

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**KARADENİZ'DE KİRLİLİĞİ ÖNLEME İMKÂNI:
KARADENİZ ÇEVRE REJİMLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ VE AKDENİZ REJİMİ İLE
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Akhmet ERBASH

2215014004

Tez Danışmanı:

**Prof. Dr. Gökhan ORHAN,
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy KUTLUK**

Bandırma, 2025

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**KARADENİZ'DE KİRLİLİĞİ ÖNLEME İMKÂNI: KARADENİZ
ÇEVRE REJİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE AKDENİZ
REJİMİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Akhmet ERBASH

2215014004

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Gökhan ORHAN,

Dr. Öğr. Üyesi Ersoy KUTLUK

Bandırma, 2025

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Öğrencisi Akhmet Erbash tarafından Gökhan Orhan ve Ersoy Kutluk 'un danışmanlığında hazırlanan “Karadeniz’de Kirliliği Önleme İmkânı: Kıyıdaş Ülkelerin Çevre Politikalarının ve Yönetimlerinin Uluslararası Rejimler Çerçevesinde Değerlendirilmesi.”

başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 23/06/2025 tarihinde yapılan Tez

Savunma Sınavında oyçokluğu/oybirliği ile başarılı bulunmuş ve Yüksek

Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri-Danışman

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (23/06/2025)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı Akhmet Erbash

İmzası

ÖZET

KARADENİZ'DE KİRLİLİĞİ ÖNLEME İMKÂNI: KARADENİZ ÇEVRE REJİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE AKDENİZ REJİMİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Akhmet ERBASH

Bu tez, Karadeniz çevresinin korunmasına yönelik uluslararası işbirliği imkânlarını ve kıyıdaş ülkelerin çevre politikalarını, uluslararası çevre rejimleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Yarı kapalı ve ekolojik açıdan izole bir deniz olan Karadeniz, uzun yıllardır yoğun kirlilik baskısıyla karşı karşıyadır. Endüstriyel, tarımsal ve evsel kaynaklı atıklar ile balast suları gibi insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çevresel bozulma, bölgenin ekosistem sağlığını ve kıyıdaş ülkelerin ekonomik ve sosyal dokusunu ciddi biçimde tehdit etmektedir.

Bu çalışmada, söz konusu kirliliğe yol açan temel faktörler açıklanmış; kıyıdaş ülkelerin çevresel önceliklerinin Karadeniz'in korunmasına ne ölçüde yansıdığı, uygulanan çevre politikaları ve uluslararası işbirliği çabalarının kirliliği önleme ve azaltmadaki etkinliği sorgulanmıştır. Ayrıca, bu çabaların yetersiz kalması hâlinde ortaya çıkabilecek çevresel ve siyasi riskler analiz edilmiş; başarılı bir çevre rejiminin oluşturulabilmesi için gerekli yapısal ve kurumsal koşullar ortaya koyulmuştur. Tezin temel araştırma sorusu, Bükreş Sözleşmesi'nin Karadeniz'de kirlilikle mücadelede yeterli bir rejim olup olmadığıdır. Bu bağlamda çalışma, Barselona Sözleşmesi ile karşılaştırıldığında Bükreş Sözleşmesi'nin kıyıdaş ülkeler için daha etkili çevre politikaları ve yönetim uygulamalarının geliştirilmesine nasıl katkı sunabileceği sorusuna da odaklanmaktadır. Bu çerçevede, Karadeniz'e yönelik çevre politikaları, uygulanan uluslararası anlaşmalar ve bu anlaşmaların etkileri; Barselona Sözleşmesi ve Bükreş Sözleşmesi özelinde, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir. Sonuç olarak, mevcut çevresel rejimlerin Karadeniz'de çevresel güvenliği sağlamada yetersiz kaldığı ve bölgenin korunması için daha işlevsel, kapsayıcı ve eşitlikçi işbirliği modellerine ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Barselona Sözleşmesi, Bükreş Sözleşmesi, Çevresel Bozulma, Karadeniz İşbirliği, Uluslararası Rejimler

ABSTRACT

POSSIBILITIES FOR PREVENTING POLLUTION IN THE BLACK SEA: AN ASSESSMENT OF THE BLACK SEA ENVIRONMENTAL REGIMES AND A COMPARATIVE ANALYSIS WITH THE MEDITERRANEAN REGIME

Akhmet ERBASH

This thesis evaluates the possibilities of international cooperation for the protection of the Black Sea environment and examines the environmental policies of the littoral states within the framework of international environmental regimes. The Black Sea, a semi-enclosed and ecologically isolated body of water, has long been subjected to intense pollution pressures. Environmental degradation resulting from industrial, agricultural, and domestic waste, as well as ballast water and other human activities, pose a serious threat to the ecosystem of the region and the socio-economic fabric of the littoral states.

In this study, the main factors contributing to the pollution in question are explained; the extent to which the environmental priorities of the coastal states are reflected in the protection of the Black Sea, as well as the effectiveness of the implemented environmental policies and international cooperation efforts in preventing and reducing pollution, are questioned. In addition, the potential environmental and political risks that may arise if these efforts prove insufficient are analyzed, and the structural and institutional conditions necessary for establishing a successful environmental regime are identified. The main research question of the thesis is: Is the Bucharest Convention an adequate regime for combating pollution in the Black Sea? In this context, it also examines how, compared to the Barcelona Convention, this regime can contribute to the development of more effective environmental policies and governance practices for the littoral states. Within this framework, the environmental policies regarding the Black Sea, the international agreements in force, and the impacts of these agreements are examined through comparative analysis, with a specific focus on the Barcelona Convention and Bucharest Convention. As a result, it is concluded that the current environmental regimes are insufficient to ensure environmental security in the Black Sea, and that more functional, inclusive, and equitable models of cooperation are needed to protect the region.

Keywords: Barcelona Convention, Bucharest Convention, Environmental Degradation, Black Sea Cooperation, International Regimes

ÖNSÖZ

Lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince Türkiye’de birçok değerli insanla tanışma fırsatı buldum. Bu süreçte özellikle ailemin ve yakın arkadaşlarımın destekleri benim için çok kıymetliydi. Lisans eğitimimin ardından kalbimde büyük bir özlem taşıdığım memleketim Kırım’a dönmeyi planlamıştım. Ancak 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle bu kararımı yeniden gözden geçirmek zorunda kaldım. Bu zorlu süreçte yüksek lisans eğitimime devam etmeye karar verdim ve bu karar beni bugünkü tez çalışmama taşıdı. Çok şükür Kırım’da büyük bir savaş yaşanmamakta; ancak akrabalarımın anlattığı üzere her gün asker üniformalı insanlar görmek, patlama sesleriyle uyanmak oldukça ürkütücü ve yıpratıcı. Üç yıldır memleketime gidemiyorum, fakat Türkiye, baba vatan olarak bu hasreti fazlasıyla hafifletti. Aslında bu süreçte anladım ki önemli olan nerede olduğunuz değil, etrafınızda kimlerin olduğudur.

Yüksek lisansın birinci yılına başladığımda Kırım özlemim doruk noktadaydı. Kazım Koyuncu’nun da dediği gibi: “Ben özledum yarumi, ağlasam ayıpmidir?” Hayatımın en mutlu anlarına ev sahipliği yapan Karadeniz, aslında çocukluğumdan beri kirliliğiyle zihnimi meşgul etmekteydi. Henüz 10 yaşındayken denizde yüzerken hissettiğim plastik atıklar, mazot kokusu ve yosunlarla çevrelenmiş bir deniz bana bu çevresel sorunların ciddiyetini düşündürmüştü. Bu bağlamda değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ersoy Kutluk’un destek ve yönlendirmeleriyle bu tezin konusunu belirlemiş olduk. Çalışma sürecinde zaman zaman umutsuzluğa kapıldığım anlar oldu. Bu zorlu anlarda bana her türlü maddi ve manevi desteği sunan, her zaman yanımda olan sevgili babam Yakup Erbaş’a, annem Elmira Erbaş’a ve hayat arkadaşım Alime Erbaş’a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca üniversitenin ilk gününden itibaren her zaman yanımda olan, kardeşim gibi gördüğüm dostlarım Ömer Ali Yıldız ve Enes Şen’e de teşekkürlerimi sunarım. Günümüzde iyi insanlarla karşılaşmak her geçen gün zorlaşsa da, hayatım boyunca bana güzel kalpli insanlar nasip ettiği için Allah’a sonsuz şükürler ediyorum. Öğrenim sürecimde memleketi aratmayan ve bana her zaman destek olan tez danışmanlarım Prof. Dr. Gökhan Orhan ve Dr. Öğr. Üyesi Ersoy Kutluk’a katkıları ve yönlendirmeleri için saygı ve şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmayı, bana sevgisini hiçbir zaman eksik etmeyen, ömrünü bana adayan, güçlü ve cesur olmayı öğreten annem Elmira Erbaş’a; kanseri yenerek bana mücadele ruhunu aşılayan babam Yakup Erbaş’a; savaşa rağmen Kırım’dan gelip hayatımı paylaşmayı göze alan eşim Alime Erbaş’a ve ona bu süreçte destek olan ailesine ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar	xii
ŞEKİLLER	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KARADENİZ'İN ÖZELLİKLERİ, KİRLİLİĞİ VE ÇEVRE REJİMİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN NEDENLER

1. KARADENİZİN ÖZELLİKLERİ.....	5
1.1. Karadeniz'in Oluşumu	6
1.2. Karadenizin Coğrafi Özellikleri.....	7
1.3. Karadeniz'in Stratejik Konumu ve Bölgesel Devletler	17
2.KARADENİZ'DE ÇEVRESEL BOZULMA	26
2.1. Karadeniz'de kirliliğin meydana gelmesi	26
2.2. Karadeniz'in Korunmasına Yönelik Çevre Rejimlerin Kurulmasını Gerektiren Dinamikler ve Nedenler	29

İKİNCİ BÖLÜM ÇEVRE REJİMLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE KARADENİZ'İN KORUNMASINA YÖNELİK ULUSLARARASI ÇEVRE REJİMİ DİĞER REJİMLER VE KIYIDAŞ ÜLKELERİN ÇEVRE POLİTİKALARI

1.Uluslararası Çevre Rejimlerinin Özellikleri.....	44
1.1. Çevre Rejimlerinin Etkinliği.....	49
2. Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Çalışmaları.....	55
2.1. Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Yönelik Hukuksal Rejimin Gelişimi ve Bükreş Sözleşmesi'nin Rolü	56
2.2.Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)	68
2.3. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)	71
3. Karadeniz'e Kıyıdaş Ülkelerin Çevre Politikaları, Kurumları ve Uygulamaları	73
3.1. Türkiye'de Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi	74
3.2. Rusya'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi	76
3.3. Ukrayna'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi	78
3.4. Bulgaristan'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yönetimi	80
3.5. Romanya'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi	81

3.6. Gürcistan'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi	83
4. Karadenizi Koruma İmkânı	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KARADENİZ'DE İŞBİRLİĞİ İHTİYACI: AKDENİZ REJİMİ İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ VE BÖLGEDE YAŞANAN ZORLUKLAR	
1. Karadeniz'in Stratejik Rolü ve Bölgesel İşbirliği Dinamikleri	87
3. Avrupa Birliği ve Karadeniz Arasındaki İşbirliği	92
4. Karadeniz ve Tuna Nehri Rejimleri Arasındaki İşbirliği	94
5. Karadeniz'de Kıyıdaş Devletler Arasındaki Tarihsel Gelişimin Başarılı Bir Rejim Oluşumuna Etkisi	96
6. Karadeniz Bölgesinde Güvenlik, İşbirliği ve Sürdürülebilir Kalkınma Dinamikleri: Mevcut Zorluklar ve Gelecek Perspektifleri	100
7. Karadeniz ve Akdeniz Rejimlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Akdeniz Deneyiminden Çıkarılabilecek Uygulamalar	104
7.1. Barselona Sözleşmesi: Oluşumu, Kurumsal ve Yasal Çerçeve	104
7.2. Karşılaştırmalı Değerlendirme: Karadeniz ve Akdeniz Rejimi	108
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	122
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AC CBD	: Activity Center on Conservation of Biodiversity (Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Faaliyet Merkezi)
AC FOMLR	: Activity Center on Fisheries and Other Marine Living Resources (Balıkçılık ve Diğer Deniz Canlıları Faaliyet Merkezi)
AC ICZM	: Activity Center on Integrated Coastal Zone Management (Entegre Kıyı Alanları Yönetimi Faaliyet Merkezi)
AC LBS	: Activity Center on Land Based Sources (Kara Kökenli Kirleticilerin Kontrolü Faaliyet Merkezi)
AC PMA	: Activity Center on Pollution Monitoring and Assessment (Kirliliğin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi Faaliyet Merkezi)
AEP	: Akdeniz Eylem Planı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
Barselona Sözleşmesi	: Akdeniz'in Deniz Çevresinin ve Kıyı Alanlarının Korunması Sözleşmesi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMAEK	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
Bükreş Sözleşmesi	: Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu
BP/RAC	: Mavi Plan Bölgesel Faaliyet Merkezi
BS SAP	: The Strategic Action Plan for the Protection and Rehabilitation of the Black Sea (Karadeniz Çevresinin Korunması ve İyileştirilmesine (Rehabilitasyonuna) Yönelik Stratejik Eylem Planı)
BSEC	: Black Sea Economic Cooperation (Karadeniz Ekonomik İşbirliği)
BSC	: Black Sea Commission (Karadeniz Komisyonu)

BSERP	: Black Sea Ecosystem Recovery Project (Karadeniz Ekosistemini İyileştirme Projesi)
BSEP	: Black Sea Environmental Programme (Karadeniz Çevre Programı)
CBD	: Convention on Biological Diversity (Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi)
°C	: Celsius ölçeği (sıcaklık ölçme birimi)
cm	: Santimetre
cm³	: Santimetre Küp
COP	: Conference of Parties (Taraflar konferansı)
CP/RAC	: Temiz Üretim Bölgesel Faaliyet Merkezi
ÇED	: Çevre Etki Değerlendirilmesi
DABLAS	: The Danube Black Sea Task (Tuna- Karadeniz Çevre Görev Gücü)
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EcoQO4	: Ecological Quality Objects (Ekolojik Kalite Hedefi) (Karadeniz Stratejik Eylem Planı'ndaki Dört Ekolojik Kalite Hedefi)
EEA	: European Environmental Agency (Avrupa Çevre Ajansı)
FAO	: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
GEF	: Global Environment Facility (Küresel Çevre Fonu)
H₂S	: Hidrojen Sülfür
HES	: Hidroelektrik Santraller
ICPDR	: International Commission for the Protection of the Danube River (Uluslararası Tuna Nehri Koruma Komisyonu)
ICZM	: Entegre Kıyı Alanları Yönetimi Danışma Grubu (Integrated Coastal Zone Management)
IMO	: International Maritime Organization (Uluslararası Denizcilik Örgütü)
INF	: Intermediate-Range Nuclear Forces Treat (Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması)
INFO/RAC	: Bilgi ve İletişim Bölgesel Faaliyet Merkezi
IOC	: Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (Intergovernmental Oceanographic Commission)

KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KEİPA	: Karadeniz Ekonomik İş Birliği Parlamenterler Asamblesi
km	: Kilometre
m	: Metre
m/s	: Metre/Saniye
MARPOL 73/78	: International Convention for the Prevention of Marine Pollution from Ships 73/78(Denizlerin Gemilerden Kirlenmesini Önleme Uluslararası Sözleşmesi 73/78)
MCSD	: Akdeniz Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MED POL	: Akdeniz Bölgesinde Kirliliğin Değerlendirilmesi ve Kontrolü Programı
MEDU	: AEP Koordinasyon Birimi
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PAP/RAC	: Öncelikli Eylem Programı Faaliyet Merkezi
RAC	: Bölgesel Faaliyet Merkezleri (Regional Action Centers)
RAMSAR	: The Convention on Wetlands of International Importance (Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Sözleşmesi)
SPA/RAC	: Özel Koruma Alanları ve Biyoçeşitlilik Faaliyet Merkezi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDA	: Transboundary Diagnostic Analysis (Sınırötesi Teşhis Analizi)
TÜDAV	: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı
SO³	: Sülfat İyon
UN	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNEP Programı)	: United Nations Environmental Programme (Birleşmiş Milletler Çevre

UNEP-MAP : United Nations Environmental Programme-Mediterranean Action Plan
(Birleşmiş Milletler Çevre Programı-Akdeniz Eylem Planı)

UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

TABLÖLAR

Tablo 1. Rakamlarla Karadeniz.....	17
Tablo 2. Karadeniz Nehirlerinin ve Havzasını Özellikleri	21
Tablo 3. Karadeniz’e Kıyısı Olan Ülkelerin Bükreş Sözleşmesi’ne Taraf Olma Süreçleri....	64
Tablo 4. Gözlemci Statüsünde Kurumlar.....	65
Tablo 5. Bükreş Sözleşmesi Kapsamında Oluşturulan Danışma Grupları, Danışma Grubu Faaliyetlerini Koordine Eden Faaliyet Merkezleri ve Yerleri.....	69
Tablo 6. Karadeniz ve Akdeniz Rejimlerinin Karşılaştırması.....	105

ŞEKİLLER

Şekil 1. Karadeniz Drenaj Alanı.....	23
Şekil 2. Karadeniz Deniz Yüzey Sıcaklığı: 1980-1999 ve 2080-2099 Dönemlerine Ait Simülasyon Sonuçları	25
Şekil 3. Karadeniz'in Üst ve Alt Bölgeleri.....	26
Şekil 4. Karadeniz'deki Yüzey Akıntılarının Genel Şeması.....	27
Şekil 5. Karadeniz Bölgesinin Coğrafi ve Hidrolojik Sınırları.....	30
Şekil 6. Karadeniz Çevre Karayolu.....	96

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca çevre, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamını sürdürebilmek için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Uygarlıkların gelişim tarihlerine baktığımızda insanların hep onlar için yaşam kaynağını oluşturan, ekonomik faaliyetlerini sürdürmeye imkân veren ve sayısızca fayda sunan su kaynaklarına yakın olmayı istediklerini ve su kenarlarına yakın yerleşmeyi tercih ettiğini görebiliriz. Deniz ve kıyıları insanlar için vazgeçilmez bir doğal kaynak haline gelmiş beslenme, ulaşım, turizm ve balıkçılık gibi sektörlerde insan için önemli bir konuma sahip olmuştur. Oksijenin ana kaynaklarından olan denizler, hayatın yapı taşlarından biridirler. Deniz yaşamı tüm insanlık için zengin bir besin kaynağı ve dünya ticaretinin ana unsurlarındandır. İnsanlar denizlerin sunmuş olduğu kaynaklardan hep yararlanmıştır ancak zamanla denizler insanlar için her türlü atık su ve katı atıkların doğal boşaltma alanı haline gelmiştir. Dünyanın en yoğun yerleşimine sahip olan alanlardan biri olarak Karadeniz ve havzası da bu etkiler ile karşılaşmaktadır. Karadeniz, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için siyasal, ekonomik/ticari, sosyal, kültürel ve daha birçok alanda önem taşımaktadır.

Karadeniz’de endüstriyel ve tarımsal organik maddelerin suya karışması, evsel atıklar, tarıma bağlı pestisitler, endüstriden kaynaklanan toksik maddeler, diğer atık boşaltımları; kıyıda tuz çıkarma, trolle balık avlama ve balast suyundan egzotik (işgalci) türlerin girişi gibi birçok çevresel sorun yaşanmaktadır. Bu sorunlar denizin ekolojik sistemi ve biyoçeşitliliğin yanında, balıkçılık ve turizm gibi sektörleri de olumsuz etkilemektedir. Tüm bu çevresel sorunlar kıyıdaş ülkelerin sosyal ve ekonomik dokusu üzerinde de onarılması giderek güçleşen problemlere yol açmaktadır. Karadeniz’in kirliliği kara, hava, nehirler, deniz taşıtları, deniz tesisleri ve kazalardan kaynaklanmaktadır. MARPOL kapsamında özel bölge olarak belirlenmiş olması, Karadeniz’in deniz kirliliği risklerine karşı daha savunmasız olduğunu göstermektedir.

Türkiye ve diğer kıyıdaş devletler için önemli bir konuma sahip olmasına rağmen, Karadeniz’in korunmasına yönelik akademik çalışmalar son derece sınırlıdır. Karadeniz’in deniz çevresinin korunmasına ilişkin mevcut bilimsel çalışmaların da çoğunlukla teknik ve mühendislik odaklı olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bölgeye yönelik jeopolitik araştırmalar artmış olmakla birlikte, Karadeniz’in deniz ortamının uluslararası işbirliği çerçevesinde yönetimine ilişkin çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu noktada, Boğazlar üzerinden Karadeniz’e giren ve çıkan akıntıların önemi, deniz suyunun yaklaşık yüz yılda bir kendini yenileme kapasitesi, bölgedeki kirlilik kaynaklarının ayrıntılı biçimde incelenmesi ve bu

doğrultuda somut çevre politikası önerilerinin geliştirilmesi, Karadeniz'in sürdürülebilir biçimde korunması açısından hayati bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası alanda işbirliği ve ortak çalışmalar günümüz dünyasında küresel çevre sorunlarının çözümünde en önemli yöntemler olarak kabul edilmektedir. Karadeniz'i kirliliğin negatif çıktılarından korumanın yolu bu alanda yapılan çalışmalardan geçmekle birlikte kirlenme süreci odak alınarak yapılabilecek faaliyetler de son derece önem taşımaktadır. Tüm bu süreçlerde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin çeşitli noktalarda uluslararası seviyeye ulaşan sorumlulukları bulunmaktadır. Deniz alanlarının ulusal sınırları aşarak okyanuslara kadar uzanması, dünya çapında deniz kirliliğiyle mücadele ve uluslararası işbirliğine ihtiyacı doğurmuştur. Deniz kirliliğine karşı küresel mücadele, deniz kirliliğinin önlenmesine yönelik uluslararası anlaşmaların kabul edilmesi ve bu çerçevede ulusal yasaların çıkarılmasıyla başlamıştır. Karadeniz'in kirlilik seviyesindeki artış son zamanlarda dikkat çekici bir hâle gelmiş ve uluslararası işbirliğini gerektirmiştir. Bu bağlamda, araştırmada Karadeniz'e yönelik bölgesel çevre rejiminin temelini oluşturan 1992 tarihli Bükreş Sözleşmesi'nin, kirlilikle mücadelede ne ölçüde etkili olduğu sorgulanmaktadır. Karadeniz'e kıyıdaş altı ülkenin taraf olduğu bu sözleşme, deniz ortamının korunması, kirleticilerin azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla oluşturulmuş hukuki bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, çalışmada Akdeniz bölgesinde yürürlükte olan ve 1976 yılında kabul edilen Barselona Sözleşmesi ile karşılaştırmalı bir analiz yapılmakta; daha uzun süredir uygulanmakta olan bu sözleşmenin yapısal ve yönetsel mekanizmalarının Karadeniz rejimi için nasıl bir model oluşturabileceği değerlendirilmektedir. Böylece, kıyıdaş ülkeler açısından daha etkili çevre politikaları ve yönetim uygulamalarının geliştirilmesine hangi sözleşmenin ne tür katkılar sunduğu ortaya koymayı çalışılmaktadır.

Tez bu bağlamda girişi takip eden üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Karadeniz'in nitelikleri, biyolojik çeşitliliği, ekosistemi, kıyıdaş ülkeler için taşıdığı önem ve kirliliği incelenecektir. Bu bölümde Karadeniz'de kirliliğin gelişme süreci ve nedenleri, bu süreçte ekosistemde yaşanan değişiklikler ve bu değişikliklerin çevreye ve insanlara yansıyan negatif etkileri incelenecektir. Karadeniz'de çevre rejiminin kurulmasına yön veren politikalar ve kıyıdaş devletlerin işbirliğine neden olan etkiler de bölüm kapsamında incelenecektir.

Tezin ikinci bölümünde Karadeniz'in korunmasına ilişkin uluslararası çevre rejimleri ve anlaşmalar incelenecektir. Karadeniz'in korunmasında uluslararası çevre rejimlerin meydana geliş nedenleri ve bu süreçte uygulanan politikalar ve imzalan anlaşmaları analiz edebilmek

amacıyla ilgili uluslararası metinler ele alınacaktır. Çevre rejimlerinin meydana gelişi, neden ve amaçlarının analiz edildiği bölüm kapsamında rejimlerin denizlerin korunmasına etkileri de değerlendirilecektir. Bu bölümde Karadeniz'in korunmasına ilişkin kıyıdaş devletlerin deniz ortamının korunması için uyguladıkları ulusal politikaların analizi yapılacaktır; kıyıdaş ülkelerin denizlere/çevreye yönelik idari yapıları ve yönetim süreçleri, ele alınacaktır; yine bu ülkelerin Karadeniz'in korunmasına ilişkin yapmış oldukları uluslararası anlaşmalar incelenecektir. Bölümde yer verilen bilgiler ile Karadeniz rejiminin çevre politikalarının gelişim sürecini ve nedenlerini analiz etmek hedeflenmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde, ilk iki bölümden edinilen bilgilere dayanarak Karadeniz'de çevre/deniz alanında işbirliği imkânı ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle uluslararası çevre rejimlerinin çevresel iyileştirme üzerindeki etkisi literatür üzerinden incelenecektir. Bu çerçevede Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ilişkileri ve geliştirdikleri ilişkilerin çevresel iyileştirme üzerindeki etkileri incelenecektir. Bu çerçevede Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması kapsamında 21 Nisan 1992'de imzalanmış ve 15 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Bükreş Sözleşmesi incelenecektir. Bu kapsamda sözleşmeye taraf olan alan devletlerin bu süreçte imzalamış oldukları protokoller, hazırlamış oldukları çalışmalar ve Karadeniz'in korunmasına yönelik çevre politikaları ele alınacaktır. Ayrıca devletlerin çevre politikalarında, uluslararası anlaşmaların uygulanmasında ve işbirliğinin tesisinde karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve engeller değerlendirilecektir. Devamında, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında yaşanan tarihsel gelişmeler anlatılacaktır. Daha sonra Karadeniz'deki kıyıdaş ülkelerin uluslararası rejimler bağlamındaki politik ve yönetsel faaliyetlerinin sorun üzerinde etkili olup olmadığı incelenecektir. Sonuç bölümünde ise çalışma kapsamında elde edilen bulgular ortaya koyulacak, tartışılacak ve raporlanacaktır. Yine bu kısımda gelecekte Karadeniz'in denizel kirliliğine yönelik yapılabilecek çalışmalara ve daha sonraki akademik araştırmalara zemin oluşturabilecek önerilerde bulunulmaya gayret edilecektir.

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden olan karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılacaktır. Çalışmada öncelikle Karadeniz'in coğrafi ve ekolojik özellikleri detaylı biçimde incelenecektir. Tuzluluk yapısı, anoksik su tabakası ve su yenilenme kapasitesi gibi özgün özellikler değerlendirilerek denizin çevresel kırılganlığı ortaya konacaktır. Sonraki aşamada, Karadeniz'deki çevre sorunlarının çok uluslu bir rejim ihtiyacını doğurduğu belirlenecektir; Bükreş Sözleşmesi'nin ortaya çıkışı ve temel yapısı incelenecektir. Ayrıca Türkiye başta olmak üzere kıyıdaş ülkelerin çevre politikaları ve kurumsal yapıları değerlendirilecektir. Karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ise Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Akdeniz'in kirliliğe

karşı korunması sözleşmesi ele alınacaktır. Türkiye'nin, Bükreş rejimi çerçevesinde bölgesel denizleri koruma konusundaki deneyimi, büyük ölçüde Barselona rejimi sürecindeki Akdeniz'i kirlilikten koruma deneyimine dayanmaktadır. Türkiye, Bükreş rejimi kapsamında Karadeniz'in korunmasında önemli bir rol oynamış ve Barselona rejimi süresince edindiği tecrübeleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda iki farklı rejime üye olan kıyıdaş devletlerin çevre politikaları alanındaki durumunu ve etkisini analiz etmek amacıyla Barcelona ve Bükreş sözleşmelerine dayanan iki farklı rejim karşılaştırılacaktır. Karadeniz'de ve Akdeniz'de Kıyıdaş Ülkelerin uyguladığı çevre politikaları, yönetimleri ve uygulamaların sonuçları değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN ÖZELLİKLERİ, KİRLİLİĞİ VE ÇEVRE REJİMİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN NEDENLER

Bu bölümde ilk olarak Karadeniz'in oluşumu, özellikleri, biyolojik çeşitliliği, ekosistemi ve kıyıdaş ülkeler için taşıdığı önem hakkında bilgi verilecektir. İkinci olarak Karadeniz'de çevresel bozulma, kirliliğin gelişmesi ve bu süreçte ekosistemde yaşanan değişiklikler ve bu değişikliklerin çevreye ve insanlar üzerindeki negatif etkileri incelenecektir. Son olarak, kirlilikle mücadele etmek için Karadeniz rejiminin kurulmasına yön veren çevre politikaları ve kıyıdaş devletlerin işbirliğine sebep olan etkiler uluslararası literatür bağlamında değerlendirilmiştir.

1. KARADENİZİN ÖZELLİKLERİ

Tüm Dünya Okyanusunun içerisinde en az elli deniz bulunmaktadır. Okyanustan ayrılma derecelerine göre denizler iç ve yarı kapalı, kıyısız ve adalar arası olarak sınıflandırılır. Coğrafi ve diğer özel literatürde, Sargasso Denizi ve Filipin Denizi gibi Dünya Okyanusunun oldukça şartlı kısımları da denizler olarak adlandırılmaktadır. Karadeniz, coğrafi, ekolojik ve biyolojik açıdan kendi içinde bütünlük arz eden, belirgin sınırlarla ayrılmış bir deniz havzası niteliğindedir. Bugüne kadar literatürde bu su kütesinin daha küçük birimlere bölünmesine yönelik kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmemiştir. Tipik bir iç ve yarı kapalı kıtalararası deniz olarak tanımlanan Karadeniz, Avrasya kıtasının önemli bir deniz alanıdır; batıdan ve kuzeyden Avrupa ülkelerinin (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna ve Rusya) kıyılarını, güneyden ve doğudan ise Asya ülkelerinin (Türkiye ve Gürcistan) kıyılarını kapsamaktadır.

Karadeniz'in suları, tatlı su ve tuzlu su karışımından oluştuğu için eşsiz bir ekosisteme sahiptir. Deniz tabanı, antik yerleşimlerin kalıntıları ve çeşitli fosiller açısından zengin olup, bu da bölgenin jeolojik ve arkeolojik önemini artırmaktadır. Karadeniz, zengin biyoçeşitliliği ile bilinir ve birçok endemik türü barındırır. Balıkçılık, bölgedeki ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmını oluştururken, deniz turizmi de giderek önem kazanmaktadır. Karadeniz'in ekosistemi, insan faaliyetlerinden ve iklim değişikliklerinden etkilenmiştir. Özellikle kirlilik ve aşırı avlanma, deniz yaşamını tehdit eden başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, uluslararası işbirliği ve çevresel koruma çabaları büyük önem taşımaktadır.

1.1. Karadeniz'in Oluşumu

Karadeniz son yıllarda çeşitli konularla uluslararası arenanın dikkatini çekmektedir. Özellikle günümüzde bölgede yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı, Karadeniz'in çevresel açıdan korunması gerekliliğini daha da önemli hale getirmektedir. Bunun yanında Karadeniz, tarih boyunca sahip olduğu zengin kültürel birikimi ve mitolojik unsurlarıyla da dikkat çeken bir bölge olma özelliğini sürdürmektedir. Yaklaşık sekiz bin yıl önce Karadeniz, bugünkü halinden farklı olarak tatlı suya sahip bir göl niteliğindediydi ve kıyı çizgisi, günümüz kıyılarından oldukça uzaktaydı. Günümüzde bu eski, Tufan öncesine ait kıyı hatları, Karadeniz'in şelf sınırında, 90 ila 120 metre derinliklerde su altında yer almaktadır. Bu bölgelerde günümüz sahil şekillerine benzeyen plajlar, kumullar ve kıyı setleri tespit edilebilmektedir. Bugünkü Azak Denizi'nin bulunduğu alan ile Karadeniz'in mevcut şelf bölgesi ise o dönemde verimli alüvyon ovalarıydı ve bu topraklardan, Karadeniz'e dökülen akarsular geçmekteydi. Bu nedenle, bu su kütlesinin o dönemde "Karadeniz" olarak değil, muhtemelen "Beyaz Deniz" ya da "Refah Denizi" olarak adlandırılmış olabileceği varsayılmaktadır. Bu görüş, bölgenin iklimsel özellikleri ve göl-deniz karakteri ile desteklenmektedir. Elverişli doğal koşullar ve yüksek biyolojik üretkenlik, kıyı bölgelerinde yoğun insan yerleşimini ve gelişmiş bir uygarlığın ortaya çıkışını mümkün kılan temel çevresel etkenler olmuştur (Dimitrov ve Dimitrov, 2004: 53).

Karadeniz'in bugünkü adıyla ilgili birçok hikâye ortaya atılmıştır. Ancak bu adın, Orta Çağ'dan beri insanlar arasında yaygınlaşmaya başladığı ve o zamandan beri değişmeden günümüze kadar geldiği belirtilmektedir. Hakkında birçok teori olmasına rağmen, bu ismin büyük olasılıkla antik mitolojik anlatılar ve insanlık tarihinin başlangıcına dair trajik bir olaya dayandığı ifade edilmektedir (Dimitrov ve Dimitrov, 2004: 59).

Karadeniz'in günümüzde bir deniz niteliği taşımasına rağmen, yaklaşık M.Ö. 25.000 yıllarında bölgenin su seviyesinin bugünkü seviyeden yaklaşık 30 metre daha düşük olduğu ve tatlı su yapısına sahip bu ortamın tüm derinliklerinde oksijen bulunduğu bildirilmektedir. Pleistosen döneminde yaşanan su seviyesi dalgalanmaları sırasında, Boğaz'da 50 metre derinlikte bulunan bir eşik yapının Akdeniz'in tuzlu sularının Karadeniz'e ulaşmasını engellediği ileri sürülmektedir. Ancak M.Ö. 9000 yılları civarında deniz seviyesinin yükselmesiyle birlikte, Akdeniz kaynaklı tuzlu sular bu fiziksel engeli aşarak oksijen yönünden zengin tatlı su kütlesine karışmaya başlamıştır. Bu süreçle birlikte Karadeniz'in tatlı su karakteri, giderek denizel özellikler göstermeye başlamıştır. Yaklaşık M.Ö. 7000 yıllarında ise, hidrojen sülfür (H_2S) tabakasının birkaç yüz metre yükseklikteki sedimanlı su kütlesi üzerine yerleşmesiyle,

Akdeniz'den gelen oksijenli suların daha derin katmanlara ulaşması engellenmiştir. İstanbul Boğazı aracılığıyla okyanusla bağlantısı olan Karadeniz havzasına giren akıntıların düşük çözünmüş oksijen taşıma kapasitesine sahip olması, organik madde birikiminde artışa neden olmuştur. Bu organik maddelerin bir kısmı oksijenli koşullarda ayrışırken, oksijen yetersizliği ve mevcut rezervlerin tükenmesi nedeniyle diğer kısmı anaerobik ayrışmaya uğrayarak çökelti sürecine katılmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, yaklaşık 150 metre ve daha derin seviyelerdeki su kolonları oksijensiz (anoksik) koşullar altında kalmıştır (Doğangün, 1997: 3).

Karadeniz'in morfolojik yapısı ve boyutları tarih boyunca değişiklikler göstermiştir. Antik kaynaklara dayanarak, Karadeniz'in gerilmiş bir yay şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, yüksek bölgelerdeki liman kalıntıları gibi bulgular, Canik dağlarının bir dönem su altında kaldığına dair ipuçları sunmaktadır. Günümüzde Karadeniz'in fiziksel görünümü genellikle bir böbreğe benzetilmektedir. Ancak tarihsel kaynaklar, farklı dönemlerde bu denizin şekline dair farklı tasvirlerin yapıldığını göstermektedir. Karadeniz'de devam eden bilimsel araştırmalar, bu bölgenin geçmişten günümüze birçok çalışmanın ve hikâyenin odağında olduğunu göstermektedir. Karadeniz, yalnızca doğal kaynakları ve ekonomik potansiyeli ile değil, aynı zamanda tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması açısından da dünya gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Karadeniz üzerine geçmişte gerçekleştirilen çok sayıda araştırma, bu denizin sanılandan daha fazla bilimsel ilgiye konu olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Karadeniz'in oluşumu, yapısal özellikleri ve çevresel durumu hakkında daha kapsamlı ve güncel bilgilere ulaşmak amacıyla hâlâ yeni bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Karadeniz'in maruz kaldığı çevresel tehditlerle birlikte, deniz ekosistemi ve deniz canlılarının durumu ile ilgili daha fazla araştırmanın yapılması gerekliliği de vurgulanmaktadır. Bu araştırmalar, Karadeniz'in jeolojik, biyolojik ve ekolojik yapısını daha iyi anlamamıza yardımcı olacak ve bölgenin korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesini sağlayacaktır.

1.2. Karadenizin Coğrafi Özellikleri

Karadeniz, Avrupa'nın güneydoğusunda bulunan ve dünya üzerindeki en büyük yarı kapalı denizlerden biri olan önemli bir iç denizdir. Yaklaşık 547.000 km³ su hacmine sahip olan Karadeniz'in en derin noktası 2.212 metreye ulaşmakta, ortalama derinliği ise yaklaşık 1.300 metre düzeyindedir. Toplam yüzey alanı yaklaşık 432.000 km² olan denizin kıyı şeridi 8.350 kilometre uzunluğundadır. 46°33' ile 40°56' kuzey enlemleri ve 27°27' ile 41°42' doğu boylamları arasında yer alan Karadeniz, altı ülkeye kıyısı bulunan bir kıta denizidir. Bu ülkelerin Karadeniz'e kıyı uzunlukları şu şekildedir: Ukrayna yaklaşık 1.628 km, Türkiye 1.400

km, Rusya 475 km, Gürcistan 310 km, Bulgaristan 300 km ve Romanya 225 km (Zaitsev, 2006: 22).

Karadeniz çok sayıda nehirden beslenmesi nedeniyle düşük tuzluluk oranına sahip bir denizdir. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1175 kilometre ile en geniş mesafesine ulaşırken, en dar bölgesi Kırım Yarımadası'nın güney ucu ile Türkiye kıyısındaki Kerempe Burnu arasında olup yaklaşık 260 kilometredir. Her ne kadar büyük ölçüde kapalı bir deniz sistemi olsa da, Karadeniz batıda İstanbul Boğazı aracılığıyla Marmara Denizi'ne, oradan Çanakkale Boğazı üzerinden Ege Denizi'ne ve nihayetinde Akdeniz aracılığıyla açık denizlere ve okyanuslara bağlanmaktadır. Kuzey yönünde ise Kerç Boğazı üzerinden Azak Denizi'ne, buradan da Ren-Tuna Kanalı aracılığıyla Kuzey Denizi'ne ve ayrıca Volga-Don Kanalı üzerinden Hazar Denizi'ne ulaşan bağlantılar mevcuttur. İstanbul Boğazı, dar ve sık yapısı nedeniyle Karadeniz ile Akdeniz arasındaki su değişimini sınırlayan bir geçit özelliği taşımakta olup, bu durum Karadeniz'in hem hidrografik özelliklerini hem de jeopolitik önemini etkilemektedir (Panin, 2008: 61).

Karadeniz'deki suyun tek çıkış noktası, sık ve dar olan İstanbul Boğazı'dır. 31 km uzunluğunda, 0,7 ila 3,5 km genişliğinde ve 30–100 m derinliğindeki bu boğaz, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı üzerinden Akdeniz'e bağlanır. Karadeniz'in kuzeyinde ise, 39.000 km² alana sahip, ortalama 8 m (maksimum 12 m) derinliğindeki sık Azak Denizi'ne Kerç Boğazı ile bağlanır. Akdeniz'den gelen tuzlu su, Karadeniz'den çıkan tatlı su akışından daha azdır. Bu durum, yüzeyde daha az tuzlu su (tuzluluk %17-19) ve derinlerde daha yoğun su (tuzluluk ~%22) ile karakterize bir su kolonu tabakalaşmasına yol açar. Bu kalıcı haloklin, Karadeniz'in ayırt edici bir özelliğidir. Yoğunluk farkı ve dikey akıntıların yokluğu, karışmayı ve dolayısıyla yüzeyden tabana oksijen nüfuzunu engeller. Yıllar boyunca çökerek ayrılan organik madde nedeniyle, Karadeniz'in 150-200 m altındaki derinlikleri sürekli anoksik (oksijensiz) durumdadır. Bu, su kütlelerinin %90'ının anoksik olduğu anlamına gelir ve Karadeniz'i gezegenimizdeki en büyük anoksik su hacmi yapar. Çözülmüş oksijen yetersiz olduğundan, organik madde bozulması nitratlarda ve özellikle sülfatlarda bağlı oksijeni kullanır; bu süreç hidrojen sülfür (H₂S) üretimiyle sonuçlanır. Hidrojen sülfür, Karadeniz'in su hacminin %90'ına nüfuz ederek yayılmış durumdadır ve bu ortamda yalnızca anaerobik bakterilerin yaşamasına olanak tanır (Ragaini, 1999: 1). Karadeniz, kara temelli insan faaliyetlerinden kaynaklanan baskılara karşı çok savunmasızdır ve sağlığı, havzasının kıyı ve kıyı dışı durumlarından eşit derecede bağımlıdır. Karadeniz'in drenaj alanı (Şekil. 1) 2 milyon km² aşmaktadır ve 22 Avrupa ve Asya ülkesinin tamamını veya bir kısmını kapsamaktadır.

Tablo 1. Rakamlarla Karadeniz

Bölgenin coğrafi konumu	46°33'-40°56 K ve 27°27'-41°42' D (Koordinatlar)	
Karadeniz'e ait su toplama havzası	2 000 000	km2
Karadeniz'in sahil şeridinin uzunluğu	4340	km
Ukrayna'ya Ait Kıyı Şeridinin Uzunluğu	1628	km
Türkiye'ye ait kıyı şeridinin uzunluğu	1400	km
Rusya Federasyonu kıyı şeridinin uzunluğu	475	km
Gürcistan'a ait kıyı şeridinin uzunluğu	310	km
Bulgaristan'a ait kıyı şeridinin uzunluğu	300	km
Romanya'ya ait kıyı şeridinin uzunluğu	225	km
Karadeniz'in genel yüzey ölçüsü	432 000	km2
Nehirlerin karadeniz'e boşalımı	340,6	km3
Karadeniz'in su miktarı	547 000	km3
Karadeniz'deki en derin nokta	2212	m
Karadeniz'de ortalama tatlısı seviyesi	3,7/441	km3
Karadeniz'in tuzluluğu	18-22	Pro mil
Karadeniz'deki biyolojik türler	Adeti	
Yosunlar, Yüksek Bitkiler ve Mantarlar	1619	
Omurga Yapısı Bulunmayan Su Canlıları	1983	
Balıklar	168	
Deniz memelileri	4	

Kaynak: The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution Permanent Secretariat, The Black Sea, Geography, << http://www.blacksea-commission.org/_geography.asp>>>, (07.04.2024).

Karadeniz'in su kütlesi, kıta sularından, atmosferik yağışlardan ve Marmara ile Azak Denizi'nin sularından oluşur. En büyük su hacmi, tüm kıta drenajının %70'ini oluşturan Tuna Nehri'nden gelir. Karadeniz'in biyolojik-kimyasal rejimi için son derece önemli olan bir diğer faktör de Marmara Denizi ile olan su değişimidir. Karadeniz'in seviyesinin Dünya Okyanusu ve Akdeniz seviyelerinden yaklaşık olarak 35-50 cm daha yüksek olduğu ve Boğaz'da Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru bir yüzey suyu eğimi olduğu bilinmektedir.

Karadeniz'in hidrolojik dengesinin sağlanmasında, bölgeye boşalan yaklaşık otuz nehir sistemi önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda, öne çıkan akarsular arasında Türkiye'den Sakarya, Filyos, Çoruh, Yeşilırmak ve Kızılırmak; Gürcistan'dan Enguri, Kodori ve Rioni; Ukrayna'dan Bug, Dinyeper ve Dinyester; Rusya'dan Kuban ve Don; ayrıca Tuna Nehri gibi büyük sistemler yer almaktadır. Tatlı su girişinin en yoğun gözlendiği alan, Romanya kıyılarından Kırım Yarımadası'na kadar uzanan kuzeybatı sahanlığıdır. Hidrolojik baskınlık açısından Karadeniz'e en fazla debiyle su taşıyan nehir, yıllık ortalama 4000 ila 9000 m³/sn aralığındaki akımıyla Tuna Nehri'dir. Buna karşılık, Dinyeper ve Dinyester gibi nehirlerin taşıdığı su miktarı Tuna'nın yaklaşık üçte biri düzeyindedir. Türkiye topraklarından Karadeniz'e ulaşan akarsuların debi değerleri ise genellikle 100 ila 600 m³/sn arasında değişiklik göstermektedir (Alkan, 2008: 6-7). Tablo 2'de Karadeniz Havzası ve Nehirlerin başlıca özellikleri aktarılmıştır.

Karadeniz'in ekosistem sağlığı, yalnızca içsel dinamiklere değil, aynı zamanda kıyı boyunca faaliyetlere ve kıyı dışındaki faaliyetlere de bağlıdır. Kıyılarda artan şehirleşme ve sanayileşme, tarımsal faaliyetler ve su kirliliği, denizin ekosistem dengesi üzerinde büyük baskılar oluşturmaktadır. Özellikle Tuna Nehri gibi büyük nehirlerin taşıdığı tarım ve sanayi atıkları, Karadeniz'e önemli miktarda kirlilik taşımaktadır. Bu kirlilik, denizde oksijen seviyelerinin düşmesine ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına neden olabilir. Karadeniz'in su kalitesinin korunması, kıyı devletlerinin ortak çabalarını gerektirmektedir. Uluslararası işbirliği ve sürdürülebilir su yönetimi, Karadeniz'in gelecekteki çevresel dengesini sağlamak için hayati öneme sahiptir. Özetle, Karadeniz'in su dengesinin oluşumunda nehirlerden gelen tatlı su girdileri, İstanbul Boğazı aracılığıyla gerçekleşen su değişimi, Azak Denizi'nden sağlanan akış, bölgedeki buharlaşma miktarı ve yağış rejimi belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır (Aktürk, 2005: 3).

Karadeniz, hidrolojik yapısı itibarıyla belirgin bir tatlı su fazlası barındırmaktadır. Bu durum, özellikle büyük nehirlerin taşıdığı yüksek miktardaki tatlı suyun denize girişi ve Karadeniz'in sınırlı su yenilenme kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Oluşan tatlı su fazlası, yüzey sularının

tuzluluk oranında kayda değer bir düşüşe neden olur. Bu özgün denge, İstanbul Boğazı'nda iki yönlü bir akıntı sistemini meydana getirir: Üst seviyelerde, Karadeniz kökenli düşük tuzluluktaki sular Akdeniz yönüne doğru hareket ederken; alt seviyelerde, daha tuzlu Akdeniz suları Karadeniz'e doğru ilerler. Bu hidrolojik özellik, Karadeniz'in dünyada en geniş ve kalıcı tabakalaşmaya sahip su kütlesi olmasına neden olan temel faktörlerden biridir.

Tablo 2. Karadeniz Nehirlerinin ve Havzasını Özellikleri

Karadeniz'e Akan Su Havzaları	Önde Gelen Akarsuları	Drenaj Havza Alanı (km ²)	Yıllık Ortalama Toplam Akış (km ³)	Toplam Akış İçindeki Yüzdesi (%)
Kafkaslar	Rioni, Çoruh, Bzyb, Kodori Supsa, Mzymta, Inguri	75 000	43	9,14
Kuzeybatı sahanlığı	Güney Bug, Dinyeper, Dinyester, Tuna	1 500 000	389	82,72
Kırım	Kacha, Al'ma, Belbec, Chernaya	2 729	0,32	0,07
Türkiye	Sakarya, Yeşilırmak, Kızılırmak	259 550	36	7,66
Bulgaristan	Provodiyska, Kamchia, Ropotama, Rezovska, Duda, Veleka, Fakiyska	6 292	1,83	0,39
Romanya (Tuna hariç)		4 589	0,12	0,03
Toplam		1 848 160	470,27	100

Kaynak: Yuvenaliy Zaitsev; Vladimir Mamaev, Biological Diversity in the Black Sea: A Study of Change and Decline, Black Sea Environmental Series Vol.:3, United Nations Publications, New York, May 1997.

Karadeniz, yaklaşık 722.189 km²'lik yüzey alanıyla yarı kapalı bir deniz sistemidir. Bu basende gözlenen ortalama yüzey tuzluluğu (%0,18-0,19), küresel okyanus ortalamalarının belirgin şekilde altındadır. Bu hiposalinitenin temel nedenleri şunlardır:

1. Yüksek yağış rejimi ve sınırlı buharlaşma kapasitesi,
2. Yoğun tatlı su girdisi: Sistem, geniş bir drenaj havzasından kaynaklanan önemli miktarda nehir deşarjına maruz kalmaktadır.

Karadeniz'in hidrokimyasal yapısı ve su bütçesi dinamiği, karasal sınırlarla çevrili olmanın getirdiği yüksek izolasyon derecesi nedeniyle hidrolojik bileşenlere (yağış, nehir akımı, buharlaşma) kritik düzeyde bağımlıdır. Yüzey suyu özellikleri, nehir kaynaklı tatlı su akımlarının baskın etkisi altında şekillenirken, İstanbul Boğazı üzerinden gerçekleşen denizler arası su değişiminin katkısı nispeten sınırlıdır. Derin su kolonundaki ventilasyon süreçleri ve belirgin haloklin yapının oluşumu, İstanbul Boğazı aracılığıyla giren Akdeniz kökenli tuzlu su kütleleriyle doğrudan ilişkilidir.

Kuzeybatı Şelf Bölgesinin Dominant Rolü: Karadeniz'e ulaşan toplam yıllık tatlı su akımının yaklaşık %67'sine (~268 km³/yıl) tekabül eden debi, kuzeybatı şelf bölgesine dökülen üç majör nehir sisteminden kaynaklanır:

- Tuna Nehri: 203 km³/yıl,
- Dinyeper Nehri: 54 km³/yıl,
- Dinyester Nehri: 9.3 km³/yıl.

Çok uluslu geniş bir drenaj alanına sahip bu nehirlerin toplam deşarjı, sıg şelf bölgesinin yıllık hacimsel akışının yaklaşık %4'ü düzeyinde tatlı su katkısı sağlar. Bu havza, yoğun tarımsal, endüstriyel ve kentsel faaliyetlerin etkisi altındadır. (Bat ve diğerleri, 2007: 193).

Normal deniz tuzluluğu ölçütü, genellikle denizlerin çoğunda olduğu gibi, %35'tir (1 kg suya 35 g tuz). Bazı iç denizlerde, buharlaşmanın tatlı su girişini aştığı durumlarda, tuzluluk %37'ye (örneğin, Akdeniz'in doğu kısmında) veya hatta %40'a (Kızıldeniz) ulaşabilir. Karadeniz'de, toplam nehir akışı ve atmosferik yağışın buharlaşma üzerindeki etkisinden bir kat fazla olduğu ve Akdeniz'le zayıf bir su değişimi olan bir denizde, tuzluluk normal okyanus tuzluluğundan önemli ölçüde daha düşüktür. Karadeniz'in derin çukuru, batı kısmı, Boğaz'daki alt akıntıyla gelen tuzlu suyu (yaklaşık %30) alır. Ancak bu su, Karadeniz suyunun hacimce üstün olmasından dolayı hızla seyreltilir ve sonuç olarak Karadeniz'in alt iki kilometrelik tabakası %20,5 ila %22,4 arasında tuzluluk kazanır. Boğaz'dan çıkışa en yakın noktada, kıyıdan en fazla 5-10 km uzaklıkta, %30'a yakın tuzlulukta su ve Karadeniz'de başka hiçbir yerde bulunmayan canlılarla karşılaşılabilir (Leonov ve Zaitsev, 2006: 28).

Şekil 1. Karadeniz Drenaj Alanı

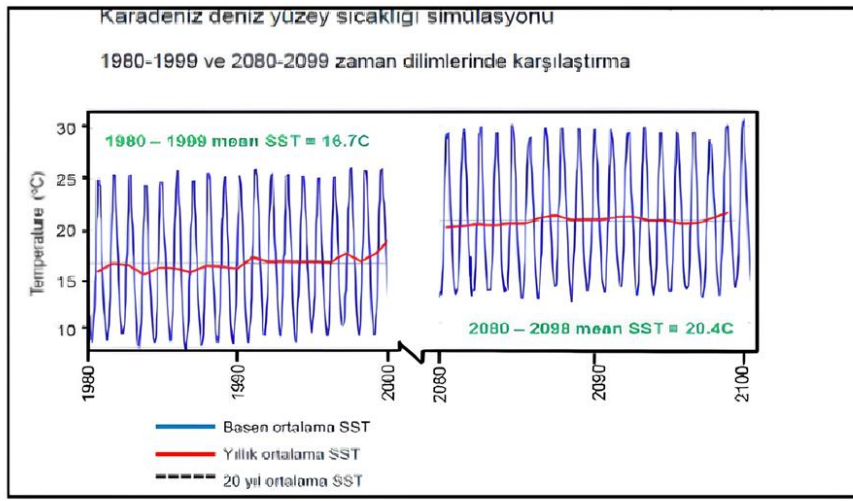

Kaynak: Zaitsev, Yuvenaliy, Mamaev, Vladimir, **Biological Diversity in the Black Sea: A Study of Change and Decline**, Black Sea Environmental Series Vol.: 3, United Nations Publications, New York, May 1997.

Tuzlulukla birlikte, Karadeniz ekosisteminde belirleyici bir faktör olan su sıcaklığı da önemli rol oynamaktadır. Yaz döneminde, rüzgârsız günlerde kıyı bölgelerinde su sıcaklığı 25–26°C’ye, sığ koylarda ise 28–30°C’ye kadar çıkabilmektedir. Deniz merkezinde yaz aylarında su yüzeyi 23–24°C iken, derin katmanlarda sıcaklık 9°C’ye yükselir ve dibe kadar sabit kalır. Su kolonunda bulunan “soğuk ara katman” (SAK), 7,20–7,50°C aralığında seyretmekte; açık sularda 50–70 m, kıyıya yakın bölgelerde ise alt sınırı 100–150 m derinlikte tespit edilmektedir. Kış aylarında güney ve güneydoğu bölgelerinde su sıcaklığı 10–13°C’ye inerken, kuzey kesimlerinde 4–5°C ve daha alt değerler gözlemlenmektedir. Soğuk kış dönemlerinde, örneğin 1954, 1963, 1985, 1996, 2002, 2006 ve 2012 yıllarında, Karadeniz kıyılarında su sıcaklığı 0°C’ye kadar düşmüş; buz alanı Zmeinıy adasına kadar ilerlemiş, nadiren Boğaziçi’ne ulaşarak geçici tıkanıklıklara yol açmıştır. Mart ayına kadar buz eriyip deniz suyu kademeli olarak ısınmaya başlamaktadır. Ayrıca, düşük tuzluluk ve kış sıcaklıkları, Akdeniz’den Karadeniz’e sıcaklık seven türlerin girişini engelleyen önemli etkenlerdir. Karadeniz’de birçok organizmanın yerleşimi için yaşam için uygun derinliklerin eksikliği de önemli bir bariyer teşkil etmektedir. Derinliklerde, çoğu organizma için toksik olan hidrojen sülfür (H₂S) gazı yoğun olarak bulunmakta; oksijenli üst katman ile hidrojen sülfürlü alt katman arasında, her iki gazın da mevcut olduğu, birkaç metrelik (hatta 10–20 m’ye kadar) bir ara bölge yer almaktadır (Leonov ve Zaitsev, 2006: 29). Ancak, Karadeniz suyunun yaklaşık %87’si oksijensiz olup hidrojen sülfürle kirlenmiştir (Şekil 3). Şekil 2, Karadeniz’e ait deniz yüzeyi sıcaklıklarının

1980–1999 ile 2080–2099 dönemlerine ilişkin öngörüs el bir simülasyonunu sunmaktadır. Simülasyon verilerine göre, 1980–1999 yılları arasında ortalama deniz yüzeyi sıcaklığı yaklaşık 16,7  C olarak kaydedilmiştir. Ancak, küresel iklim değişikliğinin etkisiyle, 2080–2099 dönemi itibarıyla bu değerin yaklaşık 20,4  C’ye yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu artış, yalnızca atmosferik sıcaklıklardaki genel yükselmenin değil, aynı zamanda bölgesel iklim rejimlerindeki değişikliklerin ve denizel ısı tutulum kapasitesinin artmasının da bir sonucudur (Başkan,2020: 34).

şekil 2. Karadeniz Deniz Yüzey Sıcaklığı: 1980-1999 ve 2080-2099 Dönemlerine Ait Simülasyon Sonuçları

Kaynak: Heather Cannaby, **MEECE (Marine Ecosystem Evolution in a Changing Environment)(Sunum)**, UNDP Türkiye, İklim Değişikliği Araştırma Projeleri Bilgi Paylaşımı Toplantısı, <<http://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/news-from-new-horizons/SNC_04.04.2012_4-Caglar_Yumruktepe.pdf>>, (18.04.2024)

Karadeniz’deki hidrojen s lf r n n ana kaynağı, organik maddenin sülfat indirgeyici bakteriler tarafından anaerobik yolla parçalanması sürecidir. Kara Deniz’de hidrojen s lf r n n diğer önemli kaynağı, bugüne kadar yeterince değerlendirilmemiş olan jeolojik kaynaklardır, deniz tabanındaki fay hatları ve çamur volkanları, ayrıca içlerinde hidrojen s lf r n n katı fazlarını da barındıran   ken gaz hidrat yatakları (Dimitrov ve Dimitrov, 2008: 36).

Nehirler aracılığıyla denize taşınan organik maddeler, su içerisindeki bakteriler tarafından parçalanırken çözünmüş oksijen tüketime neden olur. Karadeniz’e ulaşan organik madde miktarı o denli fazladır ki, bu oksijen kaynakları organik maddenin tam oksidasyonunu karşılayamaz. Bu durumda, çözünmüş oksijen yetersiz kaldığında, deniz suyundaki s lf t iyonları (SO³) oksijen kaynağı olarak kullanılmaya başlanır. Ancak bu süreç sonucunda

hidrojen sülfür (H_2S) gibi toksik ve ölümcül gazlar açığa çıkar. Bu biyokimyasal mekanizma nedeniyle, Karadeniz'in sadece yüzeyden yaklaşık 100-200 metre derinliğe kadar olan bölümü, toplam su hacminin yaklaşık %15'i oranında, yeterli oksijen seviyesine sahip olup yaşamı barındırabilmektedir. Karadeniz'in bu oksijen açısından sınırlı katmanlı yapısı, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne yönelik kara propagandalar için de zemin hazırlamıştır. Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan raporlar ve bu raporları referans alan ABD medyasında, Karadeniz'in yaklaşık %90'lık kısmında yaşam olmadığı iddiasıyla, "Karadeniz ölüyor" gibi dikkat çekici ve sansasyonel başlıklar yer almıştır. Bu ifadeler, denizin alt tabakalarında birikmiş zehirli gazlar nedeniyle deniz tabanının geniş bir bölümünün yaşanılmaz olduğu gerçeğine dayanmakta, ancak aynı zamanda bölgenin ekosistem dinamiklerini basitleştiren abartılı yorumlara da zemin hazırlamıştır (Abay, 2013: 208).

Dünya denizlerinde hidrojen sülfür aslında çok nadir değildir. Baltık ve Hazar Denizi'nde derin çukurlarda, Arap Denizi'nin tabanında ve Dünya Okyanusu'nun diğer bölgelerinde bulunmuştur. Ancak, bilinen tüm durumlarda hidrojen sülfür miktarı azdır ve sürekli olarak üstteki su kütesinden gelen oksijenle oksitlenir. Karadeniz'de ise farklı bir ekolojik durum oluşmuştur. Burada, denizin alan ve hacminin büyük bir kısmını kaplayan derinlikler neredeyse "havalandırılmaz". Bu derin ve durgun bir bölgedir ve her bir su tabakası molekülünün yüzeyde oluşması için yüz yıl veya daha fazla beklemesi gerekir. Karadeniz'in suları, dünya çapındaki tüm kapalı kıyı denizleri arasında en uzun kalış süresine sahip olma ayrıcalığını taşır.

Şekil 3. Karadeniz'in üst ve alt bölgeleri

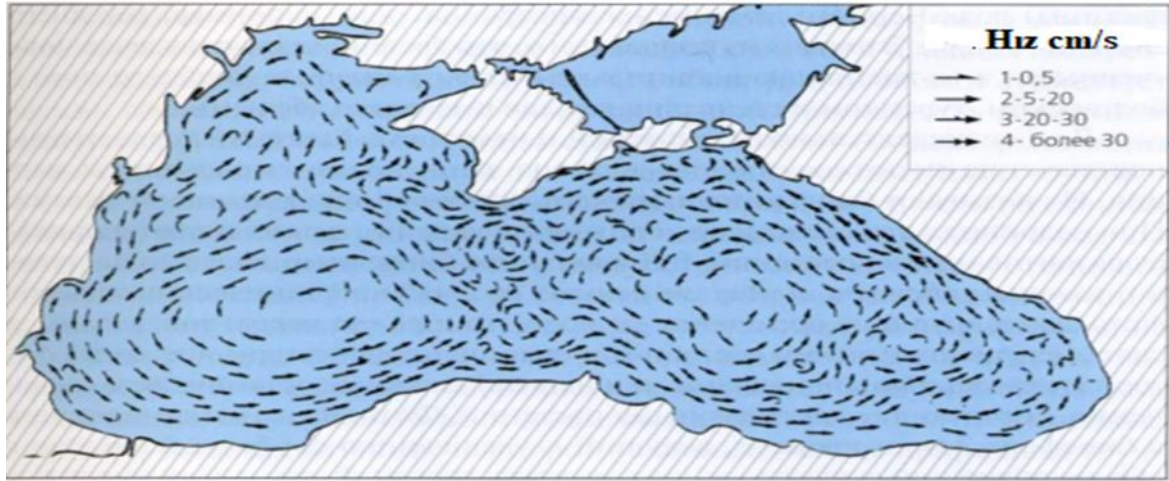

Kaynak: Karadeniz ekosistemine giriş, Zaitsev ve Mamaev, 1997 <<http://aquacultura.org/upload/files/pdf/library/sea/pdf>>, (18.04.2024)

Karşılaştırma yapmak gerekirse, Akdeniz’de kapalı kıyı denizleri arasında yaklaşık 90 ± 100 yıl olan bir sonraki en uzun kalış süresine sahiptir. Akdeniz, Karadeniz’in çok yavaş yenilenme döngüsünü tamamlaması için gereken süre boyunca üç buçuk kez temizlenir ve yenilenir. Ayrıca, gelgitlerin küçük olduğu ve akıntıların ve temizlenmenin zayıf olduğu düşünüldüğünde, Karadeniz’e akan sular kaynaklarına oldukça yakın bir süre boyunca kalır. Dolayısıyla, nehirlerden ve akıntılardan denize gelen kirleticiler, kökenlerinden uzaklaşma eğiliminde oldukça yavaş hareket eder, bu da olumsuz etkileri artırır. Karadeniz’in suyunun sadece %13’ü normal (aerobik) canlılar için uygundur, geri kalan %87’si neredeyse yaşam için elverişsizdir (Mamayev, 2006: 33).

Deniz ortamındaki diğer fiziksel ve kimyasal faktörler arasında akıntılar, güneş ışığı, mineral ve organik maddeler sayılabilir. Karadeniz’deki ana su akımı dairesel bir karaktere sahiptir ve saat yönünün tersine doğru hareket eder (siklonik akıntı). Denizin en dar noktasında, Kırım’ın Güney kıyısı ile Anadolu kıyısındaki Kerempe Burnu arasında, batıdan gelen bazı sular kuzeye doğru dönerek denizi batı ve doğu olmak üzere iki bölüme ayırır, her biri kendi siklonik akıntısına sahiptir (Şekil 4).

Şekil 4: Karadeniz’deki yüzey akıntılarının genel şeması

Kaynak: Karadeniz ekosistemine giriş, Zaitsev ve Mamaev, 1997
<<http://aquacultura.org/upload/files/pdf/library/sea/pdf>>, (19.04.2024)

Karadeniz-Azak Havzası’nda rüzgâr kaynaklı dalga rejimi, yıllar arasında belirgin farklılıklar sergilemekte olup, bu değişkenlik özellikle ekstrem deniz kabarması (storm surge) olayları esnasında daha da belirginleşmektedir. Havzada 5 metreyi aşan dalga yüksekliklerine yol açan şiddetli fırtınaların göreceli nadirliği göz önüne alındığında, tek bir veya birkaç şiddetli fırtına vakasının oluşması dahi, söz konusu yılın "fırtınalı yıl" olarak sınıflandırılmasına neden

olabilmektedir. Örnek olarak, 2013 yılında açık deniz koşullarında 5 metreyi geçen dalga yükseklikleri kaydedilmişken, buna karşılık 2014-2015 periyodunda aşırı dalga yüksekliklerinde bir azalma eğilimi gözlemlenmiştir. İlginç bir şekilde, aynı dönemde (2013-2015) yıllık ortalama dalga yüksekliğinde istikrarlı bir artış kaydedilmiştir. Bu durum, aşırı fırtına olaylarının sıklığındaki azalmaya rağmen, genel dalga enerjisi seviyesinde veya orta şiddetteki rüzgâr olaylarının sürekliliğinde bir artış olduğuna işaret etmektedir. Havzanın batı kesiminde, 2013-2014 yılları arasında yıllık ortalama dalga periyotlarında (salınım aralığı) dikkate değer bir artış meydana gelmiş; açık deniz bölgelerindeki ortalama periyot değerleri 4.2 saniyeden 5.2 saniyeye yükselmiştir. Buna karşın, havzanın doğu kesimlerinde dalga periyotları, uzun dönemli iklim normalleri çerçevesinde kalmıştır. Dalga yönü dağılımları bölgesel farklılıklar göstermektedir: Batı kesimlerde kuzeydoğu, orta kesimlerde kuzey yönü baskınken, doğu kesimlerde güneybatı, kuzeybatı ve batı yönleri öne çıkmaktadır. 2014-2015 yıllarında, özellikle Karadeniz'in kuzeydoğu ve batı sektörlerinde deniz kabarması olaylarının daha sık ve baskın olduğu belirtilmiştir. Tarihsel perspektiften bakıldığında, bu tür kabarmaların 1960'lı yıllara kadar Karadeniz için karakteristik bir özellik arz ettiği bilinmektedir. Kış mevsiminde kuzeydoğu yönlü hâkim rüzgârların etkisiyle, özellikle havzanın kuzeybatı kesimlerinde kabarma olayları gelişmekte; İstanbul Boğazı ile Novorossiysk hattı bu olayların coğrafi dağılımında önemli bir sınırlayıcı rol oynamaktadır (Kabatchenko, 2019: 26).

1.3. Karadeniz'in Stratejik Konumu ve Bölgesel Devletler

Karadeniz, küresel düzeylerde çeşitli öneme sahip bir bölgedir. Dünya okyanusları arasında en şiddetli çevresel bozulmaya maruz kalan deniz konumundadır. Çevresel durumun ulaştığı kritik seviye, özellikle kıyısız alanlarda yaşayan nüfusun sağlığını, refahını ve yaşam kalitesini doğrudan tehdit etmektedir. İkinci olarak, Rusya, Türkiye, Ukrayna, Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya olmak üzere altı ülkeyle çevrili olup, bu devletlerin çoğunda ekonomik istikrarsızlık veya kırılganlık gözlemlenmektedir. Uluslararası anlaşmalar, stratejik planlar ve ulusal çevre programları mevcudiyetine rağmen, söz konusu ağır ekonomik koşullar, çevresel izleme ve iyileştirme faaliyetlerini ciddi ölçüde aksatmaktadır. Üçüncü olarak, Karadeniz ve çevre ülkeleri, Hazar Havzası petrol ve doğal gaz kaynaklarının Batı ülkelerine ulaştırılmasında jeopolitik açıdan kilit rol oynamaktadır (Ragaini, 1999: 1).

Karadeniz havzasında bölgeselcilik potansiyelini, kolektif kimlik oluşumunu ve kurumsal işbirliğini engelleyen iki diyalektik koşul mevcuttur. Çevre yönetimi, ticaret entegrasyonu ve

finansal istikrar gibi bölgesel kamusal malların koordineli şekilde yönetilmesi, ekonomik kırılganlıkların aşılması ve ortak politika oluşumunun tesis edilmesi, bölgeselcilğin kurumsallaşması için temel önkoşuldur. Çözünsüz kalmış veya donmuş statüdeki ayrılıkçı çatışmaların yol açtığı güvenlik açıkları, bölgesel istikrarın önünde yapısal bir bariyer teşkil etmektedir. Bu güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi veya etkilerinin minimize edilmesi, entegrasyon süreçlerinin önündeki engellerin kaldırılmasında kritik rol oynar. Söz konusu ikili dinamiğin stratejik dengelenmesi, bölgesel kimlik inşasının pekişmesi ve kurumsal işbirliği mekanizmalarının etkinleşmesi için zorunludur (Aydın ve Triantaphyllou, 2010: 15).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben Karadeniz kıyı devletlerinin sayısı altıya çıkmış; Ukrayna ve Gürcistan, kıyıdaş ülke statüsü kazanmıştır. Doğrudan denize erişimi bulunmamakla birlikte, Tuna Nehri üzerindeki limanı ve Dinyester Nehri vasıtasıyla Karadeniz bağlantısına sahip olan Moldova da bölgesel aktörler arasındaki yerini almıştır. Ayrıca, Hazar Havzası kaynaklı doğal kaynakların Avrupa pazarlarına nakliyesinde kullanılan ve Asya-Avrupa transit koridorunda konumlanan Azerbaycan ile Ermenistan gibi ülkeler de Karadeniz coğrafi ve stratejik çerçevesine dâhil edilmektedir. Bunlara ek olarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütü üyeliği vasıtasıyla Yunanistan, denizle sınırı olmamasına rağmen bölgede etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. Söz konusu gelişmeler, Karadeniz Bölgesi'nin uluslararası arenadaki jeopolitik öneminin ve stratejik konumunun giderek pekiştiğini ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2007: 46).

Karadeniz, sadece kıyısında bulunan 6 ülkenin denizi değil, diğer ülkeler için önemli bir bölgedir (Şekil 5). Karadeniz havzası, Kafkasya, Doğu Avrupa, Orta Doğu, Akdeniz ve Asya coğrafyalarıyla etkileşim halinde olup, kıyıdaş devletler farklı niteliklerde stratejik özellikler sergilemektedir. Bölge sınırları; Sovyet sonrası dönemde ekonomik krizlerle mücadele eden, ardından güç kazanan ve SSCB'nin başlıca mirasçısı konumundaki Rusya Federasyonu, istikrar çabalarını tamamlayamamış Gürcistan, Avrupa Birliği üyesi Bulgaristan ile Romanya, Rusya Federasyonu ile silahlı çatışma durumundaki Ukrayna ve Avrupa-Asya bağlantısını sağlayan jeopolitik-jeostratejik öneme sahip Türkiye Cumhuriyeti tarafından çevrilmiştir (Öztürk ve Sarıkaya, 2005: 1).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben ortaya çıkan yeni devletler ile tek kutuplu küresel düzenin inşası, Karadeniz'in uluslararası sistemdeki stratejik önemini arttırmıştır. Sovyet çözülmesinin ardından bölgede oluşan jeopolitik vakum, Batılı aktörlerin kıyıdaş devletlerle ilişki ağını genişletmelerine olanak tanımıştır. Romanya ve

Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne katılımı, AB'ye dolaylı deniz erişimi sağlarken NATO'nun Karadeniz'deki operasyonel varlığını da artırmıştır. Bu kurumsal yayılma süreci, bölgedeki post-Sovyet devletlerin Batı entegrasyonuna yönelik taleplerini güçlendirmiş; Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO üyelik perspektifi siyasi gündemi şekillendirmeye başlamıştır. Enerji kaynaklarına erişim potansiyeli ve transit koridor işlevi, Karadeniz'i Ortadoğu'ya alternatif bir enerji merkezine dönüştürmüş; bu durum AB ve ABD'nin stratejik odağını bölgeye yöneltmiştir. Ekonomik kalkınma imkânları, çözümsüz anlaşmazlıklar, etnik gerilimler ve uyuşturucu-insan-silah kaçakçılığı gibi uluslararası organize suçlar da bölgesel dinamiklerin analizinde dikkate alınmaktadır (Yılmaz, 2007: 47).

Şekil 5: Karadeniz Bölgesinin Coğrafi ve Hidrolojik Sınırları

Kaynak: BSERP, Description of The Black Sea, Physical and Geographical Characteristics, <<http://www.elmed-rostov.ru/Projects/TDA/Black_Sea_3_1.htm>>>, (17.10.2024).

Karadeniz, Rusya Federasyonu için ekonomik faaliyetler, deniz lojistiği, sanayi havzalarına ve Batı pazarlarına entegrasyon ile dış politika stratejileri bağlamında vazgeçilmez stratejik öncelik taşımaktadır. Rusya'nın bölgedeki temel hedeflerinin; enerji kaynakları da dâhil olmak üzere stratejik kaynaklara erişimin güvence altına alınması, ülke sınırları içinde ve yurtdışında ikamet eden yaklaşık 25 milyonluk Rus diasporasının himayesi ve nihayetinde Karadeniz havzasında jeopolitik etki alanının korunarak bölgesel güç statüsünün sürdürmesi üzerine

odaklandığı vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2007: 47). Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben Rusya'nın yaşadığı siyasi istikrarsızlık, sosyoekonomik krizler ve Batı'ya yönelik dış politika önceliklendirmesi, Moskova'nın Karadeniz ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üye devletleri coğrafyasına yönelik stratejik dikkatini bir süre yeterince yoğunlaştıramadığını açıklamaktadır. Bu durum, kısmen eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rusya'nın etki alanından radikal biçimde uzaklaşmayacağına dair mevcut inançla da ilişkilendirilmiştir. Ancak Gürcistan ve Ukrayna'daki renkli devrimler, bu devletlerle Rusya arasında derinleşen siyasi gerilimler, enerji kaynaklarının kontrolü ve bunların küresel pazarlara ulaştırılmasında ulusal çıkarlar doğrultusunda yeniden şekillendirilen stratejiler, Rus dış politikasında Karadeniz'e yönelik kapsamlı bir stratejik revizyonu zorunlu kılmıştır (Kamalov, 2009: 18).

1999 sonrası NATO'nun doğu yönlü genişleme dinamikleri, "yakın çevre" doktrini kapsamında bölgesel etkinliğini yeniden tesis etmeyi hedefleyen Rusya Federasyonu'nun sert tepkisini provoke etmiştir. İttifak ile Rusya arasındaki sınırlı işbirliği potansiyeline rağmen, NATO'nun Kafkasya-Karadeniz-Ukrayna hattındaki yayılma eğilimlerini jeopolitik sınır ihlali olarak değerlendiren Moskova yönetimi, özellikle Ukrayna ve Gürcistan'ın üyeliğini stratejik kırmızı çizgi olarak tanımlamıştır. Nitekim 2008 Bükreş Zirvesi'nin her iki devlete de Üyelik Eylem Planı perspektifi sunulmasına müteakip, Rusya askeri müdahalede bulunarak Gürcistan topraklarının %20'sini işgal etmiş; Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlığını tanımak suretiyle Tiflis'in NATO ve AB entegrasyon süreçlerini sekteye uğratmıştır. 2013 sonunda Ukrayna'da patlak veren ve Rusya yanlısı yönetimin devrilmesiyle sonuçlanan Euromaidan sürecini "Batı'nın arka bahçe müdahalesi" olarak kodlayan Kremlin, 2014'te Kırım'ı ilhak etmiş ve Donbas bölgesinde silahlı ayrılıkçı hareketleri destekleyerek yeni bir dondurulmuş çatışma bölgesi oluşturmuştur. Bu hamleler, bölge devletlerine yönelik jeopolitik tercih işlevi görmüştür. Ukrayna krizi, mevcut bölgesel gerilimlerle sinerjik etkileşime girerek tansiyonu katmerlendirmiş; ABD/NATO füze savunma sistemlerine yönelik Rusya'nın hipersonik silah geliştirme gibi asimetrik karşı hamleleri ve 2019'da Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler (INF) Anlaşması'ndan çekilme süreci, Karadeniz'i nükleer caydırıcılık dengesizliğinin tehdit ettiği tehlikeli bir rekabet arenasına dönüştürmüştür (Ünalı, 2019: 2).

Uzun süredir barışın hâkim olduğu Karadeniz bölgesi, son yıllarda NATO/ABD ve Rusya arasındaki stratejik rekabetin yeni bir sahnesi haline gelmiştir. Bu rekabetin nükleer silahların dâhil edilmesiyle tehlike seviyesi önemli ölçüde artmıştır. Özellikle Kırım'daki askeri üslerin modernize edilmesi ve buraya nükleer silah taşıyabilen uçaklar ve füzelerin konuşlandırıldığına

dair iddialar, 2022’de başlayan ve günümüzde devam eden Rusya-Ukrayna savaşı bölgenin güvenlik dinamiklerinde öne çıkan yeni unsurlar olmuştur. Bu gelişmeler, Karadeniz’deki gerilimi her geçen gün daha da artırmaktadır. Karadeniz’in jeopolitik önemi ve bu bölgedeki stratejik dengeler, NATO ve Rusya arasındaki güç mücadelesiyle birlikte yeniden şekillenmektedir. Modernizasyon çalışmaları ve nükleer yeteneklerin artırılması, bölgedeki askeri varlığı ve tehdit algısını değiştirmekte, böylece Karadeniz’deki güvenlik ortamı her geçen gün daha kırılgan hale gelmektedir. Bu durum, bölgesel aktörler ve küresel güçler arasındaki stratejik hesaplamaları ve ittifakları derinden etkilemektedir.

SSCB'nin dağılmasının ardından Karadeniz'e kıyısı olan yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, Türkiye'nin bölgedeki işbirliğinin teşvik edilmesinde ve çok taraflı girişimlerin hayata geçirilmesinde öncü bir rol üstlendiği görülmektedir. Türkiye, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında ekonomik potansiyeli, en geniş kıta sahanlığı ve ikinci en uzun kıyı şeridiyle öne çıkarken, aynı zamanda en modern donanmaya sahip ülke olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin girişimleriyle 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) kurulmuş, bu örgüte yalnızca kıyıdaş ülkeler değil, Kafkasya ve Balkanlar’dan Karadeniz’e doğrudan kıyısı olmayan ülkeler de dâhil edilmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin liderliğinde 1998 yılında Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin donanmalarını kapsayan ve hâlâ aktif olan “Blackseafor” (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gücü) teşkil edilmiştir. Bu tür girişimler, Türkiye’nin Karadeniz’de ortaya çıkan stratejik boşluğu, bölgesel diyalog ve işbirliği mekanizmalarıyla doldurma hedefini yansıtmaktadır (Kamalov, 2009: 20).

Son dönemde Türkiye, Karadeniz hidrokarbon kaynaklarının keşfi ve ekonomik değerlendirilmesi sürecinde kritik ilerlemeler kaydetmiştir. 2020’de tespit edilen Sakarya Gaz Sahası’ndaki 710 milyar metreküplük doğal gaz rezervi, enerji arz güvenliği ve ekonomik bağımsızlık parametreleri bağlamında stratejik bir değer değişimini temsil etmektedir. Bu keşif; enerji ithalat bağımlılığının azaltılmasına yönelik ulusal hedefleri desteklerken, Karadeniz’in jeoekonomik önemini katmerlendirmiştir. Rezervin varlığı, bölgesel enerji potansiyelini somutlaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda Türkiye’nin bölgesel enerji merkezine dönüşüm vizyonunu da jeopolitik mümkünlük alanına taşımaktadır (Turan ve Çelikoğlu, 2023; 15). Kıyısız devlet statüsündeki Türkiye, bölgesel aktör kapasitesini sürdürme, Türk Boğazları Sistemi’ndeki egemenlik haklarının sürdürülebilirliği ve Montrö Sözleşmesi’nin normatif çerçevesinin korunmasını jeopolitik öncelik hiyerarşisinde konumlandırmaktadır. Ayrıca, Karadeniz’deki enerji kaynaklarının keşfi, Türkiye’nin sadece ekonomik büyümesine değil, aynı zamanda Avrupa enerji pazarındaki rolünün genişlemesine de katkıda bulunacaktır.

Türkiye'nin bu süreçte bölgedeki diğer kıyıdaş ülkelerle enerji işbirliğini ve güvenlik mekanizmalarını geliştirmesi, Karadeniz'i barış ve refah havzası haline getirme çabalarının bir parçasıdır. Türkiye için Karadeniz, yalnızca jeopolitik ve güvenlik stratejileri açısından değil, enerji kaynakları ve ekonomik kalkınma hedefleri bakımından da hayati bir önem taşımaktadır. Doğal kaynak keşifleri ve işbirliği çabaları, Karadeniz'in Türkiye ve diğer kıyıdaş ülkeler için stratejik değerini gelecekte de koruyacağını göstermektedir.

Karadeniz'e kıyıdaş diğer iki ülke olan Bulgaristan ve Romanya, Soğuk Savaş sonrası dönemde dış politikalarını Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmeye odaklamışlardır. NATO ve AB üyelikleri, bu ülkelerin hem bölgesel hem de uluslararası entegrasyon süreçlerinde belirleyici olmuştur. Ancak, her iki ülkenin ekonomik ve sosyal yapılarında karşılaşılan zorluklar, bu entegrasyonun sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından çeşitli sınamalar doğurmaktadır. Romanya, zengin enerji kaynakları ve tarımsal potansiyeli ile dikkat çekmektedir. 452 milyar metreküplük doğal gaz rezervleri ve 217 milyon tonluk petrol kaynaklarına sahip olan ülke, aynı zamanda verimli tarım arazileri ile AB'nin enerji ve gıda güvenliği açısından stratejik bir ortak olarak öne çıkmaktadır. Ancak, ekonomik istikrarın tam olarak sağlanamaması ve yapısal sorunların devam etmesi, bu potansiyelin sürdürülebilir şekilde kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Tarımsal kalkınma, enerji yatırımları ve altyapı geliştirme gibi alanlarda karşılaşılan zorluklar, Romanya'nın bölgesel rekabet gücünü sınırlamaktadır. Bulgaristan ise, enerji politikaları ve ekonomik yapısında belirgin dönüşümler yaşamaktadır. Ürettiği elektriği ihraç eden, ancak doğal gaz ihtiyacını ithalat yoluyla karşılayan ülke, enerji arz güvenliği konusunda kırılgan bir yapı sergilemektedir. Ekonomik geçiş sürecinde karşılaşılan yüksek dış borç yükü, yatırımların yetersizliği, nitelikli iş gücü eksikliği ve kamu kurumlarındaki yapısal sorunlar gibi faktörler, Bulgaristan'ın ekonomik istikrarı sağlamasını zorlaştırmaktadır (Yılmaz, 2007: 56). Ayrıca, kurumsal kapasitenin artırılması ve organize suçlarla mücadele gibi alanlarda ilerleme kaydedilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Her iki ülkenin ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalması, kısa vadeli kalkınma önceliklerine odaklanmalarına yol açmıştır. Bu durum, çevre politikalarının ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ekonomik faaliyetler ve yatırımlar karşısında geri planda kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, AB ve NATO üyelikleri, bu ülkelerin politikalarında Avrupa değerleri ve normlarına uyum sağlama çabalarını desteklemekte, dış politika ve ekonomik stratejilerinde istikrar arayışlarını teşvik etmektedir. Bulgaristan ve Romanya'nın Karadeniz bölgesindeki rolü, Avrupa-Atlantik entegrasyon süreçlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Enerji ve tarımsal potansiyel, bu ülkeleri bölgesel işbirliği ve güvenlik politikalarında önemli aktörler haline getirirse de,

yapısal reformlar ve ekonomik istikrarın sağlanması, uzun vadeli başarı için kritik öneme sahiptir.

Karadeniz'in en uzun kıyı şeridinde sahip olan Ukrayna, Sovyetler Birliği döneminden kalma nükleer silahların temizlenmesi, enerji güvenliğinin sağlanması ve Rusya'nın bölgedeki etkisinin dengelenmesi amacıyla NATO ve AB üyeliği için uzun süredir girişimlerde bulunmaktadır. Ülke, batıya entegre olma hedefi doğrultusunda önemli adımlar atmaktadır. Ukrayna, siyasi istikrarsızlık ve Rusya ile yaşanan çatışmalara rağmen, 50 milyona yaklaşan nüfusu, Sovyetler Birliği'nden miras kalan ağır sanayi altyapısı, askeri ve ekonomik gücü ile sahip olduğu zengin doğal kaynakları sayesinde büyük bir potansiyele sahiptir. Ukrayna'nın özellikle Kırım meselesi nedeniyle Rusya ile ciddi sorunlar yaşadığını, ancak ticari, ekonomik ve sosyal alanlarda batı ve dünya piyasaları ile bütünleşmeye yönelik önemli çabalar gösterdiğini görülmektedir. Eğer Ukrayna, mevcut ekonomik, ticari ve yapısal sorunlarını çözmeyi başarırsa, bölgede önemli bir güç haline gelebileceği öngörülmektedir. Nükleer enerji açısından önemli bir potansiyele sahip olan Ukrayna, enerji güvenliği konusunda da kritik bir konumda bulunmaktadır. Doğalgaz ihtiyacının %65'ini Rusya'dan, %14'ünü ise Türkmenistan'dan karşılayan Ukrayna, bu nedenle enerji açısından büyük ölçüde Rusya'ya bağımlıdır. Bu bağımlılık, ülkenin enerji politikalarını ve uluslararası ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir (Yılmaz, 2007: 53). Son yıllarda Ukrayna, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için yenilenebilir enerji ve alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapma çabalarını artırmıştır. Bu girişimler, ülkenin enerji güvenliğini artırma ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirme amacı taşımaktadır. Ancak, Ukrayna ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan askeri çatışma, Karadeniz bölgesinde istikrarın sağlanması ve çevresel problemlerle ilgili diğer güvenlik sorunlarının çözülmesi önünde ciddi engeller oluşturmaktadır. Bölgedeki bu istikrarsızlık, hem Ukrayna'nın hem de komşu ülkelerin güvenliği ve refahı için büyük bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Ukrayna, Batı ile uyum sürecinde karşılaştığı zorluklara rağmen, uluslararası toplumla işbirliğini güçlendirmeye ve kendi iç reformlarını sürdürmeye devam etmektedir. Ülkenin gelecekteki başarısı, bu reformlar ne kadar etkili bir şekilde uygulayacağına ve dış politika hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılığına bağlı olacaktır.

Gürcistan Cumhuriyeti'nin Ukrayna benzeri şekilde Batı ülkeleriyle birleşme hedefi, Rusya Federasyonu ile Batı Bloğu arasındaki jeopolitik rekabetin kritik cephelerinden birini temsil etmektedir. Söz konusu ülke, önemli maden rezervlerine sahip olmasına karşın, enerji arz güvenliği bakımından Rusya, Türkmenistan ve İran kaynaklı doğalgaz ithalatına yüksek

derecede bağımlılık sergilemektedir. Devletin uzun vadeli dış politika stratejisinde merkezi bir konuma sahip olan NATO üyeliği hedefi, Batı ile kurumsal yakınlaşma politikalarının temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bu politikaların; Rusya ile mevcut olan çatışmalı süreçler ve dondurulmuş anlaşmazlıklar (özellikle Abhazya ve Güney Osetya'daki de facto yapılanmalar) bağlamında, ülke güvenliğinin temin edilmesi, demokratik yönetişimin sağlamlaştırılması ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma amaçlarını taşıdığı akademik literatürde vurgulanmaktadır. Rusya Federasyonu'nun bahsi geçen ayrılıkçı bölgeleri destekleme politikası ve Gürcistan'ın NATO üyeliğine karşı çıkması, ikili ilişkilerde kronikleşen gerginliği beslemekte ve bölgesel istikrar parametrelerini olumsuz etkilemektedir. Son dönemde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın devreye alınması, Gürcistan ve Azerbaycan'a kayda değer stratejik avantajlar kazandırmıştır. Kafkasya koridorundan Batı pazarlarına enerji arzında hayati bir arter konumundaki bu enerji koridorunun fiziki ve operasyonel güvenliği, Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere Batılı aktörler için de stratejik önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, bölgesel istikrarın ve enerji nakil güzergâhlarının güvenliğinin temininde kilit aktör sıfatıyla öne çıkmakta ve her iki Kafkas cumhuriyetiyle (Gürcistan ve Azerbaycan) çeşitli alanlarda işbirliğini derinleştirmektedir. Gürcistan'ın enerji tedarik çeşitlendirmesi ve ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusundaki çabaları, aynı zamanda Batı ile kurumsal ve stratejik ortaklığını güçlendirmeye yönelik uzun vadeli bir sürecin bileşenleri olarak analiz edilmektedir (Yılmaz, 2007: 55).

Karadeniz Havzası, deniz tabanlarında varlığı öngörülen önemli hidrokarbon rezervleri (petrol ve doğalgaz) ile doğal hidrojen potansiyeli nedeniyle küresel enerji arz güvenliği açısından önemli bir konuma sahiptir. Coğrafi olarak kuzey-güney ve doğu-batı ticaret koridorlarının stratejik kavşağında konumlanan havza, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarının transit geçiş güzergâhını teşkil etmekte ve Ortadoğu hidrokarbonlarına yakınlığı dolayısıyla enerji lojistiğinde kritik bir arter işlevi görmektedir. Bunlara ek olarak, Avrasya kıtası ile Ortadoğu ve Afrika arasında doğal bir jeopolitik eşik oluşturan bu havza, çok sayıda kıyıdaş devlete küresel deniz yollarına erişim ve serbest dolaşım imkânı sağlayan bir kapı fonksiyonu üstlenmektedir. Aynı zamanda Avrupa'dan Kafkasya ve Ortadoğu'ya uzanan genişletilmiş güvenlik mimarisinin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilen bu havza söz konusu özelliğiyle askerî-stratejik önem arz etmektedir. Bahsi geçen jeoekonomik ve güvenlik parametreleri (enerji kaynaklarının kontrolü, transit rotaların stratejik değeri, bölgesel güvenlik paradigmaları) havzayı uluslararası aktörler arasında sürekli rekabet dinamiğine sahne olan bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Bu bağlamda Karadeniz Havzası'nın, küresel ve bölgesel

güç dengelerini şekillendirmede belirleyici bir role sahip olduğu ve jeopolitik gerilimlerin kronikleştiği bir coğrafi-siyasi varlık olarak nitelendirilebileceği öne sürülmektedir. (Mollamehmetoğlu, 2010: 116).

Karadeniz ve çevresi, enerji kaynaklarına erişim ile güvenlik konularında Batılı ve bölgesel aktörler arasında süregelen bir nüfuz mücadelesine sahne olmaktadır. Bölge ülkelerinde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar; Güney Osetya, Transdinyester, Abhazya ve Dağlık Karabağ gibi ihtilaflı veya donmuş çatışma alanları; etnik temelli gerilimler ve ülkeler arasındaki karşılıklı güvensizlik ortamı, zaman zaman ciddi krizlere dönüşebilecek riskler doğurmaktadır. Bununla birlikte, Karadeniz'in maruz kaldığı ekolojik tahribat, yalnızca doğal çevreyi değil; ekonomik faaliyetleri, sosyal yapıyı ve yaşam alanlarını da doğrudan etkilemektedir. Bu etkiler arasında yaşam kalitesinin düşmesi, biyolojik çeşitliliğin zarar görmesi, ölümcül sonuçlar ve zorunlu göçlerin tetiklenmesi gibi unsurlar yer almakta, bu durum mevcut ekonomik ve siyasi sorunların derinleşmesine ve bölge geneline yayılmasına neden olabilecek güvenlik tehditleri üretmektedir. Diğer yandan, bölgedeki kronikleşmiş sorunların çözülmesi yerine çatışma potansiyelinin artması, kısa vadeli ekonomik hedeflerin çevresel sürdürülebilirliğin önüne geçmesi, çevre-ekonomi-toplum dengesinin kurulamaması ve çevresel kaygıların ekonomik yatırımlar karşısında göz ardı edilmesi gibi durumlar, Karadeniz'i kırılgan ve tehditlere açık bir alan hâline getirmektedir. Bu çerçevede, Karadeniz'de sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, çevresel koruma ile ekonomik ve toplumsal gelişme arasında uyumlu bir dengenin kurulması, aynı zamanda bölgesel işbirliğinin ve ortak bilinç düzeyinin artırılmasıyla doğrudan ilişkilidir (Mollamehmetoğlu, 2010: 244).

Karadeniz ve çevresi, son dönemde hem çevresel tehditler hem de bölgesel çatışmalar açısından artan bir kırılganlıkla karşı karşıyadır. Bu kırılganlığı derinleştiren en önemli gelişmelerden biri, Rusya ile Ukrayna arasında süregelen savaşın bölge üzerindeki yıkıcı etkileridir. Savaş nedeniyle doğal kaynaklar üzerindeki baskı artarken, ekosistemler zarar görmekte; kirlilik düzeyleri yükselmekte ve çevresel tahribat ivme kazanmaktadır. Yaşanan bu çatışma, Karadeniz'in güvenlik mimarisini zayıflatmış, bölge ülkeleri arasındaki işbirliği kapasitesini düşürmüş ve çevre sorunlarına yönelik kolektif çözüm arayışlarını sekteye uğratmıştır. Böyle bir ortamda, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevrenin etkin biçimde korunması ancak yapıcı diplomatik yaklaşımlar ve bölgesel düzeyde geliştirilecek güçlü işbirliği modelleriyle sağlanabilir. Öte yandan, savaşın tetiklediği ekonomik daralmalar, güvenlik riskleri ve çevresel krizler, Karadeniz ülkelerinin demokratikleşme süreçlerini olumsuz yönde etkilemekte ve uzun vadeli kalkınma hedeflerini tehdit etmektedir. Tüm bu olumsuzluklar, yerel

halk üzerinde ciddi sosyal ve ekonomik baskılar yaratmakta; zorunlu göç ihtimalini artırarak, yalnızca Karadeniz kıyılarını değil, çevre bölgeleri de etkileyebilecek geniş çaplı bir insani krize zemin hazırlamaktadır. Bölgede gözlenen bu çok katmanlı zorluklar, hem yerel yaşam koşullarını tehdit etmekte hem de küresel düzeyde istikrarsızlık yaratma riski taşımaktadır. Dolayısıyla, Karadeniz’de çevresel güvenlik, ekonomik dirençlilik ve barışın tesisi; sadece bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası istikrar açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çevre odaklı politikaların güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik bütüncül stratejilerin benimsenmesi ve bölgesel işbirliği platformlarının etkinleştirilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Aksi takdirde, Karadeniz yalnızca bölge ülkeleri için değil, daha geniş bir coğrafya için de ciddi güvenlik riskleri barındıran bir alan hâline gelebilir.

2.KARADENİZ’DE ÇEVRESEL BOZULMA

Çevre, insan üzerinde etkisi olan ve insanın etkilediği tüm unsurlar olarak tanımlandığında, çevresel sorunların kökenleri tarih öncesi dönemlere kadar uzanır. Ancak, ekosistemin ciddi bir şekilde tahrip olması ve canlılar için tehdit oluşturmaya başlaması sanayi devrimi sonrasına rastlamaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte insanın doğa üzerindeki hâkimiyeti belirginleşmiştir. Diğer bir önemli nokta ise, sebebi ve sorumlusu kim olursa olsun, bu sorunların tüm insanlığı etkiliyor olmasıdır. Günümüzde çevresel sorunlar, gelişmiş veya az gelişmiş, doğulu veya batılı, güneyli veya kuzeyli, sosyalist veya kapitalist tüm toplumları tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu gerçek son yıllarda daha iyi anlaşıldığı için, çevresel konular ortak çözüm arayışları ve çözüm çabalarının merkezinde yer almaktadır. Çevresel sorunlar, birikmiş özellikleriyle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi-idari birçok parametre ile yakından ilişkilidir ve ortak geleceğimiz için uluslararası ve küresel düzeyde alınabilecek önlemler, uygulanabilecek ortak projeler ve işbirliği çabaları giderek daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu bölümde Karadeniz’de kirliliğin meydana gelmesi ve Karadeniz Çevre rejimlerinin kurulmasına yön veren politikalar incelenecektir.

2.1. Karadeniz’de kirliliğin meydana gelmesi

Karadeniz, çevre sorunlarının uluslararası, bölgesel ve yerel boyutlarını ortaya koyan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bugün Karadeniz, hem nedenler hem de sonuçlar açısından altı kıyı ülkesinin sınırlarını aşan bir çevre felaketi ile karşı karşıyadır. Ovid ve Herodot’un zamanlarından beri sert dalgaları ve dalgalarından daha sert insanlarıyla dünyaca ünlü olan bu

deniz, bir zamanlar dünyanın en verimli su kaynaklarından biriyken, son 30 yıl içinde Avrupa'nın yarısı için bir çöplük hâline gelmiştir. Karadeniz'in kirliliğinin antik çağlarda başladığı düşünülmektedir. Bu konuda kesin kanıtlar bulunmamakla birlikte, bazı yazarlara göre antik denizciler, ahşap gemileriyle gemi kurdunu (*Teredo navalis*) Karadeniz'e getirmişlerdir. Gemi kurdu Karadeniz'de yaşamış, çoğalmış ve gemilere ile liman yapılarına zarar vermeye başlamıştır. Bu tür, Karadeniz'de 1950'lere kadar yaygın olarak varlığını sürdürmüş ve özellikle balıkçılığa zarar vermiştir; birkaç ay içinde ahşap sabit ağ desteklerini kullanılamaz hale getirmiştir. Ahşap malzemenin beton, metal ve sentetik malzemelerle yer değiştirmesiyle bu türün sayısı azalmış ve günümüzde önemsiz bir düzeye inmiştir (Zaitsev, 2006: 132).

Geçmiş yıllardan Karadeniz'in diğer kirlilik örnekleri de bilinmektedir ve bu sadece biyolojik kirlilikle sınırlı değildir. Ancak, kirlilik özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında belirgin hale gelmiştir. Tarımın yoğunlaşması, sanayinin, ulaşımın gelişmesi, kıyı şehirlerindeki nüfus artışı ve insan faaliyetlerinin diğer belirtileri bu kirliliğin artmasına neden olmuştur. Karadeniz havzasında yaşayan yaklaşık 160 milyon insanın ürettiği büyük miktarlarda fosfor, inorganik azot, petrol, cıva ve DDT için dev bir çöplük olmuştur. Karadeniz'deki kirliliğin çeşitli özellikler taşıdığı ve kıyıdaş altı ülkenin yanı sıra, özellikle Avrupa kaynaklı bölgesel ve uluslararası faktörlerin de önemli bir rol oynadığı dikkate değerdir. Bu durum, kıyı ülkelerinin ötesine geçerek, bölgesel ve uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Orta Avrupa'dan doğarak Karadeniz'e dökülen Tuna Nehri, Orta ve Doğu Avrupa endüstrilerinin aşırı kirliliğini Karadeniz'e taşımakta ve bitki ile hayvan çeşitliliği bakımından zengin olan Tuna Deltası'nı tehdit etmektedir. Bu bağlamda Karadeniz, birçok uzman tarafından bir çevresel felaket olarak değerlendirilmektedir (Ökmen, 2011: 170).

1960'lara kadar, Karadeniz, zengin biyolojik çeşitliliği ve verimli ekosistemi nedeniyle dünyanın en verimli denizlerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Ancak 1970'ler ve 1980'lerin başlarından itibaren, insan faaliyetlerinin etkisiyle Karadeniz'in ekosisteminde belirgin değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Özellikle antropojenik faktörler, Karadeniz'in su yapısını oligotrofik (düşük besin maddesi içeren) bir yapıdan ötrofik (aşırı besin maddesi içeren) bir yapıya dönüştürmüştür. 1960'lardan itibaren, insan etkinlikleri deniz üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur. Tarımsal faaliyetler ve endüstriyel üretimden kaynaklanan organik maddeler, evsel atık sular, fazla besin maddeleri, endüstriden salınan toksik maddeler, tarımda kullanılan pestisitler ve kıyılarda pirinç yetiştiriciliği gibi uygulamalar deniz ekosistemine zarar vermiştir. Bu faktörlerin yanı sıra, kıyı bölgelerinde atık boşaltımı, tuz

çıkartma faaliyetleri, trol ile yapılan balık avcılığı ve gemilerin balast sularından taşınan egzotik türler gibi başka çevresel tehditler de Karadeniz'in ekosistemini olumsuz etkilemiştir. Bu etmenlerin birleşimi, Karadeniz'in çevre dengesini bozmamış, aynı zamanda su kalitesinin düşmesine, biyoçeşitliliğin azalmasına ve ekosistem fonksiyonlarının zayıflamasına yol açmıştır (Orhan vd., 2017: 378). Karadeniz bugün karşı karşıya kaldığı yoğun çevresel bozulma sonucu ölmekte olan denizler sınıflandırmasında yer almaktadır (Güneş, 2001: 55).

Çevresel zorluklar açısından, karasal kaynaklı kirlilik, Karadeniz çevresi üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkiye sahiptir ve ötrofikasyon, petrol kirliliği ve su kirliliği gibi birçok çevresel sorunun başlıca nedenidir. Ötrofikasyon, su kütlelerinin organik madde, özellikle alglerle aşırı zenginleşmesidir. Oksijensiz yapı biyolojik çeşitlilik üzerinde olumsuz sonuçları vardır; su kütlelerinde ve çevresindeki sulak alanlar ile ormanlarda türlerin yok olmasına ve ayrıca bölgedeki insan sağlığının zarar görmesine neden olur. Bu sorun, 1960'ların sonlarından beri, yeşil devrimin gerçekleşmesi ve gübrelerin aşırı tüketimiyle birlikte Karadeniz için bir mesele olmuştur (İstemil, 2001: 58). Endüstrileşme ve tarımsal kalkınma, özellikle büyük miktarlarda besin öğeleri ve diğer kirleticilerin Karadeniz'e taşınmasına yol açarak, bölgedeki oksijensiz yapı sorununu giderek daha da kötüleştirmektedir. Bu kirleticilerin başında, özellikle azot ve fosfor gibi besin maddeleri yer almaktadır. Karadeniz'e en fazla besin yükünü taşıyan suyollarından biri, Tuna Nehri'dir. Tuna Nehri, Romanya'dan Karadeniz'e dökülen, yıllık yaklaşık 210 km³ su taşıyan büyük bir nehir olup, bu miktar Karadeniz'e akan toplam suyun yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Tuna Nehri'nden gelen bu büyük su miktarı, ekosistem üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar, 1960 ile 1980 yılları arasında Tuna ve Dinyeper nehirlerinden Karadeniz'e akan nitrojen (azot) miktarının sekiz kat arttığını, Dinyester Nehri'nden ise iki kat daha fazla nitrojenin Karadeniz'e taşındığını göstermektedir. Bu artış, Karadeniz'deki ötrofikasyon problemini daha da şiddetlendirmiş ve deniz ekosisteminde ciddi bozulmalara yol açmıştır (Orhan vd., 2017: 378).

Günümüzde küresel iklim değişikliği, dünya genelinde olduğu gibi Karadeniz Havzası üzerinde de derin etkiler bırakmaktadır. Zaten yoğun kirlilik baskısı altında bulunan bu yarı kapalı deniz sistemi, uzun yıllardır süregelen ekolojik dönüşüm sürecinden geçmektedir. Artan deniz yüzeyi sıcaklıkları ile birlikte meydana gelen diğer çevresel etkiler, Karadeniz'in fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinde kayda değer değişimlere yol açmıştır. İklim değişikliğine bağlı sıcaklık artışları, hem Karadeniz'e dökülen akarsuların rejimini hem de deniz suyunun yapısal özelliklerini dönüştürmekte; bu da deniz canlılarının stokları, tür kompozisyonu, popülasyon miktarı ve avcılık faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Uzmanlar, bu etkilerin önümüzdeki

dönemde daha da belirginleşeceğini öngörmektedir. Küresel iklim krizinin olumsuz sonuçları, Karadeniz'in hâlihazırda karşı karşıya olduğu çevresel baskılarla birleşerek, ekosistemin üzerindeki yükü daha da ağırlaştırmaktadır. İklim değişikliğinin tetiklediği bu olumsuzluklar, bölgede giderek artan istilacı türlerin yayılması, sürdürülebilir olmayan avcılık uygulamaları, yoğun kirleticilerin denize taşınması, sulak alan kayıpları ve biyolojik çeşitlilikteki azalma gibi mevcut sorunlarla etkileşim içinde ilerlemektedir (Erdoğan Sağlam vd., 2008: 92).

Karadeniz'de çevre kirliliğinin bu kadar genişlemesine neden olan diğer bir faktör ise petrol taşımacılığıdır. 1990'larda, eski SSCB'nin dağılmasının ardından Karadeniz'de yaşanan en önemli gelişmelerden biri, Hazar bölgesindeki büyük petrol ve gaz rezervlerinin batılı petrol şirketlerine açılması olmuştur. Bu gelişme, Karadeniz'i ve Türk Boğazlarını küresel petrol taşımacılığında kilit bir rota haline getirmiştir. Bu süreç, bölgedeki enerji güvenliği ve ekonomik faaliyetler üzerinde önemli etkiler oluşturmuş, Karadeniz'in stratejik önemini artırmıştır. Ayrıca, enerji taşımacılığına yönelik altyapı yatırımları ve uluslararası işbirlikleri de bu dönemde hız kazanmıştır (Öztürk, 2002: 7).

Karadeniz'deki çevre dengesinin bozulması, kıyıdaş ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısını ciddi şekilde olumsuz etkilemektedir. Bu durum özellikle turizm ve balıkçılık sektörlerinde belirgin bir gerilemeye, istihdam kayıplarına ve işsizlik oranlarında artışa yol açmaktadır. Ayrıca toplum sağlığını tehdit eden sorunların yanı sıra, doğal yaşam alanları ile kültürel miras bölgelerinde önemli tahribatlar meydana gelmektedir. Çevre kirliliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan biçimde tüketilmesi gibi faktörlerin neden olduğu ekonomik maliyetler oldukça yüksektir; örneğin sadece Ukrayna'nın bu sorunlardan kaynaklanan yıllık ekonomik kaybının yaklaşık 300 milyon ABD Doları düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Karadeniz'in çevresel sorunlarının altında yatan sosyo-ekonomik nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçları etkili biçimde yönetmek için, bireysel ülkelerin ulusal çabalarının yetersiz kalacağı açıktır. Bu nedenle, sorunun çözümü için bölgesel ve uluslararası düzeyde işbirliği girişimlerine duyulan ihtiyaç uzun zamandır genel kabul görmektedir.

2.2. Karadeniz'in Korunmasına Yönelik Çevre Rejimlerin Kurulmasını Gerektiren Dinamikler ve Nedenler

Denizlere ilişkin çevre sorunları tarihsel olarak çok eskiye dayansa da, bu sorunların uluslararası kamuoyunun gündeminde önemli bir yer edinmesi, özellikle 1960'lı yıllarda meydana gelen deniz kaynaklı çevre felaketleri sonucunda gerçekleşmiştir. 1972 Stockholm Konferansı, çevre sorunlarına uluslararası düzeyde çözüm arayışında bir dönüm noktası olmuş

ve deniz kirliliği bu konferansta özel bir önemle ele alınmıştır. Konferans sonucunda kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) öncülüğünde, Bölgesel Deniz Programlarının başlatılması kararlaştırılmıştır. Bu programların ilk örneklerinden biri, Baltık Denizi için geliştirilen bölgesel çevre programı, ikincisi ise UNEP öncülüğünde başlatılan Akdeniz Çevre Programı olmuştur. Karadeniz Çevre Programı ise Baltık Denizi programından yaklaşık 20 yıl sonra bölgesel deniz programları oluşturmayı başarmış, ancak Karadeniz bölgesi, yoğun kirlilik sorunlarına rağmen uzun süre ihmal edilmiştir. 1976 yılında Akdeniz için bir bölgesel çevre rejimi oluşturulurken, Karadeniz'in de bu sözleşme kapsamına alınması gündeme gelmiştir. Uluslararası toplum, Karadeniz'de devam eden çevre krizinin büyüklüğünün farkına ancak 1980'lerin sonlarında varmıştır. 1992 yılına gelindiğinde, Karadeniz için uluslararası destek çağrısı yapıldığında, bu benzersiz deniz sisteminin geleceği kasvetli görünüyordu. Karadeniz çevresinin bozulması yalnızca çevresindeki ülkelerin değil, aynı zamanda Karadeniz havzasında topraklarının büyük bir kısmı bulunan diğer on bir Avrupa ülkesinin de ciddi sorumlulukları vardır. Neden ne olursa olsun veya kimler sorumlu olursa olsun, yapılması gereken en önemli şey uluslararası işbirliği ve bazı politikaların uygulanmasıdır (Arslan ve Ökmen, 2006: 1042). Çünkü Karadeniz'in korunmasının tek taraflı bir şekilde sağlanamayacağı bir gerçektir (UNEP, 2012).

Ancak Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın, önerilen eylem programının uygulanmasını zora sokabileceği endişesiyle, Akdeniz Çevre Programı'nın coğrafi yürürlük alanı Karadeniz'i dışarıda bırakacak şekilde belirlenmiştir (Chircop, 2001:33.) Bu durum, coğrafi ya da ekolojik ölçütlerden ziyade, siyasi kararların öncelik taşıdığını göstermektedir.

Karadeniz, Tuna, Dinyester ve Dinyeper gibi Avrupa ve Asya kıtalarının önemli akarsuları aracılığıyla, kendi yüzey alanının yaklaşık beş katı büyüklüğünde, yaklaşık 2,2 milyon kilometrekarelik bir havzanın etkisini taşımaktadır. Bu geniş havza, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yanı sıra toplamda 22 devleti, 13 başkenti ve yaklaşık 160 milyon insanı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'ın yanı sıra dolaylı etki alanında bulunan ülkeler şunlardır: Arnavutluk, Avusturya, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İtalya, Kuzey Makedonya, Moldova, Polonya, Slovakya, Slovenya, İsviçre ve Yugoslavya. Karadeniz'in çevresel sorunları, yalnızca denizin ekolojik sistemi ve biyolojik çeşitliliği üzerinde değil, aynı zamanda balıkçılık ve turizm gibi sektörlerde de olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bu çevresel sorunların birikimli etkileri, kıyıdaş ülkelerdeki sosyal ve

ekonomik yapıyı da derinden sarsmakta ve zamanla çözümünü daha güç hale gelen sorunlara neden olmaktadır.

Karadeniz’de bağımsız bir bölgesel çevre programı oluşturulması sürecinde de politik faktörler belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki Doğu-Batı gerilimi, Karadeniz bölgesine yönelik işbirliği girişimlerini zorlaştırırken, Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgenin Batı ile ekonomik ve güvenlik uyum potansiyeli doğrultusunda, çevresel işbirliği konusunda somut adımlar atılabilmektedir. Bu bağlamda, Karadeniz’i kurtarma hedefiyle oluşturulan bölgesel çevre programının hukuksal çerçevesini, âdemi merkezîyetçi bir diplomasi süreci sonucunda kabul edilen Bükreş Sözleşmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde işbirliği programının tarafları, hukuki niteliği, uygulama alanı, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için alınması gereken önlemler hukuki açıdan ele alınacaktır. Ancak, Küresel Çevre Fonu (GEF) öncülüğünde bölgede kaydedilen hukuki ve kurumsal gelişmeler bu inceleme kapsamının dışında bırakılmıştır (Güneş, 2001: 55-57).

2.2.1. Kara Kökenli Kirlilik

Karadeniz’de giderek artan ve ciddi boyutlara ulaşan deniz kirliliği, farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kara, deniz ve hava yoluyla çeşitli şekillerde kirletilen Karadeniz’in en büyük kirlilik kaynağını ise kara kökenli kirleticiler oluşturmaktadır. Bu kirleticiler yalnızca kıyıdaş altı ülkenin değil, geniş bir coğrafyanın atıklarıyla Karadeniz’e ulaşmaktadır. Nehirler aracılığıyla geniş drenaj havzalarından gelen evsel, endüstriyel, kimyasal ve radyoaktif atıklar, yetersiz ya da hiç yapılmayan arıtma süreçleri sonucunda kıyıdaş ülkeler tarafından denize boşaltılan atık sular, tarımsal alanlardan taşınan zirai ilaçlar, gübreler ve pestisitler; endüstriyel faaliyetler veya kazalar sonucu meydana gelen kirlilikler, petrol boru hatlarındaki sızıntılar ve diğer ekonomik aktivitelerden kaynaklanan deniz kirliliği gibi pek çok faktör, Karadeniz’i ciddi bir karasal kirlilik tehdidiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Karadeniz’de gözlemlenen ciddi çevresel bozulmaların başlıca nedenlerinden biri, özellikle nehirler yoluyla taşınan azot ve fosfor gibi besleyici elementlerin denize aşırı miktarda ulaşmasıdır. Bu besin maddeleri, yoğun yerleşim birimlerinden, sanayi kuruluşlarından ve tarımsal faaliyet alanlarından kaynaklanan atık sularla taşınmakta ve deniz ortamına karıştıklarında biyolojik üretkenliği anormal biçimde artırmaktadır. Söz konusu maddeler, denize ulaştıklarında ilk olarak mikroskobik bitki organizmalarının (fitoplankton) hızla çoğalmasına zemin hazırlar; ardından bu organizmalarla beslenen hayvansal planktonlar (zooplankton) da benzer şekilde çoğalmaya başlar. Ancak bu hızlı ve dengesiz biyolojik üretim,

deniz ekosisteminin taşıma kapasitesini aşmakta ve aşırı alg yoğunlaşması ile plankton patlamalarına yol açmaktadır. Yoğun alg örtüsü, deniz yüzeyinin hava ile temasını keserek oksijenin suya karışmasını engellerken, su içindeki çözünmüş oksijen miktarı kısa sürede azalmaktadır. Öte yandan, yaşam döngüsünü tamamlayan planktonların dibe çökmesi ve ayrışma süreci, deniz dibinde oksijensiz (anaerobik) koşulların oluşmasına neden olmaktadır. Bu süreç, özellikle 1980'li yıllarda Karadeniz'in kuzeybatı kıta sahanlığında gözle görülür şekilde ortaya çıkmış ve ötrofikasyonun etkileri bölgesel ölçekte büyük çevresel tahribat yaratmıştır. Deniz ekosistemindeki bu değişimler, sadece biyolojik çeşitliliği değil, aynı zamanda deniz ürünlerine dayalı ekonomik faaliyetleri de olumsuz yönde etkilemiş; balık popülasyonlarında keskin düşüslere ve besin ağı yapısında ciddi bozulmalara yol açmıştır (Gücü, 2018: 17).

Karadeniz için ciddi bir tehdit oluşturan ötrofikasyonun, son otuz yılda deniz ekosisteminde biyolojik çeşitlilik kaybı gibi köklü değişikliklere yol açtığı ifade edilmektedir. Özellikle 1980'li yıllarda Karadeniz'in kuzeybatı sahanlığında yoğun besin maddesi kaynaklı kirlilik nedeniyle ötrofikasyon sürecinin ciddi oksijen yetersizliklerine neden olduğu, çözünmüş oksijenin tükendiği su kütlelerinin bazı bölgelerde yüzeye 1 metreye kadar yaklaştığı belirtilmiştir. Bu durum, deniz ekosisteminin dengesi üzerinde önemli bir etkisi olan ve denizaltı ormanları olarak da nitelendirilebilecek Phyllophora çayırlarının hızla azalmasına yol açmıştır. Söz konusu çayırlar, üreme, gelişme ve barınma amacıyla kullanılan bir habitat olduğundan, bu alanlarda yaşayan midye yatakları, balıklar ve diğer canlı türleri de bu olumsuz süreçten etkilenmiştir. Karadeniz ekosisteminde önemli bir yere sahip olan hamsi ve kalkan türlerinin üreme döngüleri de, çevresel değişimlerin etkisiyle negatif yönde etkilenmiştir (Gücü, 2008: 7). Karadeniz'e geniş bir havza boyunca nehir sistemleri aracılığıyla ulaşan azot ve fosfor gibi besin elementlerinin yoğunluğunun 1980'den 2000 yılına dek önemli bir artış sergilediği belirtilmektedir. Söz konusu dönemsel değişimler incelendiğinde, başta 1970-1990 arasında Karadeniz'e dökülen ana nehirlerdeki azotlu atık yüklerinde çarpıcı yükselişler tespit edilmiştir: Bu kapsamda Dinyester Nehri'nde %750, Tuna Nehri'nde %250 ve Dinyeper Nehri'nde %160 oranlarında artış kayıtlara geçmiştir. Fosfor bileşiklerinde ise 1980-2000 zaman aralığında benzer şekilde çok yüksek artış oranları gözlemlenmiş olup; Dinyester'de %710, Dinyeper'de %510 ve Tuna'da %380'lik büyümeler meydana gelmiştir (Alkan vd., 2008: 7).

2.2.2. Kimyasal Atıklar ve Deniz Atıklarından Kaynaklanan Kirlilik

Deniz çöpleri, insan faaliyetleri sonucu üretilen veya kullanılan, bilerek veya istemeden denize bırakılan ya da akarsular, kanalizasyon deşarjları, fırtına ve rüzgâr gibi atmosferik etkenlerle denizel ortama ulaşan katı atıkları ifade eder. Bu atıklar ayrıca, kıyı şeritlerinde ve plajlarda terk edilen çöplerin dalga ve akıntılarla sürüklenmesi sonucu da deniz ekosistemine karışmaktadır. Denizdeki çöpler arasında en ciddi tehdidi, miktarı sürekli artan ve önlenmesi giderek güçleşen plastik ve türevi malzemeler oluşturmaktadır. Teknoloji ilerledikçe plastiğin yaygınlaşan kullanımı, okyanusa ulaşan plastik parçaların hem çeşitliliğini hem de yoğunluğunu önemli ölçüde yükseltmektedir. Bu plastik kirliliği, evsel ürünlerden (plastik poşetler, strafor bardaklar, içecek şişeleri, balonlar) endüstriyel uygulamalara ait malzemelere (plastik sargı bantları, kaplama parçaları, sert plastik kapaklar, borular) ve denizde kaybedilen veya terk edilen balıkçılık ekipmanlarına kadar uzanan geniş bir çeşitlilik sergilemektedir (Eruz, 2014: 2).

Karadeniz, MARPOL (73/78) Sözleşmesi'nin Ek V'I yer alan ve "Gemilerden Kaynaklanan Çöplerin Denize Atılmasının Kontrolü'nü düzenleyen hükümler uyarınca özel alan statüsüne sahip denizlerdendir. Günümüzde deniz çöpleri, IMO, UNEP, IOC UNESCO, FAO ve Avrupa Birliği'nin Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi dâhil olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluş ve programlar tarafından; insan sağlığı ve güvenliği, çevre dengesi, ekonomik sürdürülebilirlik ve estetik değerler üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle küresel ölçekte bir tehdit olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, Karadeniz özelinde deniz çöplerinin durumuna ilişkin mevcut araştırmaların yetersiz ve parçalı bir yapı sergilediği sıklıkla vurgulanmaktadır (Moncheva vd., 2016: 213). Plastik, "deniz atıkları arasında en yaygın bulunan malzeme" olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Komisyonu'nun 2015 tarihli Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, plastikleri öncelik verilen beş temel alandan biri olarak belirlemiştir. Giderek artan plastik atık ve deniz çöpü birikimi, Ocak 2018'de kabul edilen AB Plastik Stratejisi'nin ele almayı amaçladığı ana problemler arasında gösterilmektedir (Black Sea NGO Network). Karadeniz çevresindeki ülkelerin maruz kaldığı ekolojik bozulmanın temel nedenlerinden biri, geniş coğrafyadaki üretim ve insan faaliyetlerinden kaynaklanan atıkların yarattığı kirliliktir. Sanayi ve madencilik kökenli atıkların, katı atık kompozisyonunda önemli bir paya sahip olduğu ve bu tür atıkların yalnızca %5 ila %10'unun geri dönüşüme kazandırılabilirdiği bildirilmektedir. Bunun yanı sıra, bahsi geçen atıkların kişi başına düşen miktarının, özellikle Türkiye ve Rusya'da kayda değer ölçüde yüksek seviyelerde olduğu ifade edilmektedir. (KEIPA, 2005: 15).

Karadeniz'in havzasındaki ve kıyı ülkelerindeki insan faaliyetlerine ek olarak, çeşitli kaynaklardan deşarj edilen veya kasıtlı olarak denize bırakılan katı atıklar ile tehlikeli kimyasallar, denizel ortamın doğal dengesine ve mevcut çevresel bozulmaya ek bir yük getirmektedir. Kimyasal kirliliğin çarpıcı bir örneği, 1998'de önce Sinop açıklarında, ardından Zonguldak ve Trabzon sahillerine kadar uzanan geniş bir kıyı şeridinde karaya vuran tehlikeli madde yüklü varillerin görülmesidir. İtalyan bandıralı gemilerce terk edildiği iddia edilen bu varillerin; DDT ve benzeri bileşikler, etil asetat, tolüen gibi zararlı kimyasallar içerdiği belirlenmiştir. O dönemde dalgıçlar tarafından çıkarılabilen 127 varil, Sinop'un Soğuksu mevkiindeki bir depolama alanına nakledilmiştir. Bu olay uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmış olmasına karşın, ilgili uluslararası anlaşma hükümlerine rağmen ne tazminat temin edilebilmiş ne de söz konusu variller kaynak ülkeye gönderilebilmiştir (Başlamış, 2001: 4).

Karadeniz ekosistemi, doğrudan veya dolaylı yollarla denize ulaşan tehlikeli ve zararlı maddeler ile başta plastiklerden oluşan deniz çöpleri nedeniyle ciddi bir kirlilik baskısı altındadır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan plastikler, özellikle dalga, rüzgâr ve diğer atmosferik koşulların etkisiyle ufanarak veya atık sular yoluyla deterjan, kişisel bakım, kozmetik ve diş macunu gibi ürünlerden kaynaklanan mikro plastikler şeklinde denize taşınmaktadır. Bu mikro plastikler, besin zincirine dâhil olarak Karadeniz'in denizel ekosistemini, kaynaklarını ve denizden yararlanan insanlar için tüm dünyada olduğu gibi ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

2.2.3. Savaşlar, Çatışmalar ve Askeri Faaliyetlerden Kaynaklanan Deniz Ortamına ve Çevresine Zarar Veren Kirlilik

Günümüzde yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı Karadeniz çevresini olumsuz şekilde etkilemektedir. Rus ve Ukrayna askeri gemileri, yalnızca deniz sahasında hareket ederek, füzeler fırlatarak veya radarlar kullanarak sorun yaratmakla kalmamaktadır. Batırılmış askeri gemiler de başka bir tehdit oluşturmaktadır: Deniz yüzeyinde oksijen geçişini engelleyen bir tabaka oluşturan petrol ürünlerinin sızıntısı. Bu sızıntılar, özellikle deniz yüzeyine yakın ince bir tabakada yaşayan mikroskobik organizmalar için toksik etki göstermektedir. Suyun bu yüzey tabakası, birçok sucul organizmanın genç bireyleri için bir "kuluçka" görevi görmektedir. Bu tabakanın yok edilmesi, besin zincirlerinde ciddi değişikliklere ve ekosistemlerdeki dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Örneğin, Nikolayev Limanı'na yapılan çok sayıda saldırı sonucunda, Buzhkiy Limanı kıyı bölgesinde birkaç gemi, alümina fabrikası, yakıt, kostik soda depoları ve muhtemelen amonyum nitratın depolandığı ambarlar zarar görmüştür. Ayrıca, 2022

yılı Ekim ayında Rus insansız hava araçlarının saldırısıyla yok edilen tanklardan binlerce ton ayçiçek yağının deniz ortamına sızması, ciddi bir çevresel felakete yol açmıştır. Deniz suyunda polimerleşen yağ, kuşların kitlesel ölümüne neden olmuştur. Haziran 2023'te Rus kuvvetleri tarafından Kakhovka HES barajının yıkılması, bölge ve Ukrayna'nın güneyi için büyük bir felakete yol açmıştır. Su baskını alanında, doğal koruma alanlarına ait birkaç bölge zarar görmüş, bazı türlerin ve ekosistemlerin varlığı tehlikeye girmiştir. Ayrıca, Karadeniz'e büyük miktarda tatlı su taşınmış ve bu su, akaryakıt, gübre, su basmış yerleşim yerlerinden ve tarlalardan gelen atık sularla kirlenmiştir.

Askeri faaliyetlerin çevre kirliliğine etkisine bir diğer örnek olarak, Ukrayna Donanması'nın faaliyetleri nedeniyle Sivastopol, Kerç, Nikolayev ve Odessa'da yoğun petrol kirliliği gözlemlendiği belirtilmektedir. Özellikle, Sivastopol Koyu'nda izin verilen sınırların 100 ile 2.000 kat üzerinde kirletici konsantrasyonların tespit edildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, denize gömülen hardal gazı ve levisit gibi toksik atıklar ile askeri faaliyet kaynaklı kimyasal silahların miktarlarının ve etkilerinin ölçülmesi ve detaylı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Ragaini, 1999: 12).

Gürcistan yetkilileri, Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan sıcak savaş döneminde, Poti Limanı'nda Gürcü gemilerinin Rusya tarafından bombalanarak batırılması sonucu büyük miktarda motorin, benzin ve hidrolik yağdan oluşan hidrokarbonun denize karıştığını bildirmiştir. Bu kirliliğin, Gürcistan kıyılarında ilk kez yaşandığı iddia edilmekte olup, atmosferik, meteorolojik ve denizsel faktörler (akıntı ve dalga gibi) aracılığıyla, koruma alanı ve biyolojik çeşitlilik açısından büyük öneme sahip Kolkheti Milli Parkı kıyılarına kadar taşındığı ifade edilmektedir. Gürcistan Dışişleri Bakanlığı, denize dökülen petrol miktarını 50 ile 70 ton arasında açıklamış; ancak biyolojik zenginliği ile dikkat çeken bu alanda temizlik çalışmalarının Rusya tarafından engellenmesi nedeniyle ciddi bir çevre felaketinin meydana geldiğini belirtmiştir (Sezer Eralp, 2008: 12).

Özet olarak, savaş ve çatışma durumlarının yanı sıra askeri operasyonlar ve tatbikatlar esnasında kullanılan teçhizat, silahlar, oluşan atıklar, sızıntılar ile savaş gemileri, uçakları, tankları ve topçu sistemlerinden kaynaklanan vibrasyon ve akustik enerji, doğal çevrede önemli yıkıma sebebiyet verebilmektedir. Bu etkiler; genetik mutasyonlar, hastalıklar, kuşların, deniz canlıların ve balık popülasyonlarının habitat, sığınak ve üreme alanlarının tahribi, kuşlar, balinalar, deniz kaplumbağaları ve yunuslar gibi türlerin doğal davranış ritimlerinin bozulması, işitme fonksiyon kayıpları ve hatta kitlesel ölümler dâhil çok çeşitli olumsuz sonuçlar

doğurmaktadır. Askeri faaliyetlerin yürütüldüğü kimi kıyısal bölgeler, nesli tehlikede olan kuş ve memeli türlerinin yaşam veya üreme sahalarına yakınlığı nedeniyle, bu türlerin doğal davranışları üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Karadeniz bölgesinde ya da küresel düzeyde yaşanan savaş ve çatışmaların etkileri, hazırlık aşamasından başlayarak çatışma süreci ve sonrasına kadar uzanan geniş bir zaman diliminde değerlendirildiğinde; insan kayıpları, kalıcı sakatlıklar, doğuştan gelen sağlık sorunları, canlı türlerinin yok olması veya kirlenmesi, doğal, tarihi ve kültürel mirasın tahribi gibi çok boyutlu zararlar ortaya çıkmakta, bu yıkıcı süreçte aslında kazanan bir tarafın olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Bu çerçevede, yalnızca bölgesel veya mevcut topluluklar değil, sınır ötesi etkileriyle geniş coğrafyalar, gelecek kuşaklar ve ekosistemin tüm bileşenleri bu yıkıcı süreçlerden zarar görmektedir.

2.2.4. Deniz Kazaları Kaynaklı Petrol Kirliliği

Günümüzde, dünya genelinde üretici ülkelere tüketici ülkelere ihtiyaç malzemeleri, farklı sektörlere ait ürünler, tüketim malları, petrol ve türevleri gibi maddeler ağırlıklı olarak deniz yoluyla taşınmaktadır. Deniz taşımacılığı, sunduğu çeşitli avantajlar nedeniyle yaygın olarak tercih edilmekte olup, bu taşımacılığın artan yoğunluğu beraberinde deniz kazalarının ve yasa dışı deşarjların da sıklığını artırmaktadır. Sonuç olarak, denizel ekosistem, denize dökülen veya deşarj edilen petrol türevleri nedeniyle hızla ve ciddi boyutlarda kirlenme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Diğer denizel alanlarda olduğu gibi Karadeniz de petrol ve türevi hidrokarbonların yol açtığı kirlilik bakımından yüksek risk taşımaktadır. Doğu-Batı enerji nakil hatları için stratejik bir koridor niteliğindeki ve gemi trafik yoğunluğu sürekli artan bu denize, petrol bileşenleri çeşitli kökenlerle ulaşmaktadır. Söz konusu kirleticiler; gemi ve uçakların olağan faaliyetleri, deniz kazaları, deniz araçlarının kasıtlı veya kazara yaptığı kanunsuz boşaltımlar, deniz tabanı petrol arama çalışmaları, limanlar ve diğer sahil tesisleri, açık deniz petrol platformları, nehir girdileri, karasal kökenli diğer kirlilik kaynakları ile kara ve deniz taşıtlarından kaynaklanan atmosferik kirliliğin yağışlarla denize taşınması gibi farklı mekanizmalar aracılığıyla denizel çevreye karışmaktadır (Güven, 109: 2005). Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, Karadeniz limanlarına ihraç amaçlı aktarılan petrol hacmindeki artışa bağlı olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından transit geçen tehlikeli madde/akaryakıt yüklü gemi sayısında kayda değer bir yükseliş yaşanmıştır (Kutluk, 2018: 293). Karadeniz, on yıllardır petrol ve türevi hidrokarbon kaynaklı deniz kirliliğine maruz kalan hassas bir deniz ekosistemidir. Özellikle kıyısı olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, kuzeydeki Türk Boğazları

aracılığıyla Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi üzerinden Rusya, Azerbaycan ve Orta Asya'daki petrol üretiminin batı pazarlarına taşınmasında stratejik bir geçiş koridoru konumundadır. Bu yoğun taşımacılık faaliyeti bölgedeki deniz trafiğinin yoğunluğunu kat ve kat artırmakta ve petrol tankerlerinden kaynaklanan ciddi çevresel riskleri beraberinde getirmektedir.

2024 Aralık ortasında Kırım Boğazı'nda şiddetli bir fırtına sırasında Rusya'ya ait "Volgoneft-212" ve "Volgoneft-239" adlı iki petrol tankeri ciddi hasar görmüş, bunlardan Volgoneft-212 batarken Volgoneft-239 karaya oturmuştur. Tankerlerin toplam taşıma kapasitesi yaklaşık 9.200 ton mazot/fuel oil olarak rapor edilmiştir. Resmi kaynaklar, sızan mazot miktarının yaklaşık 2.400 ton olduğunu belirtmekle birlikte, çevre ve sivil toplum kuruluşları bu rakamın 4.500 tona ya da bazı tahminlere göre 5.000 tona kadar çıkabileceğini ifade etmektedir. Kıyı boyunca yayılan kirlilik, Kırım'dan Krasnodar Bölgesi'ne ve Gürcistan kıyılarına kadar uzanarak geniş bir alanda çevresel hasara yol açmıştır. Bölgedeki bilimsel kaynaklar, Tuzlovski Lagünleri Milli Parkı çevresinde sızan mazot nedeniyle on binlerce kuşun zarar gördüğünü, ciddi stres belirtileri ve ölümlerin kaydedildiğini bildirmiştir. Ayrıca uzmanlar, bu felaketin 2007'deki 30.000 kuş kaybıyla sonuçlanan olaydan daha karmaşık ve uzun vadeli etkiler doğurabileceğini vurgulamaktadır (BBC News, 2024). Sızan mazot, kıyı ekosistemlerinde kalıcı kirliliğe neden olmakta ve çözülmesi hem teknolojik olarak çok zor hem de ekonomik açıdan oldukça maliyetli olmaktadır. Özellikle Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin çoğunun yeterli teknik donanımına sahip olmaması, temizliğin etkin şekilde yürütülmesini zorlaştırmakta ve çevresel risklerin daha da artmasına neden olmaktadır.

Karadeniz'e seyir yapan tankerlerde, petrol veya türevlerine ait yükün tahliye operasyonu sonrasında, farklı bir petrol ürününün depolanmasından önce, tank duvarlarında kalan önceki ürün kalıntılarının yeni ürünün saflığını etkilememesi amacıyla giderilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, tank temizliği deniz suyu kullanılarak gerçekleştirilir. Ancak, uygulama sonrasında oluşan ve "slop" olarak terminolojide yer alan, petrol ürünü ile deniz suyunun karışımının kaza sonucu veya kasıtlı denize boşaltılması, deniz ekosistemine yönelik kirlilik risklerini artırmaktadır (Fitöz, 2009: 11).

İlerleyen dönemlerde, ekonomik değeri henüz tam olarak ortaya konulamamış olan, ancak geleceğin önemli enerji kaynağı olarak gösterilen gaz hidratlarına ilişkin tespitlerin, Karadeniz'e olan ilgiyi artırdığı görülmektedir. Günümüzde ticari faaliyetlerin sorunsuz yürütüldüğü Karadeniz, uluslararası ticaret açısından kritik bir ulaştırma koridoru işlevi

görmekte; ancak yeni enerji kaynaklarına yönelik araştırmalar ve olası deniz dibi ürün çıkarım faaliyetleri, bölgede yeni güvenlik bölgelerinin oluşmasına ve uluslararası ticaret rotalarının etkilenmesine yol açarak, çevresel güvenlik açısından ek riskler doğurabilmektedir. Bu durum, Karadeniz'in hem ekonomik potansiyelinin hem de çevresel bütünlüğünün gelecekte daha karmaşık bir yapıya bürünebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, Karadeniz'de artan gemi ve tanker trafiği, petrol ve türevlerinden kaynaklanan kirlilik risklerini ciddi boyutlara taşımaktadır. Bölgedeki operasyonlardan kaynaklanan yakıt sızıntıları, kasten veya kazara gerçekleşen deşarjlar ve deniz suyu ile yapılan tank temizliği süreçleri, ekosistem üzerinde uzun vadeli ve yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Bu durum, petrol kirliliğinin deniz, kıyı ve plajlarda uzun süre kalması, biyolojik çeşitliliğin azalması ve besin zinciri yoluyla yaygın ekolojik bozulmalara neden olmasının yanı sıra, temizleme çalışmalarının teknik ve ekonomik zorluklarıyla birleşerek bölgedeki çevresel risklerin daha da artmasına yol açmaktadır.

2.2.5. Balıkçılık Faaliyetlerinin ve Biyolojik Çeşitlilik Kaybının Karadeniz'e Etkisi

Son kırk yıl içerisinde Karadeniz ekosisteminde çarpıcı bir şekilde ve hızla gelişen yapısal dönüşümler meydana gelmiştir. 1960'lı yıllarda daha çok bakir nitelikte olan ve kendine özgü özellikler taşıyan deniz, 1980'li yıllara gelindiğinde ciddi çevresel tahribatlarla karşı karşıya kalmış, günümüzde ise karmaşık bir çevre krizinin odağına yerleşmiştir. Gerek jeomorfolojik yapısı gerekse de yüksek düzeydeki kirlilik baskısı nedeniyle Karadeniz, küresel ölçekte en geniş oksijensiz (anoksik) su kütlelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, yüzeyin yaklaşık %87'sinde, yalnızca bazı özel bakteri türlerinin varlık gösterebildiği, diğer organizmalar için ise yaşama elverişli olmayan bir ortamın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Karadeniz hâlâ önemli biyolojik zenginliklere ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle kıta sahanlığı, nehir ağızları ve sulak alanları; mersin balığı, hamsi gibi ekonomik değeri yüksek balık türlerinin yanı sıra, çeşitli nadir ve nesli tehlike altındaki kuş türlerinin üreme ve yaşam alanı olarak hayati bir işlev üstlenmektedir (Başkan, 2020: 130).

Karadeniz, kronik çevresel bozulma faktörlerinin birikmiş etkisiyle ekolojik bir kriz eşiğine gelmiş; bu durum hızlı bir biyoçeşitlilik azalımını tetiklemiştir. Bu azalım, bölge ekonomisinde kilit rol oynayan balıkçılık sektörünü negatif yönde etkilemekte olup, bilinçsiz ve aşırı balıkçılık uygulamaları ise ekosistemin dengesini daha da bozmaktadır. Örneğin, Karadeniz havzasındaki Türkiye kıyıları özelinde yapılan izleme çalışmaları; 1960'lı yıllarda 170 civarında olan balık tür çeşitliliğinden ticarî avcılık hedefi olanların sayısının yaklaşık 25 iken, günümüzde bu değerin beş türe kadar gerilediğini ve stoklarda ciddi bir azalım gözlemlendiğini

ortaya koymaktadır (Sezer Eralp, 2008: 16). AB'nin ilgili komite raporuna göre, Karadeniz'de gerçekleştirilen aşırı avcılık nedeniyle 26 ticari balık türünün 21'i tükenmiş, kalan türler ise çevresel bozulma ve av baskısı altında risk altındadır.

Küresel iklim değişikliği, Karadeniz'in biyolojik çeşitliliği üzerinde önemli etkilere neden olarak, denizde bulunan bazı türlerin neredeyse yok olma sınırına yaklaşmasına yol açmaktadır. Bu durum, yoğun ve bilinçsiz balıkçılık faaliyetleri ile kirlilik baskısının da etkisiyle, son yıllarda balıkçılık sektöründeki olumsuz etkilerin daha belirgin hâle gelmesiyle birleşmektedir. Ayrıca, deniz, akarsu, göl ve sulak alanlardaki su sıcaklıklarının artması ve bu durumun, havayla temasın kısıtlanması şeklinde alg patlamalarına yol açması, ekolojik sistemdeki olumsuz süreçleri hızlandırmaktadır. Sonuç olarak, Karadeniz suyunun ısınması, artan tuzluluk, istilacı türlerin yayılımı ve kirlilik yükü gibi faktörlerin etkisiyle, ekolojik değişimlere uyum sağlayamayan yerli türlerin yok olma riski bulunmaktadır. Giderek artan sıcaklık dalgalanmalarının denizel ekosistemlerdeki tür çeşitliliğini değiştirme potansiyeli bulunmaktadır. Bu durum, yerli türler ile predatör türler arasındaki rekabeti yoğunlaştırabileceği gibi; kış dönemlerinde su sıcaklığının yükselmesi, bazı balık türlerinin yaşam oranlarında ve boyutlarında azalmaya yol açabilir. Ayrıca, yüksek sıcaklık koşullarında sudaki çözülmüş oksijen miktarının düşmesi, türler üzerinde fizyolojik strese neden olabilmektedir. Kısılan kış mevsimleri ile artan su sıcaklıklarının, deniz sütununda tabandan yüzeye doğru besin maddelerinin aktarımını engelleyerek sabit tabakalaşmaya sebep olabileceği ve bunun sonucunda besin zinciri verimliliğinde azalma riski ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir. Bu bulgular, ekonomik değeri yüksek su ürünleri stoklarının bulunduğu bölgelerde iklimsel değişimlere karşı duyarlılığın önemini ortaya koymakta ve balıkçılık faaliyetleri üzerinde belirleyici etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Bu durum, Karadeniz'de gözlemlenen değişim örnekleri üzerinden de desteklenmektedir (Erdoğan Sağlam vd., 2008: 93).

Karadeniz, kıyıdaş ülkeler arasında balıkçılık faaliyetleri açısından tarihsel olarak öncelikli bir konuma sahip olmuştur. Bölgede faaliyet gösteren balıkçı gemisi sayıları incelendiğinde, 438 Romen, 2.852 Bulgar ve 6.587 Türk gemisinin aktif olduğu görülmektedir. Türkiye, bölgedeki en büyük av filosuna sahip ülke olarak öne çıkmakta; 1970'li yıllardan itibaren ülkede avlanan toplam balığın yaklaşık %70'inin Karadeniz kaynaklı olduğu rapor edilmektedir. Özellikle 1980-1988 döneminde denizden elde edilen hamsi, toplam balık avının büyük kısmını oluşturmuştur. Ancak 1988 yılında bu eğilimde ciddi bir kırılma yaşanmış; Türkiye'nin Karadeniz'den avladığı hamsi miktarı 295.000 tondan 1989'da 97.000 tona, 1990'da ise

yaklaşık dört kat azalarak 66.000 tona gerilemiştir. Bu gerilemenin arka planında, özellikle Kuzeybatı Karadeniz'e dökülen büyük nehirlerin taşıdığı yüksek miktarda besin tuzları başta fosfat ve nitrat olmak üzere belirleyici rol oynamıştır. Bu kimyasalların deniz ortamındaki dengesinin bozulması, fitoplankton ve zooplankton kompozisyonlarında nitelik ve nicelik bakımından kayda değer sapmalara neden olmuştur (Bat vd., 2007: 191-192). Bölgedeki ekosistemin karşı karşıya olduğu olumsuzluklar yalnızca iklim değişikliği, kirlilik, ötrofikasyon ya da istilacı türlerle sınırlı değildir; aynı zamanda kontrolsüz, yoğun ve plansız balıkçılık faaliyetleri de Karadeniz'in biyolojik çeşitliliğini ve su ürünleri stoklarını tehdit etmektedir. Karadeniz Çevre Programı'nın verilerine göre, 1980'de yaklaşık 3.000 olan av gemisi sayısı, 1994 yılında 4.500'e yükselmiş; buna rağmen aynı dönemde yıllık balık avı 850.000 tondan 410.000 tona düşmüştür. Bu durum, av filosundaki artışın av verimliliğini artırmak bir yana, stoklar üzerinde baskıyı artırarak av miktarını düşürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, geleneksel balıkçılığın yerini daha donanımlı ve teknolojik av araçlarına sahip gemilere bırakması, tür stoklarının yenilenme kapasitesinin aşılması sonucunu doğurmuştur. Bu tablo, sürdürülebilir balıkçılığın sağlanabilmesi için, su ürünleri politikalarının yalnızca sektör taleplerine göre değil, aynı zamanda bilimsel veriler ışığında ve ekosistem temelli bir yaklaşımla şekillendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Sezer Eralp, 2008: 17). Son 50 yıllık süreçte Karadeniz'in tür çeşitliliği ve su ürünleri stoklarında yaşanan dalgalı ve genel olarak olumsuz seyir dikkate alındığında, günümüzde bölgenin özellikle güney kesiminde yoğunlaşan hamsi avcılığı dışında, dikkate değer bir su ürünleri üretim potansiyelinin kalmadığı görülmektedir. Av filosu bakımından bölgenin en büyük kapasitesine sahip olan Türkiye'nin, mevcut durumda hamsi stoklarının sürdürülebilir düzeyde avlanmasını sağlayacak ölçünün oldukça üzerinde bir av filosuna ve ekipmana sahip olduğu belirtilmektedir. Bu durum, av baskısının etkin biçimde kontrol altına alınamaması hâlinde, Karadeniz'in en önemli ticari türlerinden biri olan hamsinin stoklarında daha ciddi kayıplar yaşanması riskini artırmaktadır. Bu çerçevede, özellikle Türkiye öncülüğünde kıyıdaş ülkelerin, denizel biyolojik çeşitliliği ve ekosistem işleyişini bütüncül bir yaklaşımla ele alan "Ekosistem Temelli Balıkçılık Yönetimi" stratejisini hayata geçirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu strateji sayesinde, Karadeniz'de 1970'li yıllardan önce var olan çok türlü ve dengeli avcılığa dayalı üretim yapısının yeniden kurulması, aynı zamanda sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı etkin bir yönetim kapasitesinin inşa edilmesi hedeflenmelidir (Oğuz, 2010: 19).

Özetle, tür çeşitliliğinde gözlenen azalma ve denizel kaynakların ciddi baskı altında olması nedeniyle, bu kaynakların sürdürülebilir ve sorumlu biçimde kullanımı için bölgesel düzeyde

bahsi geçen stratejinin etkin olarak devreye sokulması elzemdir. Belirtilen sorunlar karşısında, bölge bilincine dayalı ve işbirliğine açık önlemlerin bir an önce hayata geçirilmesi, stratejinin oluşturulması ve Karadeniz havzasına etki eden diğer ülkelerle ortak çalışmaların devreye alınması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, su ürünleri stoklarının tespiti, sürdürülebilir kullanımı ve çevresel hassasiyetlerin korunmasını içeren ekosistem kökenli su ürünleri ve balıkçılık yönetimi stratejisinin geliştirilip uygulanmasında, bölge ülkelerinin üstleneceği kritik rol vurgulanmalıdır.

Yukarıda sunulan veriler kullanılarak Karadeniz'in, petrol kirliliği, deniz çöpleri özellikle mikroplastikler ve aşırı besin maddesi girişi nedeniyle oluşan ötrofikasyon gibi insan kaynaklı baskılar altında olduğu söylenebilir. Artan deniz taşımacılığı, yeni enerji kaynaklarına yönelik araştırmalar ve sınır aşan kirlilik, mevcut çevresel riskleri daha da artırmaktadır. Bu kapsamda, deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini amaçlayan ekosistem temelli balıkçılık politikaları ile kirliliğin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik tedbirlerin uygulanması, Karadeniz'in biyolojik çeşitliliğinin ve ekolojik dengesinin korunması açısından hayati önem taşımaktadır. Bu çevresel baskılar ve riskler, Karadeniz'de bölgesel ve uluslararası işbirliği gerekliliğini ortaya koymuş ve bu doğrultuda çeşitli uluslararası rejimlerin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1992 yılında Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) ve 1996 yılında benimsenen Karadeniz Stratejik Eylem Planı, bölgedeki kıyıdaş ülkelerin ortak çevre politikaları geliştirmesi ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışı benimsemesi açısından önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, kıyıdaş ülkelerin ve bölgeye etki eden diğer aktörlerin çevresel yönetim konusundaki sorumluluklarını yerine getirmesi, ekolojik sürdürülebilirlik açısından kaçınılmaz bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Karadeniz'in korunmasına yönelik hedefleri, öncelikleri ve zaman çizelgesini belirlemek amacıyla, Nisan 1993'te Odessa'da, altı ülkenin Çevre Bakanları tarafından Karadeniz Çevresinin Korunması Bakanlar Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu Deklarasyon ve Sözleşme, UNDP-GEF desteğiyle başlatılan Karadeniz Çevre Programı'nın (BSEP) hukuki temelini oluşturmuştur. Bu Program kapsamında, birçok ulusal, bölgesel ve uluslararası plan, program ve proje gerçekleştirilmiştir. Özellikle, 1996 yılında geliştirilen ve 2009 yılında revize edilen Karadeniz'in korunması ve rehabilitasyonu için Stratejik Eylem Planı ile Karadeniz ekosisteminin acil sorunları ve bu sorunlarla başa çıkmak için alınması gereken önlemler tanımlanmıştır. Plan, ilgili ülkelerin bu önlemlere yönelik güçlü taahhütlerini de güvence altına almaktadır. Bükreş Sözleşmesi ve Protokolleri ile Karadeniz Stratejik Eylem Planları,

Karadeniz'in deniz ortamını koruma ve muhafaza etme amacıyla, karasal kaynaklı kirlilik kaynakları, kirlilik izleme, deniz taşımacılığının çevresel güvenliği ve biyolojik çeşitlilik gibi farklı konularda Akit Taraflara birçok görev ve sorumluluk yüklemektedir. Bükreş Sözleşmesi'nde uzun zaman önce vurgulandığı gibi, Sözleşme'nin Akit Tarafları, uluslararası hukukla uyumlu ve bu Sözleşme hükümlerine uygun olarak, Kara Deniz'in deniz ortamını korumak ve muhafaza etmek amacıyla kirliliği önlemek, azaltmak ve kontrol altına almak için bireysel olarak veya ortaklaşa tüm gerekli önlemleri almaya kendilerini adanmış olmalıdırlar (Köse ve Erkan, 2013: 109). Karadeniz'i kurtarmak için sorumlulukların paylaşılması ve uluslararası iş birliğinin desteklenmesinin büyük önemi göz önünde bulundurulduğunda, Bükreş Sözleşmesi ve diğer ilgili uluslararası ve ulusal mevzuat çerçevesinde ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmede izledikleri politikaların etkinliğini denetlemek hayati önem taşımaktadır. Sözleşmenin imzalanması, sorunlar ve çözümler konusunda bir araya gelmek ve uzlaşmaya varmak için önemli bir adım olarak görülmekte, ancak Karadeniz'i kurtarmak için yeterli olmamaktadır. Karadeniz Bölgesi'ndeki ülkeler, çok taraflı çevre anlaşmalarının uygulanmasını daha da geliştirmeli ve bölgede daha stratejik bir çevre iş birliği oluşturmalıdır (Avrupa Komisyonu, 2007: 6)

Dünyanın en izole denizi olan Karadeniz, insan faaliyetlerinden kaynaklanan baskılara karşı o kadar hassastır ki, eğer düzgün bir şekilde yönetilmezse, çok sayıda kaynaktan gelen kirlleticilerin çevre üzerindeki etkisi yıkıcı olabilir. Bu çevresel riskleri yönetmek için, özellikle Karadeniz ülkelerinin, Karadeniz'in sürdürülebilirliği için ciddi sorumluluklar üstlenmeleri ve belirlenen önlemler ve stratejilere olan taahhütlerini yerine getirmeleri gerektiği açıktır. Karadeniz'deki kirlilikle mücadele, ortaya çıkan sorunların çok yönlü olması nedeniyle, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kapsamlı bir strateji gerektirmektedir; bunlar arasında karatabanlı ve gemi tabanlı kirlilik sorunları, kirlilik izleme ve veri işleme faaliyetleri ile ilgili problemler bulunmaktadır. Karadeniz'e atılmamış atık suların deşarjı, nüfus ve ekonomik faaliyetler için ciddi bir tehdit oluşturmakta ve aynı zamanda halk sağlığı sorunlarına yol açmaktadır. Karadeniz, Avrasya'da stratejik bir ulaşım ve ticaret yolu ve enerji koridoru olarak, gemi kazalarından yabancı türlere kadar pek çok risk ve tehdit ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, Karadeniz'in kronik sorunlarını çözmek için kapsamlı bir strateji büyük önem taşımaktadır. Bu çok yönlü sorunları yönetmek için, Karadeniz Komisyonu (BSC), kıyı ülkelerine iş birliği çabalarını başlatarak ve iş birliğini kolaylaştırarak en önemli destekçi olması beklenmektedir. Komisyon, bilimsel ve teknik bilgilerin paylaşılması, kamu farkındalığının artırılması ve ekonomik kalkınmada sürdürülebilir (veya çevre dostu) yaklaşımların benimsenmesi gibi

alanlarda daha aktif roller alabilir. Ancak, BSC bu tür görevleri her zaman başarıyla yerine getirememiş olsa da, kıyı ülkeleri ve diğer ilgili bölgesel ülkeler, BSC'nin işbirliği ve entegrasyon etkilerinin, BSC'nin operasyonel kapasitesinin geliştirilmesi ve ülkeler arası işbirliğinin artırılması yoluyla güçlendirilebileceği konusunda hemfikirdir. Karadeniz, ekonomik, sosyal ve çevresel değeriyle yalnızca bölge için değil, tüm dünya için büyük bir doğal kaynaktır. Artan ekonomik, siyasi ve stratejik önemiyle birlikte, Karadeniz bölgesinin çevresel sorunlarına uluslararası ilgi giderek artmaktadır. Paralel olarak, Karadeniz çevresini korumak, muhafaza etmek ve rehabilite etmek için gerekli olan bölgesel ve uluslararası işbirliği girişimleri de büyümektedir. Karadeniz için ilgili Yüksek Denetim Kurumları (SAI) tarafından gerçekleştirilen en zenginleştirici girişimlerden biri olarak, Koordine Paralel Denetim, çevresel programlar üzerinde koordinasyon sağlamak ve birlikte çalışmak, Karadeniz ekosistemlerinin sorunlarına yönelik etkili bir mücadele ve Karadeniz ekosisteminin sürdürülebilir yönetimi için önemli katkılar sağlayacaktır, ve bu tür bir iş birliği Karadeniz'in geleceği için kritik öneme sahiptir (Köse ve Erkan, 2013: 116).

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE REJİMLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE KARADENİZ’İN KORUNMASINA YÖNELİK ULUSLARARASI ÇEVRE REJİMİ DİĞER REJİMLER VE KIYIDAŞ ÜLKELERİN ÇEVRE POLİTİKALARI

Bu bölümde ilk olarak Uluslararası Çevre Rejimlerinin özellikleri, etkinliği ve kirlilikle mücadeledeki yeri incelenecektir. İkinci olarak Karadeniz’in korunmasına ilişkin kıyıdaş devletlerin deniz ortamının korunması için uyguladıkları ulusal politikaların analizi yapılacaktır; kıyıdaş ülkelerin denizlere/çevreye yönelik idari yapıları ve yönetim süreçleri, ele alınacaktır; yine bu ülkelerin Karadeniz’in korunmasına ilişkin yapmış oldukları uluslararası anlaşmalar incelenecektir. Bu bölümde yer verilen bilgiler, Karadeniz ve Barselona çevre rejimlerinin karşılaştırmalı analizi yoluyla çevre politikalarının gelişim sürecini ve sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1.Uluslararası Çevre Rejimlerinin Özellikleri

Uluslararası rejimler, özellikle sınır aşan meselelerin yönetiminde ve küresel nitelikteki sorunların çözümünde başvurulan kurumsal işbirliği biçimleri olarak değerlendirilebilir. Bu yapılar, yalnızca geçici veya dar kapsamlı işbirliklerinden ibaret değildir; aksine, aktörler arasında karşılıklı yükümlülüklerle dayanan, daha uzun vadeli ve istikrar arz eden düzenlemelerdir. Rejimler, kısa süreli çıkar ortaklıklarının ötesinde, değişen güç dengelerine rağmen süreklilik gösterebilen kurumsal çerçeveler sunar. Bu çerçeveler, ele aldıkları konu alanlarına dair genel ilke, norm ve kuralları belirleyerek tarafların davranışlarını yönlendiren yapılar haline gelir. Dolayısıyla rejimler, hem devlet aktörlerinin hem de devlet dışı paydaşların belirli meseleler etrafında etkileşimde bulunduğu kolektif düzenlemeler olarak düşünülebilir. Uluslararası ilişkilerde rejimlerin temel işlevi, işbirliğini teşvik etmek, bu işbirliğini kurumsallaştırmak ve uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Rejimlerin temel amacı ve işlevi, düzenledikleri sorun alanına ilişkin genel bir çerçeve oluşturmaktır. Bu bağlamda, rejimlerin devletlerin davranışları üzerinde sınırlayıcı etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Rejimler, belirli sorun alanlarında devletlerin paylaşılan ilke, norm ve kurallara dayalı olarak ortak hareket etmesini sağlar. Rejimler, hangi davranışların meşru ve kabul edilebilir olduğunu, hangi davranışların yasak olduğunu ve rejimin ihlali sayılacağını belirleyerek, devletlerarasında belirsizlikten kaynaklanabilecek gerilimleri azaltır (Krasner, 1991: 2-3).

Rejimler, devletlerin ortak sorunlara kurumsallaşmış bir işbirliği yoluyla yanıt vermesini ifade eder ve özellikle devletlerarası karşılıklı bağımlılığın olduğu, ancak küresel ölçekte bir yönetim boşluğunun bulunduğu alanlarda oluşturulmaktadır. Bu alanlardaki merkezi otorite eksikliğinden kaynaklanan anarşik yapının üstesinden gelmek ve devletler arasında karşılıklı bağımlılıktan doğabilecek sorunlar ve çatışmalarla başa çıkmak için devletlerin faaliyetlerini düzenlemek ve koordine etmek, rejimlerin temel işlevini oluşturmaktadır. Çevre, küresel niteliği nedeniyle devletler arasında yüksek karşılıklı bağımlılığın bulunduğu bir alandır. Ayrıca, ortak alanların korunması konusunda küresel ölçekte etkin bir yönetimin varlığından söz etmek oldukça zordur (Young vd., 1996: 270-271).

Çevre sorunlarının sınır aşan etkileri ve küresel niteliği, devletlerin tek taraflı eylemleriyle bu sorunlara etkili bir şekilde yanıt vermesini imkânsız kılmaktadır. Bu tür sorunlarla mücadele küresel bir çabayı gerektirir. Çevre rejimleri, çevre sorunlarının çözümünde kurala dayalı işbirliği modelleri geliştirerek süreçteki belirsizlikleri azaltma ve böylece ortak eylem problemini aşma konusunda önemli bir işlev üstlenmektedir. Uluslararası çevre rejimleri, çevre sorunlarının artışı ve derinleşmesiyle birlikte giderek daha fazla önem kazanmakta ve güçlenmektedir. Özellikle 1972 Stockholm Konferansı'ndan bu yana, atmosferin, türlerin, doğanın ve doğal varlıkların korunması ve kirliliğin önlenmesine yönelik birçok uluslararası çevre anlaşması imzalanmış ve bu doğrultuda çeşitli rejimler kurulmuştur. Rejimleri yalnızca hukuki açıdan bağlayıcı uluslararası anlaşmalara indirgemek, onları anlamak açısından yetersiz kalacaktır. Çünkü rejimler, hukuki veya resmi normların yanı sıra, daha az resmi normları ve teamülleri de kapsamaktadır. (Orhan vd., 2017: 5).

Küresel çevre sorunlarının çözülebilmesi için birçok bağımsız devletin bulunduğu, genellikle çatışma yaşanan uluslararası bir sistemde, gerekli işbirliği ve politik koordinasyonun sağlanıp sağlanamayacağı konusu öncelikle tartışılmalıdır (Roberts vd., 2004: 22). Devletler, işlem maliyetlerini düşürmek, verimliliği ve etkinliği artırmak ve kendi başlarına çözemeyecekleri ortak sorunlarla başa çıkmak gibi nedenlerle işbirliği yapmaktadırlar. Devletler arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın artması, işbirliklerini de yaygınlaştırmaktadır. Hatta bazen devletler, çatışma potansiyeli taşıyan konularda bile işbirliği yapmayı tercih edebilmektedir. Ancak, işbirliği, farklı ekonomik, toplumsal ve siyasi yapıya sahip devletlerin çıkar ve önceliklerini uzlaştırmayı gerektirdiği için gerçekleştirilmesi zor bir süreçtir. Tarafların aldatılma korkusu, işbirliğinin maliyetinden veya yükünden kaçarak fayda sağlamayı amaçlayan bedavacı tarafların (free rider) olabileceği endişesi, diğer tarafların niyetlerinin tam olarak bilinmemesi ve işbirliğinin istikrarını sağlayacak, ihlal eden taraflara yaptırım

uygulayacak merkezi bir otoritenin olmaması gibi birçok sorun uluslararası işbirliğini zorlaştırmaktadır (Downie, 2005: 70-71). Bu tartışmayı alanın iki baskın teorik çerçevesi bağlamında ele almak mümkündür.

Anarşik uluslararası sistemde devletler arası işbirliği olasılığının mümkün olduğunu savunan ve bu fikrin öncüsü olan kuram yeni-liberal kurumsalcılıktır. Bu kuram, uluslararası işbirliği fikrine en mesafeli yaklaşan gerçekçi kuramın ve özellikle onun "yeni" versiyonunun bazı temel varsayımlarını paylaşıyor da (örneğin, uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olması ve devletin temel aktör olarak kabulü gibi), işbirliği konusundaki varsayımları ona farklı bir kuram özelliği kazandırmıştır. Yeni-liberallere göre devletler, akılcı ve egoist aktörler olup, davranışlarını belirleyen temel mantık araçsal (instrumentalist) mantıktır. Bu mantığa uygun davranan, daha doğrusu davranması beklenen devlet adamları, fayda-zarar hesabı yaparak ülkelerine ulusal çıkar açısından en fazla fayda sağlayacak politikaları seçmek ve uygulamak durumundadırlar (Aksoy, 2015: 61). Küreselleşmeyle birlikte, devletler arasındaki artan karşılıklı bağımlılık ve etkileşimler, uluslararası ilişkileri yalnızca güç ve güvenlik konuları etrafında şekillenen bir çatışma ortamı olmaktan uzaklaştırmakta ve ulus üstü kurumların önemini artırmaktadır. Özellikle ticaret, kalkınma, ulaşım ve çevre gibi alanlardaki karşılıklı bağımlılık nedeniyle devletler, tek başlarına çözemeyecekleri veya en uygun çözüme ulaşamayacakları sorunlar karşısında ortak çıkarları gereği işbirliğine yönelmektedirler. Ortak çıkar dayalı işbirliğinde, taraflar birbirlerini rakip olarak görmeyeceğinden, görece kazançtan ziyade mutlak kazancı dikkate alacaklar ve diğerlerinin işbirliğinden daha fazla kazanç sağlaması caydırıcı bir sebep olmayacaktır (Vig, 2005: 4).

Realizmin savunucularına göre, uluslararası sistem, her biri kendi öz çıkarları peşinde olan egemen devletlerin toplamından ibaret olan anarşik bir yapıya sahiptir. Bu çıkarlar, büyük ölçüde devletlerin görece güç ve güvenlik taleplerine bağlı olarak şekillenmektedir. Güç, gerçekçi kuramın temel varsayımlarından bazılarını paylaşan yeni-liberallerin göz ardı ettikleri veya yadsıdıkları bir konu değildir. Bazı yeni-liberal kuramcılar, gerçekçi bir kuram olan hegemonik/başat güç istikrar kuramından yola çıkarak, devlet çıkarlarının belirlenmesi ve şekillenmesinde uluslararası güç dağılımının sistem düzeyinde belirleyici olduğunu ve rejimlerin kurulmasında başat güçlerin öncü rol oynadığını (ve hatta oynaması gerektiğini) ifade etmişlerdir (Aksoy, 2015: 61). Benzer şekilde, güçlü devletleri barındıran rejimlerin daha etkili (norm ve kurallara uygun davranma anlamında) ve daha uzun ömürlü olduğu da dile getirilmiştir. Realist teori, uluslararası ilişkileri güç kazanımına odaklanan bir mücadele ve çatışma alanı olarak görmektedir. Bu koşullar altında devletlerin işbirliğine gitme olasılığı

zayıftır. Yani, işbirliği devletin çıkarlarına hizmet etmediği müddetçe olası değildir. Bununla beraber, güvenlik tehdidine karşılık devletler çıkarları doğrultusunda işbirliğine gidebilirler. Ancak, rasyonel devlet mutlak kazançtan ziyade göreceli kazancı ön planda tutacağından, karşı tarafın işbirliğinden daha fazla kazanç sağlayacağı düşüncesi işbirliğini engelleyecektir. Bu nedenle, realist teoriye göre işbirliği istisnai ve geçici bir durumdur (Vig, 2005: 3-4).

Soğuk Savaş sonrası dönemde, teorik düzeyde uluslararası işbirliğinin mümkün olup olmadığı tartışılmaya devam edilse de, devletler arasındaki işbirliğinin önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Küresel bir sorun alanı olarak çevre, işbirliği gerektiren başlıca alanlardan biri haline gelmiştir. Bununla birlikte, çevre sorunlarına ilişkin pek çok uluslararası rejimin oluşturulmuş olması, çevresel işbirliğinin sağlanmasının kolay bir süreç olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Aksine, çevresel işbirliğinin tesis edilmesi ve bu işbirliği üzerinden bir çevre rejimi oluşturulması oldukça zahmetli ve uzun bir süreçtir. Ayrıca, bu tür işbirlikleri genellikle son derece hassas ve kırılgan bir yapıya sahip olup, rejimler ele aldıkları sorun alanlarını düzenleme konusunda yeterli etkinliği sağlayamaya bilmektedir (Downie, 2005: 70).

Uluslararası alanda işbirliğini zorlaştıran aldatılma korkusu, merkezi otorite eksikliği ve bedavacılık sorunu gibi faktörler, çevresel işbirliği bağlamında da geçerliliğini korumaktadır. Ancak çevresel sorunlara özgü bazı koşullar, bu alandaki işbirliğini daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu bağlamda, özellikle Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki gerilimler, işbirliğinin birçok devlet arasında gerçekleştirilmesi gerekliliği, devlet çıkarlarının çatışması, egemenlik haklarına duyulan hassasiyet ve işbirliğinden elde edilecek kazancın belirsizliği, başlıca engeller olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak, çevre sorunlarının kendi yapısal özelliklerinden kaynaklanan zorluklar da dikkate alınmalıdır. Örneğin, küresel iklim değişikliği gibi diğer uluslararası sorunlarla yakından bağlantılı olması ve çevre meselelerinin ekonomik yapılar ve ilişkilerle doğrudan ilişki taşıması, çevresel işbirliği olanaklarını sınırlandıran unsurlar arasında yer almaktadır (Orhan vd., 2017: 8).

Çevresel işbirliği bağlamında en kritik meselelerden biri, Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki ayrımdır. Bu ayrım, tarihsel bağlamda şekillenen algılar nedeniyle çevre sorunlarının çözümüne yönelik politika geliştirme süreçlerinde farklı tutum ve perspektiflerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tarihsel sorumluluk ve göreceli kapasite gibi kavramlara dayanan bu ayrım, genellikle uluslararası rejim müzakerelerinde tıkanmalara neden olmakta ve işbirliğinin sağlanmasını önemli ölçüde zorlaştırmaktadır (Susskind, 1994: 18-21).

Kuzey ve Güney ayrımının ötesinde, çevresel işbirliği sorununun bir diğer boyutu, işbirliğinin yerel veya bölgesel düzeyde, sınırlı sayıda devlet arasında gerçekleşen bir formda kalma eğilimidir. Ancak çevre sorunlarının küresel niteliği, bu alanda sağlanacak işbirliğinin de küresel ölçekte olmasını ve çok sayıda devleti kapsamasını zorunlu kılmaktadır. Bu gereklilik, devletler arasında kültürel, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kurumsal farklılıkların artması olasılığını beraberinde getirmektedir. Böyle bir durum, rejim oluşturma sürecinde daha adil ve uzlaşmacı bir mekanizmanın tesis edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, işbirliğine katılan devlet sayısının fazla olması, ihlallerin tespit edilmesini ve tarafların birbirleri hakkında güvenilir bilgi edinebileceği bir işbirliği ortamının oluşturulmasını güçleştirmektedir. Sorunun çözümü bağlamında, devletler arasındaki çıkar çatışmaları, çevresel işbirliği açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. İşbirliği, bazı devletler için olumlu sonuçlar doğururken, diğer devletler açısından yüksek maliyetler, stratejik sektörlerde rekabet gücünün azalması ya da ekonomik kayıplar gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu durum, özellikle ekonomik ve endüstriyel çıkarların önceliklendirildiği ülkelerde işbirliği çabalarına yönelik direnci artırmakta ve ortak bir zeminde buluşmayı güçleştirmektedir (Downie, 2005: 78-79).

Çevre problemlerinin çözümüne yönelik harcanan çabanın ve üstlenilen maliyetlerin karşılığının alınması genellikle uzun bir zaman dilimini gerektirmektedir. Buna ek olarak, elde edilecek faydanın nasıl paylaşılacağı konusundaki belirsizlik, işbirliği sürecini daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu belirsizlik, devletlerin ne kazanacaklarını tam olarak öngöremedikleri bir işbirliğine katılma konusunda çekimser davranmalarına yol açabilmektedir. İşbirliğini zorlaştıran bir diğer önemli unsur ise veto sorunudur. Devletler, küresel çevre politikaları müzakerelerinde ulusal çıkarlarına uygun farklı müzakere pozisyonları benimseyebilmektedir. Bu durumda, ilgili politikadan çıkarları doğrudan etkilenen bir devlet ya da bir grup devlet, veto koalisyonu oluşturarak işbirliği süreçlerini bloke edebilmekte ve çözüme yönelik ilerlemeyi ciddi şekilde engelleyebilmektedir (Chasek vd., 2010: 16-17).

Kısacası, Uluslararası çevre rejimleri, devletler arasında işbirliğini kolaylaştıran ve bu işbirliği aracılığıyla çevre sorunlarına çözüm üretmeyi hedefleyen yapılar olarak uluslararası sistemde önemli bir rol üstlenmektedir. Çevresel işbirliğini teşvik eden, ortak davranış kuralları geliştiren ve bu kurallar çerçevesinde devletlerin eylemlerini düzenleyen ve sınırlayan bir rejimin oluşturulması ve sürdürülebilir kılınması oldukça zorlu bir süreçtir. Çevre rejimlerinin oluşturulması için gerekli olan uluslararası işbirliğinin sağlanması, sürecin karmaşık ve sorunlu yapısı nedeniyle son derece zordur. Çok sayıda devletin çatışan çıkar ve önceliklerini bir araya

getirme çabasının doğal sonucu, çevresel açıdan en ideal çözüme ulaşmaktan uzak kalmaktır. Bu süreçte sıklıkla karşılaşılan durum ise asgari müştereklerde bir uzlaşmaya varılmasıdır. Çevre rejimlerinin ele aldığı sorunlar, doğrudan güce, ekonomik çıkarlara ya da devletin güvenliğine yönelik tehditlerden ziyade, gezegenin bütünlüğüne ve tüm canlı yaşamına yönelik tehditler olarak öne çıkmaktadır (Seelarbokus, 2005: 493-541).

Ancak, çevre anlaşmalarının çevre sorunlarını çözmede veya daha genel bir ifadeyle insan-doğa ilişkilerini daha sürdürülebilir hale getirmede yeterince başarılı olduklarını iddia etmek zordur. Bunun yanı sıra, çok sayıda çevre anlaşmasının bütüncül bir yapıdan uzak ve dağınık bir nitelik sergilemesi, bazı durumlarda benzer ya da bağlantılı sorun alanlarını düzenleyen anlaşmalar arasında çelişkili hükümlerin bulunması, bu anlaşmaların güçlü ve kurumsallaşmış rejimlere dönüşmesini engelleyebilmektedir. Her çevre anlaşmasının ele aldığı sorunu çözmede mutlak başarı sağladığını söylemek mümkün olmasa da, bu anlaşmaların en azından ilgili sorunları uluslararası toplumun gündeminde tutma ve bu sorunlara ilişkin bilgi birikimini artırma açısından önemli bir rol üstlendiği açıktır. Çevre anlaşmalarının evrim sürecinde, kimi zaman ilerleme kimi zaman ise gerileme olarak değerlendirilebilecek gelişmeler yaşanmakla birlikte, bu anlaşmaların dinamizmi, güçlü ve kurumsallaşmış çevre rejimlerinin inşası için önemli bir potansiyel sunduğunu göstermektedir (Orhan vd., 2017: 26-27).

1.1. Çevre Rejimlerinin Etkinliği

Uluslararası rejimlerin etkinliği, ele aldıkları sorunların doğasına ve sahip oldukları kurumsal yapılara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Özellikle çevresel sorunlara odaklanan rejimler, hem bu sorunların karmaşık karakteri hem de rejimlerin oluşum süreçlerindeki siyasi ve yapısal dinamikler nedeniyle etkinlik açısından yoğun şekilde tartışılmaktadır. Gerçekte, herhangi bir uluslararası rejimin etkinliğini belirlemeye yönelik üzerinde uzlaşılmış tek ve kapsayıcı bir tanım bulunmamaktadır. Ancak, genel kabul gören görüş, bir rejimin başarısının en temel ölçütünün, söz konusu çevresel problemin çözümüne ne derece katkı sunduğudur (Kaya ve Kaya, 2011: 54). Bununla birlikte, rejimlerin etkinliğini değerlendirmede yalnızca nihai çözüm yeterli olmayıp, başka göstergeler de dikkate alınmaktadır. Bu göstergeler arasında, ilgili aktörlerin davranışlarını istenilen yönde değiştirme kapasitesi, çevre sorununa ilişkin bilgi birikiminin artmasına katkı sunması, konuyla ilgili ulusal ve uluslararası kamuoyunun oluşmasına aracılık etmesi, farklı çıkar ve önceliklere sahip devletler arasında işbirliği ve uzlaşma zemini oluşturması ve nihayetinde ulusal düzeyde politika ve mevzuat geliştirme süreçlerine olumlu etkide bulunması sayılabilir. Bu açılardan bakıldığında, çevre

rejimlerinin etkinliği çok boyutlu bir değerlendirme çerçevesi gerektirmektedir (Frantzi, 2008: 621).

Çevre rejimlerinin etkililiğini inceleyen araştırmalarda, bu rejimlerin başarı düzeylerini etkileyen ve bazı rejimlerin neden daha işlevsel olduğu sorusuna açıklık getirebilecek çeşitli değişkenlere dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede; çevresel sorunun niteliği, müzakere süreçlerinin yapısı ve karar alma mekanizmalarının işleyişi, bilimsel bilgi ile politika üretimi arasındaki ilişkinin dengesi, rejimin kapsamı ve yapısı, uygulandığı kurumsal çevreye uyum kapasitesi ile kurumsallaşma düzeyi gibi faktörler ön plana çıkmaktadır (Wettestad, 1999: 27). Her rejimin kendi konusu, kurumsal özellikleri ve faaliyet gösterdiği sosyo-ekonomik bağlam doğrultusunda farklı seviyelerde etkililik gösterebileceği açıktır. Bununla birlikte, belirtilen bu faktörler temel alınarak çevresel rejimlerin etkililiğine ilişkin genel bir değerlendirme yapmak olanaklıdır (Kaya ve Kaya, 2011: 54).

G. Kütting, uluslararası çevre rejimlerinin etkililiğini değerlendirmek üzere iki temel yaklaşım önermektedir: çevresel etkinlik ve kurumsal etkinlik. Bu çerçevede, kurumsal etkinlik kavramı, bazı sınırlamalarına rağmen rejim analistlerinin genel olarak kullandığı etkinlik tanımıyla örtüşmektedir. Ancak Kütting'e göre, bir rejimin kurumsal anlamda etkili olarak kabul edilebilmesi için, yalnızca idari çerçevesinin ve işleyiş mekanizmalarının bulunması yeterli değildir; aynı zamanda bu yapının, rejimin çözüm bulmayı amaçladığı çevresel probleme doğrudan yanıt üretebilecek nitelikte olması gerekmektedir

Kurumsal etkinliği belirlemede beş temel kriter öne çıkar:

1. Sorundan doğrudan etkilenen tüm tarafların hem kirleten hem de kirlenen aktörlerin sürece katılımının sağlanması,
2. Çevresel sorun hakkında bilgi üretimini artıracak ve mevcut bilgiyi kapsayıcı bir çerçeve sunulması,
3. Çevre politikaları ile diğer politika alanları arasında etkileşim kurulması,
4. Yüksek düzeyde karşılıklı güven ve iyi niyetin mevcut olması,
5. Kurumsal olarak belirlenmiş hedeflere ulaşılması (Kütting, 200: 35).

Çeşitli uluslararası rejimlerin etkinliklerinin değerlendirilmesine yönelik araştırmaların temelinde, her bir rejimin veya rejimlerin yapıtaşlarının bağımsız analiz birimleri olarak ele alınması yatmaktadır. Bu birimlerin farklı yöntemlerle incelenmesi sonucunda rejimler arasında karşılaştırmalı analizler yapılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, ikinci dalga araştırmalar,

birincil faktörlerle çıktılar ve sonuçlar arasındaki nedensellik ilişkilerini daha derinlemesine irdelemeye odaklanmıştır. Bu çalışmalar, kurumların performansları ile ortaya çıkan çıktı ve etkiler arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır (Abay, 2013: 95).

Young ve Levy, bu ikinci dalga araştırmalarda kullanılan teorik yaklaşımları beş başlık altında toplamaktadır:

1. Problem çözme yaklaşımı: Rejimlerin ele aldıkları sorunları ne ölçüde çözebildiklerini inceler.
2. Hukuksal yaklaşım: Sözleşmesel yükümlülüklerin ne oranda yerine getirildiğine odaklanır.
3. Ekonomik yaklaşım: Rejimlerin öngördüğü politikaların fayda-maliyet analizlerini değerlendirir.
4. Normatif yaklaşım: Adillik, katılım gibi normatif değerlerin rejim tarafından ne kadar gözetildiğini araştırır.
5. Politik yaklaşım: Farklı aktörlerin, çıkarların ve kurumların işleyişini analiz eder (Young ve Levy, 1999: 3-6).

Rejimler ile sonuçlar arasındaki nedensellik belirsizliklerini azaltmak amacıyla, rejimlerin değerlendirilmesinde “çıktı” (output), “sonuç” (outcome) ve “etki” (impact) olmak üzere üç aşamalı bir model geliştirilmiştir. Çıktı aşaması, rejimin tesis edilme sürecini kapsar; bu süreç, uluslararası anlaşmanın imzalanması ve ulusal düzeyde alınan tedbirlerin uygulanması gibi faaliyetleri içerir. Sonuç aşaması, rejimin fiilen uygulanmasına ilişkin olup, alınan tedbirlerin yürürlüğe girmesi ve hedeflenen değişikliklerin ilgili aktörler tarafından gerçekleştirilmesiyle ölçülebilir. Etki aşaması ise, rejimin kurulma amacına yönelik sorunda meydana gelen değişiklikleri ifade eder. Örneğin, deniz kirliliğini önlemeye yönelik bir rejimin etkisi, deniz suyundaki kirlilik göstergelerindeki değişimle değerlendirilebilir. Rejimlerin etkilerini çıktı, sonuç ve etki olmak üzere üç aşamalı bir çerçevede değerlendirmek, özellikle doğrudan ölçülemeyen etkiler söz konusu olduğunda veya ölçülen değişkenlerin rejim etkinliğine atfedilmesinde güçlük yaşandığında, mantıksal bir analiz imkânı sunmaktadır. Bu yaklaşım, rejimlerin başarı düzeyini daha kapsamlı değerlendirebilmek açısından önemli bir araç olarak öne çıkar. Ancak bu model, söz konusu üç aşama arasında doğrudan ve kesintisiz bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu varsayar ve dışsal faktörlerin etkisini büyük ölçüde göz ardı etme eğilimindedir. Gerçekte ise, rejimin çıktıları doğrudan rejimin kuruluş sürecine ve taraf devletlerin bu süreçteki siyasi iradelerine bağlıdır. Nitekim taraflar, çoğu zaman yalnızca sınırlı

hedefleri olan, dolayısıyla yalnızca sınırlı çıktı ve sonuçlar üretme kapasitesine sahip rejimler üzerinde uzlaşmaya varabilmektedir. Bu bağlamda, rejimin hedefleri ile ulaşılmak istenen nihai amaç arasında ciddi bir uyumsuzluk mevcutsa, sonuç ile etki arasındaki teorik bağın işlevsiz kalması kaçınılmaz olacaktır. Bu duruma örnek olarak Kyoto Protokolü verilebilir. Her ne kadar protokol yürürlüğe girmiş ve bu süreçte gönüllü ya da zorunlu karbon piyasaları hızla yaygınlaşmış olsa da, uygulamaya konulan bu sonuçlar beklenen çevresel etkiyi, yani sera gazı emisyonlarında kayda değer bir azalmayı sağlayamamıştır. Bu durum, rejimlerin yalnızca yapısal olarak değil, amaç-belirleme süreçlerinde de değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Abay, 2013: 96).

Uluslararası çevre rejimlerine ilişkin müzakere süreçleri, özellikle devlet dışı aktörlerin katılımı bakımından sınırlayıcı ve çoğu zaman dışlayıcı bir karakter sergilemektedir. Her ne kadar bazı çevre anlaşmalarının hazırlık aşamalarında sivil toplum kuruluşları ve çıkar grupları gibi devlet dışı paydaşlara gözlemci olarak yer verilse de, bu aktörlerin karar alma süreçlerine etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, çevresel meselelerin çoğunlukla yüksek derecede hassasiyet içeren ve farklı aktörler arasında kolayca uzlaşılabilen konular olmasıdır. Çevre politikalarının ekonomik çıkarlarla doğrudan ilişkili olması, geliştirilen çözümlerin çevreci örgütler açısından yeterince tatmin edici bulunmamasına ve hatta eleştirilmesine yol açmaktadır. Bu durum, çevre müzakerelerinde farklı öncelik ve çıkarların çatışmasına neden olmakta, müzakerelerin kapsayıcılığını sınırlamaktadır. Oysa sivil toplum aktörlerinin müzakere süreçlerine dâhil edilmesi, yalnızca sürece şeffaflık ve demokratiklik kazandırmakla kalmayacak, aynı zamanda alınan kararların meşruiyetini artıracaktır. Bunun yanında, farklı bakış açılarının yansıtılması ve oluşturulan rejimlerin uygulamaya etkin biçimde aktarılması açısından da katılımcı bir müzakere ortamı büyük önem taşımaktadır (Sands, 1999: 241).

Çevre rejimlerinin etkinliği açısından, rejime konu olan çevresel sorunun önemi hakkında taraflar arasında ortak bir anlayışın benimsenmesi büyük önem taşımaktadır (Young ve Demko, 1996: 233-234). Ancak çevre rejimlerinin oluşturulma sürecinde karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, çevresel sorunların doğasına ilişkin bilimsel belirsizliklerin varlığıdır. Bu belirsizlikler, yalnızca bilgi eksikliğinden kaynaklanmamakta; kimi zaman çıkar grupları, siyasetçiler ve hatta bazı bilim insanları tarafından kasıtlı biçimde manipüle edilmektedir. Bazı çevre problemleri hakkında bilimsel topluluk içinde tamamen zıt görüşlerin ortaya konulabilmesi, kamuoyunun konuyu doğru biçimde değerlendirmesini güçleştirmekte ve bu da

toplumsal uzlaşının oluşmasını engelleyerek rejimin kurulabilirliğini zayıflatmaktadır (Susskind, 1994: 64).

Çevre rejimlerinin etkinliğini belirleyen bir diğer temel unsur, karar alma süreçlerinde hangi aktörlerin rol üstlendiğidir. Genellikle bu süreçlerde teknik uzmanlar ya da bürokratlar yerine siyasi liderler, devlet başkanları ve bakanlar gibi karar vericiler ön plandadır. Ancak bu aktörlerin çoğu zaman konuya ilişkin derinlemesine teknik bilgiye sahip olmamaları, çevresel kararların bilimsel temele dayanmasını engelleyebilir. Dahası, siyasi karar alıcılar çoğunlukla kısa vadeli ulusal çıkarlarını ön planda tuttuklarından, çevre meselelerine gerekli duyarlılığı göstermeyebilirler (Wettestad, 1999: 20-26). Karar alma mekanizmaları açısından bakıldığında, çevre rejimlerine temel teşkil eden uluslararası anlaşmaların çoğu, oyçokluğu ile değil, oybirliği (unanimity) ya da oйдаşıma (consensus) temelinde kabul edilmektedir. Bu tür karar alma yöntemleri, uygulama aşamasında avantaj sağlasa da, tüm tarafların metin üzerinde uzlaşmasını gerektirdiği için süreci uzatmakta ve ortaya çıkan anlaşmaların içeriğini yumuşatarak hukuki bağlayıcılığı düşük belgelerle sonuçlanmasına yol açmaktadır. Bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan şey genellikle tarafların en az üzerinde mutabık kalabilecekleri asgari müştereklerdir. Bu durum, yüksek standartlara ulaşmak isteyen tarafların taleplerini sınırlarken, katılıma isteksiz olan aktörlerin rejimin içeriğini belirlemesinin önünü açar. Oysa çevre sorunları küresel nitelikte olduğu için, etkin çözümler de küresel ölçekte işbirliği gerektirir. Bu nedenle anlaşmalar genellikle, başlangıçta sert yaptırımlar içermekten ziyade, tarafları bir araya getirecek genel ilkeleri ortaya koyan çerçeve belgeler olarak şekillendirilmektedir. Böylece, çevresel sorunun çözümünde kilit rol oynayan, ancak çıkarları gereği sürece katılma motivasyonu en düşük olan ülkeler bile bu asgari düzeye katılabilecek koşullarda sürece dâhil olabilmektedir (Kütting, 2000: 52).

Çevre rejimlerinin etkinliğini belirleyen bir diğer önemli unsur, söz konusu rejimin kurumsal yapısıdır. İdari ve mali açıdan güçlü, kurumsallaşmış bir yapıya sahip olmak, rejimin uygulanabilirliğini ve etkinliğini doğrudan artıran bir faktördür (Young ve Demko, 1996: 232-233). Bu bağlamda, rejimin özellikle sekretaryasının yapısı, denetim ve uyum mekanizmalarının işlerliği ile mali kaynaklarının yeterliliği öne çıkan hususlar arasında yer almaktadır. Ancak çok taraflı çevre anlaşmaları çerçevesinde kurulan çoğu rejimin güçlü bir sekretarya yapısına sahip olduğu söylenemez. Bu sekretaryalar, anlaşmaların uluslararası düzeyde uygulanmasını izlemekle görevli olmalarına rağmen, genellikle sınırlı bir merkezi otoriteye sahiptir ve yeterli sayıda personel ile finansal kaynaktan yoksundur. Bu eksiklikler, sekretaryanın veri toplama ve analiz etme, taraf devletlere uygulama konusunda danışmanlık

yapma, ülke raporlarını değerlendirme ve izleme gibi temel görevlerini etkili biçimde yerine getirmesini engellemektedir. Bunun yanı sıra, çevre rejimlerinin etkin bir denetim ve uyum mekanizmasına sahip olduğu da söylenemez. Mevcut denetim sistemleri, büyük oranda tarafların hazırladığı raporlara dayanan bilgi paylaşımı ile sınırlıdır. Ancak taraflar, çoğu durumda kendi uyumsuzluklarını rapor etmeye yanaşmamaktadır. Ayrıca bu raporların doğruluğunu teyit edecek bağımsız ya da otomatik işleyen bir kontrol mekanizması da çoğu rejimde mevcut değildir. İhlal durumlarında, diğer taraflar ya da sekreteryaya tarafından Taraflar Konferansı'na bildirimde bulunulması mümkündür. Bu organ, ilgili anlaşmanın karar alma ve yürütme işlevini üstlenmekte olup, ihlal iddialarına karşılık doğrulama süreçlerini başlatmak üzere anlaşma içi ya da dışı mekanizmaları (örneğin uzman gruplar ya da sivil toplum kuruluşları) devreye sokabilir. Çevre rejimlerinde yer alan uyuşmazlık çözüm mekanizmaları ise genellikle bağlayıcı olmayan ve tarafların gönüllü katılımına dayanan prosedürleri içermektedir. Tarafların rejime uyumunu sağlamak amacıyla cezai yaptırımlardan ziyade, teknik, mali ve idari kapasiteyi geliştirmeye yönelik araçlara başvurulmaktadır. Ancak bu destek araçlarının işlevselliği de sınırlıdır; zira çevre rejimleri genellikle yeterli mali kaynaklara sahip değildir. Bu durum, hem kapasite geliştirme odaklı finansman mekanizmalarının etkililiğini azaltmakta hem de etkili bir izleme ve doğrulama sisteminin kurulmasını engellemektedir. Sonuç olarak, çevre rejimlerinin hem idari hem de mali açıdan yeterince güçlü ve sürdürülebilir bir kurumsal altyapıya sahip olmaması, bu rejimlerin genel etkinliğini ciddi biçimde sınırlamakta ve uygulama süreçlerinde zafiyetlere yol açmaktadır (Kaya ve Kaya, 2011: 57).

Çevre rejimlerinin etkinliğini etkileyen bir diğer temel unsur, söz konusu rejimlerin kurumsallaşma düzeyidir. Çevresel rejimlerin temelini, belirli çevre sorunlarına yanıt olarak tasarlanmış çok taraflı çevre anlaşmaları oluşturmaktadır (Young ve Demko, 1996: 235-236). Ancak bu anlaşmalar arasında yapısal bir bütünlük ve işlevsel bir uyumdan söz etmek çoğu durumda mümkün değildir. Her bir çevre anlaşması, kendine özgü bir kurumsal yapı, prosedür ve uygulama mekanizmasına sahiptir. Bununla birlikte, zaman içerisinde sayıları hızla artan bu anlaşmalar arasında bazı durumlarda çelişkili hükümler bulunduğu da gözlemlenmektedir. Bu çelişkiler, aynı çevre sorununa ilişkin farklı anlaşmaların koordineli, bütüncül ve uyumlu bir sistem içinde işleyebilmesini engellemekte, dolayısıyla çevre rejimlerinin etkinliğini zayıflatmaktadır (Kaya ve Kaya, 2011: 57). Bu parçalı ve dağınık yapı sadece çevre anlaşmaları ile sınırlı kalmamakta, çevre alanında faaliyet gösteren uluslararası örgütler arasında da benzer bir koordinasyon eksikliği göze çarpmaktadır. Kurumlar arası görev ve yetki paylaşımının

belirsizliği ya da mükerrerlikler, küresel çevre yönetişimi bağlamında etkili bir iş birliği ve eşgüdüm mekanizmasının oluşmasını zorlaştırmakta, çevresel sorunların kapsamlı ve sürdürülebilir biçimde ele alınmasını engellemektedir (Eckersley, 2004: 25).

Birleşmiş Milletler çatısı altındaki birçok kuruluş, özellikle UNEP öncülüğünde, çevresel konulara dair çeşitli amaçlar ve politikalar geliştirmiştir. Ancak bu kurumlar arasında politikaların tutarlı şekilde oluşturulması ve uygulamada uyumun sağlanması konusunda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Küresel çevre yönetişimi bağlamında yaşanan bu dağınık ve koordinasyondan uzak yapı, çevre rejimlerinin kurumsallaşma sürecini olumsuz etkilemekte ve bu rejimleri diğer uluslararası kurumların yol açabileceği sorunlara karşı savunmasız bırakmaktadır. Ekonomik alandaki kurumsallaşmanın daha güçlü ve etkili yapılarla ilerlemesi, çevre rejimlerinin karar alma mekanizmalarını sınırlayabilmekte; bu da çevresel hedeflerin çoğu zaman ekonomik çıkarların arkasında kalmasına neden olmaktadır. Özellikle uluslararası ticaret rejimlerinin, çevresel düzenlemelerin etkinliğini azaltıcı bir rol üstlenmesi bu durumu daha da pekiştirmektedir.

Buna rağmen, çevre konusunda devletler arasında işbirliği kurmak ne kadar zor görünse de ya da uluslararası çevre rejimlerinin doğası gereği başarısızlığa mahkûm olduğu düşünülse bile, uzun yıllardır varlığını sürdüren çevre rejimleri çevresel işbirliğinin hem mümkün hem de sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Bazı çevre anlaşmalarının uygulandığı alanlarda elde edilen göstergeler, belirli rejimlerin somut ve olumlu sonuçlar yarattığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, çevre rejimleri zamanla kurumsal yönden gelişmekte ve daha da güçlenmektedir. Bu durum, uluslararası çevre rejimlerinin küresel çevre yönetişimi açısından önemli birer araç olduğunu düşündürmektedir. Mevcut rejimlerden elde edilen deneyimler ise bu sistemlerin nasıl daha etkili hale getirilebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, müzakere süreçlerinin dikkatli bir şekilde yürütülmesi, rejimlerin kurumsal yapılarının güçlendirilmesi ve taraf devletlerin uygulama ile uyum kapasitelerinin artırılması gibi adımlar, çevre rejimlerinin etkinliğini ciddi biçimde yükseltecektir.

2. Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Çalışmaları

Karadeniz, yarı kapalı bir deniz olması, su yenilenme kapasitesinin sınırlılığı ve çevresel baskıların artması nedeniyle kirliliğe karşı korunması gereken hassas bir ekosistemdir. Bu bölümde, bölge ülkelerinin aldığı önlemler, uluslararası sözleşmelerin uygulanması ve mevcut

iş birliği mekanizmaları çerçevesinde Karadeniz'in kirliliğe karşı korunmasına yönelik yürütülen temel çalışmalar ele alınmaktadır.

2.1. Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Yönelik Hukuksal Rejimin Gelişimi ve Bükreş Sözleşmesi'nin Rolü

Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) yürürlüğe girmeden önce, bölgenin çevresel olarak korunması fikrinin gündeme geldiği, ancak bu sürecin dünya genelindeki benzer örneklerle kıyasla oldukça gecikmeli bir şekilde hayata geçirildiği bilinmektedir. Özellikle, dönemin iki önemli kıyıdaş ülkesi olan Türkiye ve SSCB, 1970'li yılların ortalarında ilk kez ortaya çıkan bölgesel deniz rejimlerine katılım sağlamışlardır. Ancak Bükreş Sözleşmesi'nin 1994 yılında yürürlüğe girmesine kadar geçen yaklaşık yirmi yıllık süreçte, Karadeniz'in korunmasına yönelik somut bir uluslararası hukuki çerçevenin oluşturulmasında ciddi bir gecikme yaşanmıştır. SSCB'nin, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmadan önce Karadeniz'de deniz çevresinin korunmasına yönelik iş birliği oluşturma konusunda girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, 1969 yılında Karadeniz'in Denizel Çevresinin Korunması ve Muhafazası Uluslararası Sözleşmesi'nin hazırlanmasına yönelik uluslararası bölgesel iş birliği süreci başlatılmış; bu süreç, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla şekillenmiştir. Ancak Türkiye'nin müzakerelerden çekilmesi sonucunda, söz konusu süreç 1988 yılına kadar askıya alınmıştır (Broadus ve Vartanov, 1994: 47). Bu gecikmenin temel nedenlerinden biri, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte SSCB'nin dağılması, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve bu ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşüm sürecidir. Karadeniz'in korunmasına yönelik rejimin oluşturulmasındaki ikinci önemli gecikme faktörü ise, 1976 yılında Akdeniz'in korunmasına yönelik başlatılan bölgesel çevre programıdır. Bu süreçte, Karadeniz'in de söz konusu programa dâhil edilmesi tartışılmış, ancak Bulgaristan, Romanya ve SSCB'nin rejime katılımı sonucunda Sosyalist Blok üyesi ülkelerin ağırlığının artacağı endişesi nedeniyle, Akdeniz'e akan nehir havzaları ile Karadeniz'in bu rejimin coğrafi kapsamı dışında tutulmasına karar verilmiştir. Sonuç olarak, Karadeniz'de uluslararası bir çevresel rejimin oluşturulması süreci, hem bölgesel siyasi dinamikler hem de küresel gelişmeler nedeniyle gecikmeye uğramış; ancak bu gecikmelere rağmen 1990'lı yıllarda kıyıdaş ülkelerin iş birliği çabaları neticesinde Bükreş Sözleşmesi hayata geçirilerek, bölgesel deniz koruma rejiminin temelleri atılmıştır (Abay, 2013: 297).

Karadeniz’de bir çevre rejiminin hayata geçirilmesinin gecikmesine neden olan bir diğer unsur, kıyıdaş ülkeler arasındaki Münhasır Ekonomik Bölgelerin (MEB) sınırlarının belirlenmesi sürecidir. Bu bağlamda, Türkiye’nin, bölgesel bir çevre rejiminin oluşturulmasına katılımını, kıyıdaş ülkelerle Münhasır Ekonomik Bölge anlaşmaları imzalanmadan önce uzun bir süre ulusal politika tercihleri doğrultusunda ertelediği ifade edilmektedir. Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerarasındaki Münhasır Ekonomik Bölge ve Balıkçılık Bölgeleri sınırları ise taraflar arasında yapılan ikili ve çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde belirlenmiştir (Oral, 2018).

Bükreş Sözleşmesi’nin ortaya çıkış sürecine kadar geçen dönemde, sürece ilişkin çeşitli iddialar incelendiğinde, çevre koruma rejimi oluşturulmadan önce Karadeniz’in çevresel durumuna dair bütünlük bilgilerin sınırlı olduğu ve mevcut verilerden bazılarının ise abartılı bir şekilde yayıldığı öne sürülmektedir. Özetle, Bükreş Sözleşmesi’nin hayata geçirilmesi, SSCB’den miras kalan işbirliğine dayalı yaklaşım, kıyıdaş ülkelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde gerilimi geride bırakmaları ve özellikle SSCB’nin dağılmasının ardından Türkiye’nin Karadeniz’e yönelik çeşitli oluşumlarda öncü bir rol üstlenerek kıyıdaş ülkeleri bir araya getirme konusundaki çabaları sayesinde mümkün olmuştur (Abay, 2013: 299-306).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kapsamında, Akdeniz ve deniz ekosisteminin korunmasına yönelik olarak 1975 yılında Akdeniz Eylem Planı başlatılmış, ardından Avrupa Birliği ve Akdeniz’e kıyıdaş ülkelerin katılımıyla hazırlanan bu planın hukuki temelini oluşturmak amacıyla, 1976 yılında “Akdeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi” (Barselona Sözleşmesi) imzaya açılmıştır. UNEP, bölgesel denizlerin korunmasına yönelik bu deneyimi Karadeniz’e taşımak ve 1990 veya 1991 yıllarında bir program başlatmak amacıyla, 1987 yılında Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve SSCB’ye Bölgesel Denizler Programı kapsamında Karadeniz için bir eylem planı oluşturma niyetini bildirmiştir. Bu öneri Türkiye ve bazı kıyıdaş ülkeler tarafından desteklenirken, SSCB ise doğrudan kıyıdaş ülkelerin çok taraflı bir anlaşma imzalaması yöntemini tercih ettiğini ifade etmiştir. Yönteme ilişkin bir uzlaşmaya varılamasa da müzakereler devam etmiş, ancak SSCB’nin dağılması sürecin yavaşlamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, yeni kıyıdaş devletler olan Gürcistan ve Ukrayna’nın da müzakerelere katılma niyetlerini açıklamalarıyla süreç yeniden ivme kazanmış; Türkiye’nin, Sovyetler Birliği tarafından hazırlanan taslağı esas alan bir versiyonu kabul etmesiyle müzakereler ilerleme kaydetmiştir (Broadus ve Vartanov, 1994: 47).

Yukarıda belirtilen gelişmelerin sonucunda, Karadeniz’de kara, deniz ve atmosfer kaynaklı kirliliğin önlenmesi amacıyla 21 Nisan 1992 tarihinde Bükreş’te düzenlenen bir konferansta,

kıyıdaş ülkeler olan Türkiye, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna ve Gürcistan'ın temsilcileri tarafından Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme, altı kıyıdaş ülke tarafından onaylanmasının ardından 1994 yılında yürürlüğe girmiş ve bölgesel deniz koruma çabaları açısından önemli bir hukuki çerçeve oluşturmuştur. Barselona Sözleşmesi gibi çerçeve nitelikte olan Bükreş Sözleşmesi, kıyıdaş ülkeler arasında iş birliğinin genel ilkelerini belirlemekte olup, deniz çevresinin korunmasına yönelik üç ayrı protokol ile birlikte imzaya açılmıştır (The Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution).

Tablo 3. Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkelerin Bükreş Sözleşmesi'ne Taraf Olma Süreçleri

	Kıyıdaş Ülke Adı	İmzalama Tarihi	Onaylama Tarihi	Yürürlüğe Girme Tarihi
1	Bulgaristan	21-04-1992	23-02-1993	15-01-1994
2	Gürcistan	21-04-1992	01-09-1993	15-01-1994
3	Romanya	21-04-1992	10-11-1993	15-01-1994
4	Rusya Federasyonu	21-04-1992	16-11-1993	15-01-1994
5	Türkiye	21-04-1992	29-03-1994	29-03-1994
6	Ukrayna	21-04-1992	14-04-1994	14-04-1994

Kaynak: The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution Permanent Secretariat, Official Documents, Legal Documents, The Convention, The Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution, “http://www.blackseacommission.org/_convention.asp” (15.02.2025).

Bükreş Sözleşmesi, yalnızca Karadeniz'e kıyıdaş altı ülkenin imzasına açılmış olmakla birlikte, Karadeniz ve deniz ekosistemini nehir havzaları aracılığıyla önemli ölçüde etkileyen Tuna Havzası'ndaki devletlere, konferans kapsamında alınan bir karar doğrultusunda Karadeniz'in korunmasına yönelik iş birliği çağrısında bulunulmuştur. Bu çağrı, Karadeniz ekosisteminin korunmasında yalnızca kıyıdaş ülkelerin değil, aynı zamanda nehir havzaları üzerinden denize doğrudan etki eden ülkelerin de sorumluluk üstlenmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır (Abay, 2013: 312). Bükreş Sözleşmesi kapsamında yürütülen toplantı ve çalışmaları gözlemci statüsünde takip eden çeşitli kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Komisyonu ile ortak faaliyetler, projeler ve çalışmalar yürüterek hem Karadeniz'in deniz çevresinin korunmasına hem de kurumsal altyapının güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Komisyonu Daimi Sekreteryası'nın web sitesinde, söz konusu gözlemci kuruluşların listesi Tablo 4 içerisinde sunulmaktadır.

Bükreş Sözleşmesi'nin, sözleşme amaçları kapsamında belirlenen, güney yönündeki sınırını Kelağra ile Dalyan burunları arasındaki hattın oluşturduğu özel alanda uygulanacağı sözleşmenin “Uygulama Alanı” başlıklı 1. Maddesinde belirtilmektedir. Bu kapsamında Karadeniz'e yapılan atıfların her bir akit taraf için Karadeniz'deki karasuları ile münhasır ekonomik bölgeyi kapsayacağı, ancak sözleşme protokollerinden herhangi birinin, amaçları yönünden bunun aksini de mümkün kılabileceğine dair sözleşmede hüküm bulunmaktadır (Bükreş Sözleşmesi, 1994) .

Tablo 4. Gözlemci Kuruluşlar

Kuruluş Adı	Gözlemci Statüsü Verilen Toplantı
AB (Avrupa Komisyonu Çevre Genel Müdürlüğü tarafından temsil edilmekte olup Çevre Genel Müdürlüğü, yeni çevre mevzuatını başlatmak ve tanımlamak ve tedbirlerin üye ülkeler tarafından uygulanmasını sağlamak için hizmet eden Avrupa Komisyonu'nu oluşturan 36 Genel Müdürlük ve uzmanlaşmış hizmetlerden biridir).	29-31 Mayıs 2001 tarihleri arasındaki 7. Olağan (Regular) Karadeniz Komisyonu Toplantısı esnasında alınan karar ile gözlemci statüsü verilmiştir.
GEF / UNDP (Küresel Çevre Fonu / Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)	29-31 Mayıs 2001 tarihleri arasındaki 7. Olağan (Regular) Karadeniz Komisyonu Toplantısı esnasında alınan karar ile gözlemci statüsü verilmiştir.
Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)	18-19 Şubat 2002 tarihleri arasındaki 8. Olağan Karadeniz Komisyonu Toplantısı esnasında alınan kararla gözlemci statüsü verilmiştir.
Tuna Nehri'nin Korunması İçin Uluslararası Komisyon (ICPDR)	29-31 Mayıs 2001 tarihleri arasındaki 7. Olağan Karadeniz Komisyonu Toplantısı esnasında alınan kararla gözlemci statüsü onaylanmıştır.
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)	29-31 Mayıs 2001 tarihleri arasındaki 7. Olağan Karadeniz Komisyonu Toplantısı esnasında alınan kararla gözlemci statüsü onaylanmıştır.
Karadeniz, Akdeniz ve bitişik Atlantik bölgesinde Deniz Memelilerinin Korunması Anlaşması (ACCOBAMS)	18-19 Şubat 2002 tarihleri arasındaki 8. Olağan Karadeniz Komisyonu Toplantısı esnasında alınan kararla gözlemci statüsü verilmiştir.
BSC-PSC Mutabakat Memorandumu-tüm Karadeniz ülkelerince imzalanmış ve uygulanmıştır, PSC MOU ve BSC birbirlerine gözlemci statüsü vermiştir.	29-31 Mayıs 2001 tarihleri arasındaki 7. Olağan Karadeniz Komisyonu Toplantısında alınan kararla gözlemci statüsü onaylanmıştır.
Karadeniz STK Ağı	29-31 Mayıs 2001 tarihleri arasındaki 7. Olağan

	Karadeniz Komisyonu Toplantısında alınan kararla gözlemci statüsü verilmiştir.
Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO)	BSC ve IMO arasında karşılıklı gözlem yapılmasını sağlayan İşbirliği Anlaşması (IMO tarafından 26 Kasım 2009'da 26. Genel Kurulunda ve BSC tarafından 19-21 Ocak 2010'da yapılan 22. Olağan Toplantısı sırasında onaylanmıştır).

Kaynak: The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution Permanent Secretariat, Official Documents, Legal Documents, The Convention, The Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution, “http://www.blacksea-commission.org/_convention.asp”, (15.02.2025)

Karadeniz’in deniz çevresinin ve canlı kaynaklarının korunmasını amaçlayan, kara kökenli, gemi kaynaklı ve atmosferden gelen kirliliğin önlenmesi ve kontrol altına alınmasını hedefleyen, su kalitesinin iyileştirilmesi ve kıyı ekosistemlerinin korunmasına yönelik düzenlemeleri içeren bir sözleşme bulunmaktadır. Bu sözleşme, Karadeniz’de kaynakların aşırı kullanımına bağlı su kalitesi bozulmasını ve biyolojik çeşitlilik kaybını önlemeyi, aynı zamanda bölgesel sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı hedeflemektedir. Bu sözleşmeye ek olarak dört protokol mevcuttur. İlk üç protokol, sözleşmeyle eş zamanlı olarak taraf devletlerin imzasına açılmış ve tarafların onay süreçlerinin tamamlanmasıyla birlikte yürürlüğe girmiştir. Dördüncü protokol ise 14 Haziran 2002’de Bulgaristan’ın Sofya kentinde düzenlenen Bakanlar Toplantısı’nda imzaya açılmıştır. Bu protokol, Ukrayna’nın 21 Nisan 2011’de dördüncü onay belgesini tevdi etmesiyle gerekli onay sürecini tamamlamış ve 20 Haziran 2011 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bükreş Sözleşmesi’ne ek olarak kabul edilen bu protokoller aşağıda sıralanmaktadır.

- Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmaları (Dumping) Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol,
- Karadeniz’de Biyolojik Çeşitlilik ve Peyzajın Korunmasına İlişkin Protokol (Başkan, 2020: 241).

Karadeniz’in çevresel durumunu iyileştirmek ve korumak amacıyla Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde hazırlanan temel belgelerden biri olan Stratejik Eylem Planı (BS SAP), ilk

olarak 1996 yılında kabul edilmiştir. Daha sonra, çevresel ihtiyaçlara ve gelişen koşullara yanıt vermek üzere 2009 yılında gözden geçirilerek revize edilmiş ve 17 Nisan 2009'da Bulgaristan'ın Sofya kentinde düzenlenen Bakanlar Konferansı'nda resmî olarak onaylanmıştır. Bu plan, Karadeniz'in karşı karşıya bulunduğu çevresel tehditlerin ortadan kaldırılmasına yönelik kapsamlı yönetimsel ve stratejik düzenlemeler içeren bütüncül bir yol haritası sunmaktadır. SAP 2009, Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülkenin çevresel iş birliğini teşvik etmeyi ve bölgedeki sınır ötesi çevresel sorunlara ortak çözümler geliştirilmesini amaçlamaktadır. Planda, çevresel kalite göstergeleri (EcoQOs), kısa, orta ve uzun vadeli stratejik amaçlar ile birlikte hukuksal ve kurumsal düzeyde reformlar öngörülmektedir. Ayrıca, 2007 yılında hazırlanan Tanısal Analiz Raporu'nda (TDA) tespit edilen temel çevre sorunlarını çözmeye yönelik yatırım programları da planın bileşenleri arasındadır. Planda öncelikli olarak ele alınan ve kıyıdaş ülkelerin ortak müdahalesini gerektiren çevresel sorunlar şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- Besin maddelerinin aşırı artışı sonucu oluşan ötrofikasyon,
- Deniz canlılarının bileşim ve popülasyon yapısındaki değişiklikler,
- Kimyasal kirlilik, özellikle de petrol kaynaklı kirlenme,
- Biyoçeşitlilik kaybı ile habitatların bozulması (Başkan, 2020: 242).

Bükreş Sözleşmesi kapsamında, savaş gemileri, askeri yedek gemiler ve Devletin mülkiyetinde bulunan ya da Devlet tarafından yalnızca ticari olmayan amaçlarla işletilen diğer deniz ve hava araçları sözleşmenin doğrudan uygulama alanı dışında tutulmuştur. Ancak, bu istisnaya rağmen, sözleşme tarafı olan her Devletten, bu tür deniz ve hava araçlarının çevresel yükümlülüklerine mümkün olduğunca uyum sağlamasını güvence altına almak için gerekli ve uygun tedbirleri alması beklenmektedir. Bu çerçevede, taraf Devletlerin, kendi yetki alanları dâhilinde, söz konusu araçların faaliyetlerinin sözleşmenin temel ilkeleriyle örtüşmesini sağlamak amacıyla düzenleyici ve denetleyici mekanizmalar geliştirmesi öngörülmektedir (Abay, 2013: 316).

2.1.1. Yönetim Mekanizması ve Mali Boyut

Bükreş Sözleşmesi'nin 19. maddesi uyarınca, karar alma organı konumundaki Bakanlar Toplantısı'nın temel sorumluluğu, sözleşme ile buna bağlı protokollerin uygulanma sürecini değerlendirmektir. Bu toplantılar, olağan dışı bir durum olmadığı sürece taraf ülkelerden birinin talebiyle değil, Karadeniz Komisyonu'nun daveti üzerine düzenli aralıklarla

gerçekleştirilmektedir. Sözleşme'nin 17. maddesi ise, sözleşmenin yürütülmesini sağlamak amacıyla her taraf devletin bir temsilciyle katıldığı Karadeniz Komisyonu'nun oluşturulmasını şart koşmaktadır. Komisyonun merkezi olarak İstanbul belirlenmiş, ancak fiilen faaliyete geçebilmesi için Türkiye ile Komisyon arasında bir ev sahibi ülke anlaşmasının imzalanması gerekmiştir. Bu süreç, uzun süreli görüşmelerin ardından ancak 28 Nisan 2000 tarihinde tamamlanarak ilgili anlaşma imza altına alınabilmektedir (Abay, 2013: 317).

Komisyonun faaliyet göstereceği ülke ile bir Merkez Anlaşması yapılması gerektiği hükme bağlanmıştır. Taraf ülkeler, Komisyon'da bir ana temsilci aracılığıyla yer almakta; bu temsilciye gerektiğinde yedek üyeler, konuya ilişkin uzmanlar ve danışmanlar eşlik edebilmektedir. Komisyon'un başkanlığı, taraf devletler arasında İngilizce alfabetik sıralamaya göre dönüşümlü olarak üstlenilmekte olup, bu görev ilk kez Bulgaristan temsilcisi tarafından yürütülmüştür. Başkan, görev süresi boyunca ülkesini temsil etme yetkisine sahip değildir. Ancak başkanlık süresi tamamlanmadan görevde boşalma olması hâlinde, ilgili ülke kalan süreyi tamamlayacak yeni bir başkan belirleyebilmektedir. Komisyonda her devlet, yüksek düzeyli bir temsilci (komisyon üyesi) ile temsil edilir. Yılda en az bir kez toplanan Komisyonerler Toplantısı'nda, sözleşme kapsamındaki uygulamalar, uzman gruplarının önerileri, Karadeniz Daimî Sekreteryası'nın bütçesi ve yıllık iş planı gibi temel konular değerlendirilir. Komisyon'un aldığı kararlar ve öneriler ise, ancak kıyıdaş ülkelerin oybirliği ile geçerlilik kazanır (Başkan, 2020: 248-249).

Karadeniz Komisyonu'nun başkanlığı, taraf devletler arasında yıllık rotasyon esasına göre belirlenmektedir. Komisyonun, yılda en az bir defa toplanması öngörülmekte olup, sahip olduğu başlıca görevler şu şekilde sıralanabilir: Sözleşmenin uygulanmasını temin etmek ve bu sürece dair taraf devletlere bilgi sunmak, uygulamaları geliştirmek amacıyla önerilerde bulunmak, ihtiyaç hâlinde sözleşme ve protokollerde değişiklik yapmak ya da yeni ek belgeler hazırlamak, deniz çevresinin korunmasına yönelik alınacak önlemlere ilişkin esasları belirlemek, bilimsel ve teknik alanda taraflar arasındaki eşgüdümü sağlamak ve sözleşmenin etkili biçimde yürütülmesi için uluslararası kuruluşlarla iş birliği tesis ederek destek sağlamak.

Stratejik Eylem Planı çerçevesinde, Karadeniz Komisyonu'na bağlı olarak kıyıdaş ülkelerin sorumluluğunda faaliyet gösteren altı ayrı Uzmanlaşmış Faaliyet Merkezi kurulmuştur. Türkiye, Kara Kökenli Kirliliklerin Kontrolü konusundaki çalışmaları yürütürken; Bulgaristan, Denizcilik Faaliyetlerinin Çevresel Güvenliği alanında görev üstlenmiştir. Ukrayna, Kirliliğin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi çalışmalarını yürütmekte; Rusya, Entegre Kıyı Alanları

Yönetimi uygulamalarından sorumludur. Gürcistan, Biyoçeşitliliğin Korunması üzerine faaliyet yürütürken; Romanya ise Balıkçılık ve Deniz Biyolojik Kaynakları konularında sorumlu Faaliyet Merkezi'ne ev sahipliği yapmaktadır (Tablo 5).

17 Nisan 2009 tarihinde Bulgaristan'ın Sofya kentinde gerçekleştirilen Bakanlar Toplantısı ve Diplomatik Konferans'ta kabul edilen "Karadeniz'in Çevresel Korunması ve Rehabilitasyonu Stratejik Eylem Planı (2009)", Komisyon ve bağlı organlarının işleyişine dair önemli değerlendirmeler içermektedir. Plan'da özellikle, 15 yıl süresince Karadeniz'e sağlanan Küresel Çevre Fonu (GEF) ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) mali ve teknik desteğinin sona ermesi sonrasında, Daimi Sekreteryası'nın personel yapısının ve faaliyet süreçlerinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda, Danışma Grupları ile Faaliyet Merkezlerinin işlevselliğinin ve verimliliğinin artırılmasına duyulan ihtiyaç açıkça ortaya konmuştur (BSAP, 2009).

Tablo. 5 Bükreş Sözleşmesi Kapsamında Oluşturulan Danışma Grupları, Danışma Grubu Faaliyetlerini Koordine Eden Faaliyet Merkezleri ve Yerleri

Danışma Grubu Faaliyetlerini Koordine Eden Faaliyet Merkezi Adı	Danışma Grubu Adı	Faaliyet Merkezinin Bulunduğu Yer
AC ESAS: Denizciliğin Çevresel Güvenlik Faaliyet Merkezi	ESAS: Denizciliğin Çevresel Güvenlik Yönleri Danışma Grubu	Bulgaristan (Varna)
AC PMA: Kirliliğin İzleme ve Değerlendirme Faaliyet Merkezi	AC PMA: Kirliliğin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi Danışma Grubu	Ukrayna (Odesa)
AC LBS: Kara Kaynaklı Kirlilik Kontrol Faaliyet Merkezi	LBS: Kara Kökenli Kirleticilerin Kontrolü Danışma Grubu	Türkiye (İstanbul)
AC CBD: Biyoçeşitliliğin Korunması Faaliyet Merkezi	ICZM: Entegre Kıyı Alanları Yönetimi Danışma Grubu	Gürcistan (Batumi)
AC FOMLR: Balıkçılık ve Diğer Denizel Canlı Kaynaklarının Çevresel Yönetim Danışma Grubu	CBD: Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Danışma Grubu	Romanya (Köstence)

AC ICZM: Entegre Kıyı Alanları Yönetimi Faaliyet Merkezi	IDE: Bilgi ve Veri Değişimi Danışma Grubu	Rusya Federasyonu (Krasnodar)
AC IDM: Bilgi ve Veri Değişim Danışma Grubu	FOMLR: Balıkçılık ve Denizel Canlı Kaynaklarının Çevresel Yönetimi Danışma Grubu	Daimi Sekreteryaya Türkiye (İstanbul)

Kaynak: The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution Permanent Secretariat, Institutions, **Advisory Groups**, “ <http://www.blacksea-commission.org/advisorygroups.asp>” (16.02.2025)

Bükreş Sözleşmesi'nin uygulanmasında, finansal bir çerçevenin olmaması ve özellikle eski Sovyet Bloğu ülkelerinin yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasal geçiş süreçleri nedeniyle önemli finansal zorluklar yaşanmıştır. Bu eksiklik nedeniyle, 1993-1998 yılları arasında GEF-BSEP fonları ve Avrupa Komisyonu'nun desteğiyle Karadeniz için çevre koruma rejiminin temeli atılmış ve yüksek miktarlarda fon sağlanmıştır. BSEP'in I. Aşamasında (1993-1996) 32,6 milyon ABD doları, II. Aşamasında (1997-1998) ise 8,745 milyon ABD doları harcanmıştır. Ancak projelerin süresinin sınırlı olması ve iki taraflı fonlamanın sürdürülebilir olmaması nedeniyle, Karadeniz Çevre Fonu'nun kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Fikir, 1994 yılında Gürcistan'da yapılan BSEC Konferansı ve 1995'te Bulgaristan'da düzenlenen Karadeniz Komisyonu Toplantısı'nda gündeme gelmiştir. Ancak, fonun kurulması, kıyıdaş ülkelerin sosyo-ekonomik sorunları, ulusal önceliklerin değişmesi ve parlamentoların onay süreçlerinde yaşanan gecikmeler nedeniyle 2000 yılında tekrar gündeme gelmesine rağmen gerçekleştirilememiştir. BSEP II'nin 1998'de tamamlanmasının ardından, sürdürülebilir finansal mekanizmanın olmaması nedeniyle Karadeniz Çevre Rejimi'nin uygulamaları 1998-2000 yılları arasında büyük zorluklarla yürütülmüştür (İstemil, 2004: 119).

Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu Daimi Sekreteryası'nın 2000 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte, kıyıdaş ülkeler Sekreteryası'nın personel ve operasyonel giderleri ile Komisyonun Çalışma Programı kapsamında toplantılar, yayınlar ve diğer faaliyetlerin finansmanını sağlamak amacıyla, sınırlı da olsa bir bütçe oluşturabilmiştir (Başkan, 2020: 253).

Yıllık aidatların yalnızca 43.560 ABD doları gibi düşük bir miktarda belirlenmesine rağmen, ödemelerde aksaklıklar yaşandığı ve bunun özellikle Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Komisyonu'na destek sağlamak amacıyla kurulan Daimi Sekreteryası'nın etkinliğini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Sekreteryaya, birçok göreve sahip olmasına rağmen, personel

sayısının yetersizliği ve kıyıdaş ülkeler tarafından yeterince fonlanmaması nedeniyle teknik ve mali altyapı eksiklikleriyle karşı karşıya kalmakta ve bu durum faaliyetlerini yerine getirmesini zorlaştırmaktadır. Buna karşın, 2002-2004 yılları arasında GEF tarafından sağlanan finansman kapsamında BSERP I. Aşama (Nisan 2002-Haziran 2004) için 4,35 milyon ABD doları, BSERP II. Aşama (Temmuz 2004-Haziran 2007) için ise 6 milyon ABD doları Karadeniz için harcanmıştır. Ayrıca, Avrupa Komisyonu tarafından TACİS programı aracılığıyla bölgesel çevre rejiminin desteklenmesi amacıyla 2,8 milyon avro aktarılmıştır. TACİS desteği sayesinde Komisyonun Çalışma Programı çerçevesinde kapasite geliştirme faaliyetleri yürütülmüş ve üç yeni faaliyet merkezi (Entegre Kıyı Alanları Yönetimi, biyolojik çeşitlilik ve kirliliğin izlenmesi-değerlendirilmesi alanlarında) kurulmuştur (İstemil, 2004: 122).

Karadeniz'in karşılaştığı çevresel sorunların niteliği ve düzeylerine dair yapılan GEF projeleriyle gerçekleştirilen çalışmalar yüksek kalitelere rağmen, bu çabaların Karadeniz havzasındaki sorunların çözümüne yönelik anlamlı bir değişim yaratmadığı belirtilmektedir. Örneğin, TDA 1996 ve SAP 1996 kapsamında, özellikle nehirler aracılığıyla gelen besin tuzu yüklerinin seviyesinin azaltılması gerektiği vurgulanmış, atıksu arıtma tesislerinin yenilenmesi veya yeni tesislerin kurulması önerilmiştir. Ancak kıyıdaş ülkelerden hiçbirinde bu konuda kayda değer bir ilerleme kaydedilmemiştir. Ayrıca, kirlilik izleme parametrelerinin ve ölçüm yöntemlerinin çeşitliliği uzun süre temel bir sorun olarak devam etmiş, TDA 2007 raporunda, veri eksiklikleri ve ölçüm standartlarındaki tutarsızlıkların sıkça vurgulandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Bükreş rejiminin başlangıcından itibaren önemli bir fırsat olarak değerlendirilen GEF projelerinin, ilk aşamalardan itibaren kıyıdaş ülkelerin bu rejimi yeterince sahiplenmemesi ve bu çevresel sorunların gizlenmesiyle durumun daha kalıcı hale gelmesi gibi bir sorunun ortaya çıktığı görülmüştür (Abay, 2013: 317). Karadeniz Çevre Rejiminin etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve beklenen sonuçları elde edebilmesi için mevcut finansal yapının kırılganlığı göz önünde bulundurulduğunda, güçlü, istikrarlı ve sürdürülebilir bir finansal mekanizmanın oluşturulması zorunludur. Aksi takdirde, dönemsel uluslararası fonlar veya sınırlı sayıda kıyıdaş ülkenin aidatlarına dayalı bir bütçe ile Bükreş Sözleşmesi, ekleri ve diğer yasal belgeler çerçevesinde öngörülen geniş çaplı faaliyetlerin Karadeniz'in karşı karşıya olduğu çevresel felaketi durdurması mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte, sözleşme kapsamında uluslararası organizasyonlar ve diğer ilgili sözleşmelerin yetkili yapılarına yapılan işbirliklerinin, hem Karadeniz'in hem de deniz çevresinin korunması açısından, ayrıca kurumsal yapının güçlendirilmesi için kritik öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde, Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), Avrupa Çevre Ajansı (EEA), Nesli Tehlike Altındaki Deniz Memelilerinin Korunması Anlaşması (ACCOBAMS), Küresel İstilacı Türler Programı (GISP) ve Tuna Nehri Uluslararası Komisyonu (ICPDR) gibi çeşitli uluslararası kuruluşlarla iş birliğine yönelik mutabakat zaptları ve anlaşmalar tesis edilmiştir. Karadeniz Komisyonu'nun yıllık faaliyet programı incelendiğinde, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası aktörlerle olan ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik stratejik planlamaların ön planda tutulduğu; bilgi, tecrübe ve uygulama paylaşımının artırılmasını amaçlayan çok yönlü iş birliği çabalarının benimsendiği görülmektedir. Bu bağlamda örnek olarak, Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Komisyonu (BSC) tarafından yayımlanan "Karadeniz Bölgesi'nde Deniz Çöpleri" başlıklı 2007 tarihli rapor, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) desteğiyle hazırlanmıştır. Ayrıca, UNEP'in Barselona Sözleşmesi Sekreterliği ile Karadeniz Komisyonu Daimi Sekreterliği arasındaki iş birliği çerçevesinde, 12-13 Aralık 2019 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen bir çalıştayda, Karadeniz'de deniz çöpu sorunuyla mücadeleye yönelik bölgesel düzeyde hazırlanan eylem planının uygulama süreçleri ele alınmıştır. Bu çalıştayda, "Deniz Çöpu İzleme Kılavuzu Taslağı" değerlendirilmiş; ayrıca Ekim 2018'de Karadeniz Komisyonu'nun 34. Olağan Toplantısı'nda kabul edilen "Deniz Çöpu Yönetimi Bölgesel Eylem Planı"nın uygulanmasına dair ilerleme kaydedilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu etkinlik, bölgesel iş birliğini pekiştirme ve kurumsal deneyim alışverişini teşvik etme açısından önemli bir platform işlevi görmüştür (Başkan, 2020: 255).

2.1.2. Bükreş Rejimi: Etkiler ve Sonuçlar

Bükreş Rejimi, Karadeniz havzasının giderek derinleşen çevresel sorunlarına yanıt vermek amacıyla kıyıdaş ülkeler arasında geliştirilen çok taraflı bir çevresel yönetim mekanizmasıdır. Bu rejim, bölgenin ekolojik bütünlüğünün korunması, deniz kirliliğinin azaltılması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması gibi temel hedeflere dayanmaktadır. 1992 yılında imzalanan Bükreş Sözleşmesi ve bunu takip eden Stratejik Eylem Planları, bu çerçevenin hukuki ve uygulamaya dönük temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Özellikle 2009 yılında Bulgaristan'ın Sofya kentinde gerçekleştirilen Bakanlar Konferansı'nda kabul edilen Stratejik Eylem Planı, Karadeniz'in çevresel iyileştirme adına kritik bir dönüm noktası olmuş; ancak bu planın hedeflediği yapısal dönüşüm, uygulamada karşılaşılan çok katmanlı sorunlar nedeniyle istenilen ölçüde hayata geçirilememiştir. Rejimin teorik olarak sunduğu kapsamlı yapı, uygulamada ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Atık su arıtma altyapısının yenilenmesi, kirliliğin izlenmesine yönelik ölçüm sistemlerinin standardizasyonu ve kıyı alanlarının entegre

yönetimi gibi öncelikli alanlarda, kıyıdaş ülkelerin yeterli çabayı göstermemesi veya sınırlı teknik-kurumsal kapasiteler nedeniyle ilerleme sağlanamamıştır. 1996 tarihli Tanısal Analiz Raporu ve ilk Stratejik Eylem Planı tarafından açıkça tanımlanan çevresel tehditler karşısında, ortak eylemlerin uygulanabilirliğinde ciddi eksiklikler yaşanmıştır. Bu durum, rejimin çevresel hedeflere ulaşmasını engellemiş, deniz ekosistemindeki bozulmayı durdurmaya yönelik çabaların etkisini azaltmıştır. Kurumsal düzeyde, Bükreş Rejimi kapsamında kurulan Karadeniz Komisyonu ve ona bağlı danışma grupları ile faaliyet merkezleri, kıyıdaş ülkeler arasında çevresel koordinasyonu artırmaya yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir. Komisyon, yılda en az bir kez toplanmakta; çevresel politika uygulamaları, bütçe planlaması ve teknik işbirliği süreçlerini yürütmektedir. Faaliyet merkezlerinin her biri, farklı bir ülkenin koordinasyonunda belirli tematik alanlarda çalışmalar yürütmektedir: Türkiye kara kökenli kirleticiler, Bulgaristan denizcilik faaliyetlerinin çevresel etkileri, Ukrayna kirlilik izleme ve değerlendirme, Rusya entegre kıyı alanları yönetimi, Gürcistan biyoçeşitlilik ve Romanya balıkçılık konularında sorumluluk üstlenmiştir. Bu yapılar, teoride işlevsel bir iş bölümü oluşturmuş olsa da, uygulamada kurumsal kapasite eksiklikleri, kaynak yetersizlikleri ve siyasi uyumsuzluklar nedeniyle sınırlı etki yaratabilmiştir. Rejimin sürdürülebilirliğini tehdit eden en kritik unsur, şüphesiz ki mali yapının zayıflığıdır. İlk dönemlerde GEF ve UNDP gibi kuruluşlardan sağlanan mali ve teknik destekler sayesinde işlevselliğini sürdüren Komisyon, bu desteklerin sona ermesiyle birlikte ciddi bir yeniden yapılanma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır. 2009 tarihli SAP’de de açıkça belirtildiği üzere, Daimi Sekreteryası’nın personel yapısının ve görev süreçlerinin yeniden değerlendirilmesi ve faaliyetlerin daha etkin hâle getirilmesi gereği doğmuştur. Kıyıdaş ülkelerin aidatlarına dayalı mevcut finansman modeli, ne Komisyonun kurumsal sürekliliğini sağlamaya ne de uzun vadeli çevresel projeleri finanse etmeye yeterlidir. Bu durum, çevresel eylemlerin sürdürülebilirliğini sınırlamakta; dönemsel uluslararası fonlara olan bağımlılığı artırmaktadır. Bükreş Rejimi’nin bölgesel düzeydeki etkileri yalnızca çevresel değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve politik boyutları da içermektedir. Karadeniz’in ekolojik sağlığının korunması, turizm, balıkçılık ve kıyı yönetimi gibi sektörler üzerinde doğrudan olumlu etkiler yaratabilecek potansiyele sahiptir. Ancak, kıyıdaş ülkelerde yaşanan ekonomik geçiş süreçleri, toplumsal kırılganlıklar ve iç siyasi dalgalanmalar, çevre politikalarının uygulanabilirliğini önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Bu bağlamda, çevresel stratejilerin ulusal kalkınma planlarıyla bütünleştirilmesi gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Uluslararası düzlemde ise, Bükreş Rejimi çeşitli kuruluşlarla işbirlikleri geliştirmiştir. IMO, ACCOBAMS, ICPDR, EEA ve GISP gibi aktörlerle imzalanan işbirliği anlaşmaları; UNEP, Avrupa Komisyonu ve GEF destekli projeler bu sürecin birer parçasıdır.

Örneğin, Karadeniz Komisyonu tarafından hazırlanan “Marine Litter in the Black Sea Region” başlıklı 2007 tarihli rapor, UNEP’in mali desteğiyle yayımlanmış; 2019 yılında UNEP/MAP ve Karadeniz Sekreteryası işbirliğiyle İstanbul’da düzenlenen çalıştayda, deniz çöpleriyle mücadeleyle yönelik eylem planı ele alınmıştır. Ancak bu tür işbirliklerinin sürekliliği için sağlam bir mali ve yönetsel zemin gereklidir. Aksi hâlde, bu girişimlerin etkisi dönemsel ve sınırlı kalmaktadır. Sonuç olarak, Bükreş Rejimi, Karadeniz havzasının çevresel korunması adına çok taraflı bir işbirliği modeli sunmuş; ancak uygulamadaki finansal, teknik ve siyasi engeller nedeniyle arzu edilen sonuçlara ulaşamamıştır. Rejimin gelecekteki başarısı, güçlü ve sürdürülebilir bir finansman modelinin kurulmasına, kurumsal kapasitenin artırılmasına ve bölgesel işbirliğinin daha kapsamlı ve uyumlu bir yapıya dönüştürülmesine bağlıdır. Ayrıca, çevresel hedeflerin yalnızca çevre politikalarıyla sınırlı kalmadan, sosyo-ekonomik kalkınma ve yönetim stratejileriyle entegre edilmesi elzemdir. Yapısal eksikliklerin giderilmesi ve aktörler arası eşgüdümün artırılması hâlinde, Bükreş Rejimi’nin bölgesel çevresel yönetimde daha etkin ve kalıcı bir rol oynaması mümkün olacaktır.

2.2.Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)

Türkiye’nin öncülüğünde gerçekleştirilen girişimler ve İstanbul Zirvesi’nde yayımlanan 25 Haziran 1992 tarihli Deklarasyon temelinde kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), günümüzde toplam 12 üye devlete sahiptir. Bu üye devletler, Karadeniz’e kıyısı bulunan Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Bulgaristan, Gürcistan ve Ukrayna ile kıyısı olmayan Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Sırbistan ve Yunanistan’dan oluşmaktadır. Üye ülkelerin coğrafi yakınlığı ve ekonomik potansiyellerinin birbirini tamamlayıcı nitelikleri dikkate alınarak, KEİ Sekreteryası İstanbul’da ikili ve çok taraflı sosyal, teknolojik ve ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilip güçlendirilmesi amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu çerçevede, Karadeniz havzasının refah, istikrar ve barış ortamına kavuşturulması hedeflenmekte; ekonomik işbirliği ise bu amaca ulaşmada stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır. Böylece, üye devletler arasında politik ve ekonomik uyumun artırılması, istikrarın korunması ve bölgedeki dostane ilişkilerin teşvik edilmesi, KEİ’nin öne çıkan örnek modelini oluşturacak unsurlar arasında yer almaktadır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün kurucu üye devletleri; Türkiye, Rusya Federasyonu, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Moldova iken, ek üye olarak Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk yer almaktadır. Devlet veya Hükümet Başkanları tarafından 5 Haziran 1998’de Yalta’da imzalanan KEİ Şartı, 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girerek örgütün

bölgesel ekonomik işbirliği çerçevesinde yapı kazanmasına olanak sağlamış; örgütün son üyesi olan Sırbistan ise 2004 yılında üyeliğe dahil edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

KEİ bölgesinde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine odaklanan örgüt, bölgenin geniş ve verimli toprakları ile üye devletlerin tarım alanında yoğun işbirliği potansiyelini göz önüne alarak, “bitki yetiştirme, toprak ıslahı, hayvan üreticiliği ve veterinerlik bilimi, su kültürü ve çevre” konularına da önem atfetmektedir. Tarıma dayalı sanayi, gıda işleme sanayii ve ambalaj endüstrisinde geleceğe yönelik cazip işbirliği olanaklarının mevcut olduğu öne sürülürken, çevre korumacılığı da örgütün çalışma alanlarından biri olarak vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, KEİ üyesi Karadeniz kıyıdaş ülkeleri 22 Nisan 1992 tarihinde Bükreş’te imzalanan Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi’ni kabul etmiş; ayrıca aynı üye altı kıyıdaş ülke tarafından Karadeniz Çevre Programı imzalanmıştır. Karadeniz’in korunması ve iyileştirilmesine yönelik stratejik bir eylem planı öngören Karadeniz Çevre Programı, yaşamsal kaynakların yönetimi, kirliliğin azaltılması ve kıyı bölgesinin sürdürülebilir toplumsal gelişimi gibi temel alanlarda işbirliğini teşvik etmektedir (Erkmenoğlu, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

KEİ, kurulduğu dönemin belirleyici dinamikleri doğrultusunda öncelikli hedef olarak siyasal yumuşamayı benimsemiştir. Bu amaçla, kuruluş belgelerinin ilk maddesinde barış ve insan haklarına vurgu yapılarak, ilgili ortamın oluşturulması hedeflenmiş; Helsinki Nihai Senedi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ile Paris Şartı referanslarıyla bu temel amaç desteklenmiştir. İkinci maddede ise, söz konusu hedef bireysel ve toplumsal düzeyde siyasi ve ekonomik refahın entegrasyonu biçiminde somutlaştırılmıştır. Üçüncü madde coğrafi yakınlığın sağladığı avantajları ön plana çıkarırken, dördüncü madde Karadeniz’e özgü çevre politikasına dikkat çekmektedir. Beşinci ve altıncı maddelerde, geniş ekonomik alanlarda bütünleşmeyi gerçekleştirmeye yönelik stratejik hedefler ele alınmış; devam eden maddelerde ise iktisadi faaliyetlerin ve ilişkilerin güçlendirilmesine odaklanılmıştır (Ertürk, 1993: 241-242). Bu bağlamda, sunulan maddeler ve ilkeler göz önünde bulundurulduğunda, KEİ’nin diğer benzer oluşumlara karşı konumlanmış bir yapıdan ziyade, Avrupa’daki benzer gelişmeleri kendi yapısına uyarlayarak benzer bir uyum sürecini gerçekleştirme hedefi taşıdığı söylenebilir (Çağırın, 2000: 7).

KEİ bölgesi içerisinde çevre koruma işbirliğinin kapsamı, 2006 yılında kabul edilen “KEİ Çevre Koruma Alanında İşbirliği Eylem Planı”nda detaylandırılmıştır. Bu plan kapsamında, üye devletlerin ulusal düzeyde hayata geçirdikleri program ve tedbirlerin, bölgesel işbirliği mekanizmalarıyla bütünleştirilerek uygulanacağı öngörülmektedir. Plan koruma ile kullanım

arasında denge sağlanmasının toplumsal dönüşüm açısından kritik bir araç olduğunu vurgulayarak, çevre eğitimini destekleyecek uygulamaların geliştirilmesi yönünde şu ifadeyi içermektedir: “KEİ Çevre Koruma Çalışma Grubu, UNECE Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim Stratejisi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitimde On Yıl çerçevesi dikkate alınarak, uygun ortak çevre projeleri, programları, kursları, atölye çalışmaları ve bilimsel konferansların tasarlanmasında kullanılabilecek araçları ortaya koymalıdır.” KEİ Konseyi, üye devletler arasında bilgi, deneyim ve başarılı uygulamaların paylaşımını desteklemek amacıyla, 19 Nisan 2007 tarihinde Belgrad’da “KEİ Çevre Koruma Bilgi Alışverişi Mekanizmasının kademeli olarak hayata geçirilmesine ilişkin kararı alıp onaylamıştır (Başkan, 2020: 261).

Günümüz dünyasında karşı karşıya kalınan çevresel, sosyal ve ekonomik nitelikli karmaşık sorunların, yalnızca devlet kurumlarının çabalarıyla değil; aynı zamanda bireylerin, yerel toplulukların ve sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla çözülebileceği kabul görmüş bir ilkedir. Bu anlayış doğrultusunda şekillenen “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Süreçlerine Halkın Katılımı ve Yargı Yoluna Başvuru Hakkına İlişkin Sözleşme” (Aarhus Sözleşmesi), KEİ üye ülkeler arasında yalnızca Rusya, Türkiye ve Sırbistan tarafından henüz onaylanmamış olup, diğer üye devletler söz konusu sözleşmeyi benimsemişlerdir. Öte yandan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 20 Aralık 2006 tarihinde ilan ettiği 2010 Uluslararası Biyolojik Çeşitlilik Yılı ve 2011 Uluslararası Orman Yılı gibi küresel tematik inisiyatifler çerçevesinde, KEİ üye ülkelerine önemli bir bilinçlendirme ve eylem alanı açılmıştır. Bu yıllar kapsamında Örgüt, üyelerini hem ulusal hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde biyolojik çeşitliliğin korunması ve orman yönetiminin güçlendirilmesi amacıyla faaliyet göstermeye teşvik etmiş; ülkelerin kendi içlerinde ulusal komisyonlar oluşturmaları ya da belirli odak noktaları tespit etmeleri yönünde yönlendirmelerde bulunmuştur (Başkan, 2020: 262).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, üye ülkeler arasında ortak çevre sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar yaparken, bölgesel diyalog ve bilgi alışverişini artırmaya yönelik fırsatlar sunmaktadır. Örgüt, kamuoyunda farkındalık yaratmayı ve hem yerel hem de bölgesel çevre problemlerinin çözümüne yönelik olarak kamu katılımını güçlendirip, sürece kamuoyu desteğini entegre etmeyi amaçlayarak güçlü bir bölgesel kimlik inşasına katkıda bulunmaktadır. Raporda, üye ülkelerin parlamentoları ve vatandaşları arasında çevre konularına ilişkin artan bir anlayışın sağlanması ve bu birleşik süreçte aktif katılımın teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2.3. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)

Karadeniz’e kıyısı bulunan ülkeler arasında kurulan önemli bir bölgesel işbirliği modeli, Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’nin öncülüğünde ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın koordinasyonu ile 1998’den itibaren yürütülen faaliyetler sonucunda, Karadeniz’de barış ve istikrarın sağlanması; bölgesel işbirliği, karşılıklı dayanışma ve iyi komşuluk diyaloglarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, 02 Nisan 2001 tarihinde İstanbul’da imzalanan BLACKSEAFOR Kuruluş Anlaşması ile görev grubu resmîyet kazanmıştır. İmzalanan anlaşma kapsamında, Karadeniz’e kıyısı bulunan devletler – Türkiye Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Bulgaristan Cumhuriyeti, Romanya, Ukrayna ve Gürcistan – Birleşmiş Milletler Anlaşması’nda belirtilen amaç ve ilkelere bağlılıklarını bir kez daha teyit etmiş, bölgedeki işbirliği ve diyalogun güçlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamış; bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağlayarak iyi komşuluk ilişkilerini pekiştirmeyi amaçlamışlardır. Böylece, Karadeniz’in kıyıdaş ülkelerinin temsilcileri, deniz kuvvetlerini ortak bir yapı altında birleştirme kararlılığıyla, bölgesel ilişkilerin, istikrarın, karşılıklı anlayışın ve dostluğun geliştirilmesine yönelik önemli bir adım atmışlardır (Keskin, 2011: 970)

NATO’nun Atlantik Okyanusu ve Akdeniz’de sürekli faaliyet gösteren donanma birimlerine benzer şekilde, Karadeniz’de devriye yapacak uluslararası bir deniz filosunun oluşturulması amacıyla, Türkiye öncülüğünde 02 Nisan 2001 tarihinde İstanbul’da imzalanan anlaşma sonucunda “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gücü (BLACKSEAFOR)” kurulmuş; ancak, bu görev gücünün operasyonel faaliyete geçmesi 27 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşmiştir (Keskin, 2011: 979). Soğuk Savaş döneminde Karadeniz’de güvenliği sağlayan ve bölgedeki tek NATO üyesi ülke konumundaki Türkiye, SSCB’nin dağılmasının ardından Karadeniz’in etkin bir aktörü ve bölgesel güç olarak konumunu pekiştirmiştir. Bu stratejik dönüşüm çerçevesinde, hem güvenlik hem de ekonomik alanda bölgedeki ülkelerle işbirliğini artırmayı hedefleyen girişimlerinden biri olarak BLACKSEAFOR önerisi öne çıkmaktadır (Kasım, 2008: 172).

BLACKSEAFOR’un kuruluş anlaşmasında tanımlanan amaç ve görevler kapsamında, ihtiyaç duyulduğunda harekete geçilmesi öngörülen bu görev gücünün, kıyıdaş ülkeler arasında yıllık dönemlerle dönüşümlü olarak komuta edileceği öngörülmektedir. Yapının, bir adet komuta kontrol gemisinin yanı sıra, taraflarca sağlanacak mayın karşı tedbir gemisi, korvet veya karakol botu, fırkateyn ya da muhrip, amfibi gemi ve yardımcı sınıf gemilerden oluşan, toplamda 4 ila 6 gemiden meydana geleceği belirtilmektedir. Bu kapsamda, üye ülkelerin deniz

kuvvetlerinin katılımıyla denizde arama-kurtarma, çevre koruma, insani yardım (doğal afet müdahalesi, tahliye operasyonları), iyi niyet ziyaretleri, mayın temizleme operasyonları ve üye ülkeler arasında kararlaştırılacak diğer görevlerin yerine getirilmesi hedeflenmektedir. Karadeniz Görev Gücü, 2003 yılına kadar yıllık olarak bir kez aktive edilirken, 2004 yılındaki dördüncü aktivasyonunun ardından Nisan ve Ağustos aylarında olmak üzere yılda iki defa harekete geçirilmeye başlanmıştır. Görev gücü, esasen Karadeniz bölgesinde faaliyet göstermek üzere tasarlanmış olmakla birlikte, kıyıdaş ülkelerin oybirliği ile alınan kararla Karadeniz dışına da gönderilebilecek bir yapıdır. Ancak, Karadeniz'in dışındaki görevlendirmelerde ilgili kuvvetlerin statüsü, her bir durum için özel düzenlemelerle belirlenecektir. Ayrıca, görev gücü; AGİT veya BM çatısı altında gerçekleştirilecek harekâtlara katılabildiği gibi, amaç ve görevleri doğrultusunda diğer uluslararası faaliyetlere de uyum sağlama kapasitesine sahiptir.

Söz konusu anlaşma kapsamında, taraf ülkeler olarak tanımlanan Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin, faaliyet süresince çevresel yükümlülöklere riayet edecekleri ve BLACKSEAFOR operasyonları sırasında çevrenin korunması için gerekli tüm tedbirleri alacakları, "İlkeler" başlıklı II. Maddede açık bir şekilde hükme bağlanmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından farklı siyasi ve askeri bloklardan gelen ölkelerin, ekolojik tehdit altındaki Karadeniz'i ortak bir alan olarak görerek bir araya gelmeleri, yalnızca güvenlik bağlamında değil; aynı zamanda çevresel, ekonomik ve siyasi düzeylerde ortak çıkarları paylaşabileceklerinin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Tüm kıyıdaş ölkelerin BLACKSEAFOR girişimine katılımı, çok yönlü bir stratejik yaklaşımı yansıtmakta; çevre koruma alanında da önemli bir işbirliği fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda oluşum, deniz çevresinin korunması, çevresel kirliliğin önlenmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması gibi konularda kolektif hareket etmenin zeminini oluşturabilir. Dolayısıyla, askeri bir işbirliği çerçevesinde şekillenen bu inisiyatifin, aynı zamanda Karadeniz'in çevresel bütünlüğünün sağlanmasına katkı sağlayacak somut çevresel kazanımlar üretme potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir (Keskin, 2011: 980).

Karadeniz coğrafyasında öne çıkan bu görev gücü, herhangi bir devlet ya da devletler grubuna yönelik oluşturulmuş askeri bir ittifak değil, aksine kıyıdaş ölkeler arasında Karadeniz'e ilişkin eşitlik temelli işbirliği girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu yapı, kıyıdaş ölkeler arasında var olan karşılıklı kaygı ve endişelerin giderilmesinde, bölgesel istikrarın sağlanması ve devletler arasında güven ortamının tesis edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, kıyıdaş ölkeler arasında oluşturulan deniz gücü birliği, ortaya çıkabilecek istikrarsızlık unsurlarının bertaraf

edilmesine yönelik kararlılık ve niyeti yansıtarak Karadeniz’e dış müdahalelerin önlenmesine katkı sağlamaktadır. Çok uluslu bir ortamda deniz kuvvetlerinin ortak eğitim faaliyetleri ve ortak standartların geliştirilmesi, işbirliğinin güçlendirilmesiyle birlikte Karadeniz güvenliğine olumlu etkiler sunabileceğini göstermektedir (Demir, 2012: 40-41). BLACKSEAFOR'un, çevre koruma ve denizde mayın temizliği gibi Karadeniz’de çevresel güvenliğe katkıda bulunabilecek görevleri; değişen tehdit algılamalarına paralel olarak geliştirilip faaliyetlerine devam etmesi, kıyıdaş ülkeler arasında askeri işbirliğinin göstergesi olarak kurulan ve kuruluş amacında yer alan çevre koruma operasyonlarının da yerine getirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu durum, kıyıdaş ülkeler arasındaki işbirliği ve iyi ilişkilerin güçlendirilmesi yoluyla bölgenin dışsal etkilerden korunmasına katkı sağlayacaktır (TDK, 2015: 3-4).

Son yıllarda, özellikle Rusya-Ukrayna çatışması bağlamında artan jeopolitik gerilimler ışığında, BLACKSEAFOR’un operasyonel etkinliği ve bölgesel rolü yeniden değerlendirilmektedir. Kuruluşundan itibaren Karadeniz’de deniz güvenliği, çevre koruma ve insani yardım alanlarında önemli bir işbirliği modeli olarak öne çıkan BLACKSEAFOR, ancak son dönemde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler nedeniyle, örgütün mevcut yapısının ve koordinasyon mekanizmasının sınırlı bir müdahale kapasitesine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Rusya-Ukrayna çatışması sürecinde, BLACKSEAFOR’un müdahale girişimleri ve alınan çevresel önlemler, deniz güvenliği açısından ortak bir strateji geliştirme çabalarına paralel olarak yürütülse de, üye devletler arasındaki farklı öncelikler ve uyum eksikliği, örgütün etkinliğini kısıtlamıştır. Bu durum, Karadeniz bölgesinde deniz güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilir işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla mevcut yapının yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3. Karadeniz’e Kıyıdaş Ülkelerin Çevre Politikaları, Kurumları ve Uygulamaları

Çevrede meydana gelen her türlü değişim, söz konusu ekosistem içerisinde yer alan canlı türlerini doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Ekolojik dengenin korunması ve biyolojik çeşitliliğin sürekliliği, yalnızca bireysel gayretlerle sağlanamayacak ölçüde kamusal düzeyde müdahale ve yönetim gerektiren bir meseledir. Özellikle gelecek nesillerin yaşam ihtiyaçlarının güvence altına alınabilmesi açısından, çevrenin korunması kolektif sorumluluk ve kamu otoritesinin etkinliğini zorunlu kılmaktadır.

Bu çerçevede çevre yönetimi, kamu idarelerinin temel görev alanlarından biri olarak ön plana çıkmakta; çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ise yalnızca kurumsal yapılanmayla sınırlı

kalmamakta, aynı zamanda bu yapılanmayı destekleyecek kapsamlı bir yasal çerçevenin, yeterli mali kaynakların, katılımcı mekanizmaların ve etkin bir denetim sisteminin varlığını da gerekli kılmaktadır. Çevre koruma politikalarının uygulanmasında sorumlu olan kurumsal yapılar, merkezi ve yerel düzeyde farklılaşan işlevleriyle birlikte, hukuki ve yönetsel bağlamda belirli bir görev dağılımı çerçevesinde faaliyet göstermektedir (Şengün, 2015: 113).

3.1. Türkiye’de Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi

Türkiye’de Karadeniz kıyı şeridinin çevresel korunması ve yönetimi, çok aktörlü ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu yapı, hem ulusal düzeyde yasal, kurumsal ve idari araçlara hem de uluslararası anlaşmalar ve iş birliklerine dayanmaktadır. Türkiye’nin çevre politikasının anayasal temelini 1982 Anayasası’nın 56. maddesi oluşturmaktadır. Bu madde, çevreyi koruma sorumluluğunu hem devlete hem bireylere yüklemekte ve çevresel yönetimi kamu politikalarının ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Bu doğrultuda Çevre Kanunu (1983), Kıyı Kanunu (1990), İmar Kanunu (1985), Denizleri Kirlenmeye Karşı Koruma Kanunu (1983) gibi yasal düzenlemeler, kıyı alanlarının planlanması, korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanılması açısından temel çerçeveyi oluşturmaktadır (Şengün, 2015: 113).

Planlı kalkınma dönemleri boyunca Türkiye’nin çevre politikaları giderek daha fazla önem kazanmıştır. Özellikle 9. (2007–2013), 10. (2014–2018), 11. (2019–2023) ve 12. Kalkınma Planı’nda (2024–2028), deniz ve kıyı alanlarının korunması, sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir unsuru olarak ele alınmıştır. Bu planlarda, entegre kıyı alanları yönetimi modelinin benimsenmesi, su kalitesinin izlenmesi ve kirlletici baskıların azaltılması, doğal yaşam alanlarının korunması ve iklim değişikliği ile uyum politikalarının kıyı bölgelerine entegre edilmesi gibi öncelikler yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 210).

Türkiye, 1992 yılında imzalanan ve 1994 yılında yürürlüğe giren Bükreş Sözleşmesi’ne taraf olarak, Karadeniz’in karasal kaynaklı kirleticilere karşı korunması ve kıyıdaş devletler arasında çevresel iş birliğinin artırılması yönünde yükümlülük üstlenmiştir. Bu kapsamda Stratejik Eylem Planı (1996, 2009) ile belirlenen hedeflerin uygulanması, ulusal izleme programları çerçevesinde deniz suyu kalitesi, biyolojik çeşitlilik ve kirlletici baskıların düzenli raporlanması gibi faaliyetler yürütülmektedir (BSC, 2009).

Kurumsal açıdan bakıldığında, çevre yönetiminden sorumlu merkezi kurum, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’dır. Bu bakanlık, çevresel etki değerlendirmesi (ÇED), mekânsal

planlama, izleme ve denetim, atık yönetimi gibi geniş bir görev alanına sahiptir. Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü ile Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü, kıyı yönetimi faaliyetlerini koordine etmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı ise su kaynaklarının yönetimi, sulak alanların korunması ve kıyıdaki biyolojik çeşitliliğin izlenmesinde sorumludur. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), havza yönetimi ve akarsularla taşınan kirleticilerin kontrolünde görev alırken, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı da kıyı altyapısı ve liman projelerinin çevresel etkilerinin değerlendirilmesinde rol üstlenmektedir. Bu projelerin sürdürülebilirliği, ÇED süreçleriyle denetlenmektedir. ÇED Yönetmeliği, projelerin çevreye olabilecek olumlu ya da olumsuz etkilerinin belirlenmesi, önlenmesi ve izlenmesine yönelik sistematik bir süreç tarif etmektedir.

Yerel yönetimler, özellikle büyükşehir ve ilçe belediyeleri, atık su arıtma, katı atık yönetimi, kıyı temizliği, imar uygulamaları ve halkın çevre bilincinin artırılması gibi konularda önemli roller üstlenmektedir. İl özel idareleri ve valilikler, merkezi idarenin uygulayıcı kolları olarak görev yapmaktadır. Akademik kurumlar ise bilimsel araştırmalarla kıyı ekosistemlerinin korunmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz’e özgü çevresel sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yürütmektedir (Güler ve Cindoruk, 2017: 22). Sivil toplum kuruluşları ise çevresel hakların savunulması, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve çevresel duyarlılığın artırılması gibi görevleri üstlenmektedir.

Türkiye’de Karadeniz kıyı şeridinin korunmasına yönelik benimsenen önemli stratejilerden biri de ICZM yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımda kıyı bölgelerindeki çevresel, sosyal ve ekonomik unsurlar bir arada değerlendirilmekte; sektörler arası koordinasyon ile kaynak kullanımı yönetilmektedir. Karasal kaynaklı kirliliklerin tespitine yönelik yapılan bilimsel araştırmalar ve modelleme çalışmaları, kıyı yönetim planlarının bilimsel temellere oturmasına olanak tanımaktadır (Güler ve Cindoruk, 2017: 22). Ayrıca yerli ve uluslararası iş birlikleriyle geliştirilen izleme ağları ve çevresel veri tabanları, deniz ekosisteminin güncel durumunun belirlenmesine ve stratejik müdahale planlarının geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

Avrupa Birliği’ne katılım süreci, çevre faslının açılması ile birlikte Türkiye’deki çevre mevzuatının AB normlarına uyumlaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, çevresel bilgiye erişim, halkın karar alma süreçlerine katılımı ve çevresel sorumluluk ilkeleri yasal zemine kavuşmuş, birçok düzenleme yeniden yapılandırılmıştır. AB çevre müktesebatına uyum, aynı zamanda halk sağlığı, sürdürülebilir kalkınma ve katılımcı yönetim ilkelerinin çevresel yönetim sistemine entegre edilmesini beraberinde getirmiştir.

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, Karadeniz'in yarı kapalı yapısı, ekosistem duyarlılığı ve havza bazlı kirletici yüklerin yoğunluğu nedeniyle kıyı şeridinde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması hâlâ önemli bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Uzun vadeli ve etkin bir çevresel yönetim için kurumlar arası eşgüdümün güçlendirilmesi, bilimsel temelli karar alma süreçlerinin yaygınlaştırılması ve toplumsal katılımın artırılması büyük önem arz etmektedir.

3.2. Rusya'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi

Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında yer alan Rusya Federasyonu, bölgenin çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanmasında stratejik bir konuma sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, çevresel yönetim yapılarının yeniden inşa süreci başlamış ve bu doğrultuda çevre koruma faaliyetleri anayasal, yasal ve kurumsal düzeylerde yeniden yapılandırılmıştır. Rusya'da Karadeniz kıyı şeridinin korunmasına yönelik uygulamalar, merkezi yönetimle birlikte federal ve yerel düzeydeki çeşitli kurumsal aktörler tarafından yürütülmektedir.

Rusya Federasyonu Anayasası'nın 42. maddesi, vatandaşlara sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı tanımakta ve devletin çevreyi koruma yükümlülüğünü açıkça ortaya koymaktadır². Bu anayasal temel üzerine inşa edilen çevre politikaları, federal düzeyde başta "Çevre Koruma Kanunu" (Federal Law No. 7-FZ, 10 Ocak 2002) olmak üzere çeşitli özel yasa ve düzenlemelerle desteklenmiştir. Çevre Kanunu, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir kullanım ilkeleri, ekosistem temelli yaklaşımlar ve çevresel etki değerlendirmesi gibi temel başlıklarda kapsamlı bir hukuki çerçeve sunmaktadır. (Russian Federation Constitution, 1993).

Çevre yönetiminin merkezi idari kurumu, Doğal Kaynaklar ve Çevre Bakanlığı'dır (Министерство природных ресурсов и экологии Российской Федерации - Minprirody). Bakanlık, özellikle deniz ve kıyı bölgelerindeki kirliliğin izlenmesi, doğa koruma alanlarının yönetimi ve sürdürülebilir kaynak kullanımı gibi görevleri yürütmektedir. Bakanlığa bağlı Federal Ekolojik Gözetim Servisi (Rosprirodnadzor), çevresel düzenlemelere uyumun sağlanması ve denetlenmesinden sorumludur⁵. Karadeniz kıyı bölgesinde yer alan Krasnodar Krayı ve Adigey Cumhuriyeti gibi federal birimler, kendi sınırları içinde ek önlemler alabilmekte ve bölgesel çevre stratejileri geliştirebilmektedirler (UNEP ve UNESCO, 2009).

Rusya'nın Karadeniz kıyı şeridinin korunmasında uluslararası işbirlikleri de önemli yer tutmaktadır. 1992 yılında imzalanan Bükreş Sözleşmesi kapsamında, Rusya kirleticilerin

denize girişinin önlenmesi, biyoçeşitliliğin korunması ve acil durum müdahalelerinin geliştirilmesi gibi yükümlülüklerini yerine getirmektedir. Ayrıca, Rusya Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Karadeniz Bölgesel Çevre Merkezi gibi bölgesel platformlarda aktif rol almakta, bölgesel çevre politikalarının uyumlaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. (BSC, 1992).

Karadeniz kıyı şeridinde yürütülen çevresel izleme ve koruma faaliyetleri, bilimsel kurumların katkısıyla da desteklenmektedir. Özellikle Rusya Bilimler Akademisi'ne bağlı Oşinografi ve Deniz Bilimleri Enstitüsü ile Soçi ve Novorossiysk gibi kıyı kentlerinde faaliyet gösteren üniversiteler, deniz suyu kalitesi, ekosistem dinamikleri ve kıyı erozyonu gibi konularda araştırmalar yürütmektedir. Bunun yanı sıra, Karadeniz'e dökülen nehirler yoluyla gelen karasal kökenli kirleticilerin izlenmesi de önemli bir faaliyet alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Kuban Nehri ve diğer alt havzaların endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklardan arındırılması için bölgesel yönetimlerce özel arıtma projeleri geliştirilmiştir.

Karadeniz kıyısındaki sanayi tesisleri, liman faaliyetleri, tarımsal kirlilik ve turizm baskısı, kıyı ekosistemleri üzerinde baskı oluşturan başlıca sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunlarla mücadelede Rusya, Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi prensiplerini benimsemekte ve bu kapsamda çeşitli stratejiler geliştirmektedir. ICZM, kıyı alanlarının sürdürülebilir kullanımı için farklı sektörler arasında koordinasyonu sağlamayı, yerel toplulukların katılımını teşvik etmeyi ve doğal habitatların korunmasını hedeflemektedir. Ayrıca, eko turizmin desteklenmesi ve kıyı altyapılarının çevresel etkilerinin azaltılması da stratejik öncelikler arasında yer almaktadır (RF Ministry of Natural Resources and Environment, 2018).

Bununla birlikte, Rusya'nın Karadeniz çevre yönetimi alanında finansal kaynakların yetersizliği, mevzuat uygulamalarında eksiklikler ve denetim faaliyetlerinin etkinliğinin sınırlı olması gibi sorunlar mevcuttur. Merkeziyetçi yapı, bölgesel inisiyatiflerin önünü zaman zaman kesmekte ve çevresel karar alma süreçlerinde şeffaflık sorunlarına yol açmaktadır. Bu bağlamda, daha katılımcı, şeffaf ve bilimsel temelli bir yönetim anlayışının benimsenmesi, Karadeniz'in ekolojik bütünlüğünün korunması için hayati öneme sahiptir. Ayrıca, uluslararası işbirliklerinin güçlendirilmesi ve bölgesel politikaların uyumlaştırılması, kirliliğin kontrol altına alınması ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi açısından gereklidir (Rudneva ve Petzold-Bradley, 2011: 193).

3.3. Ukrayna'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi

Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında yer alan Ukrayna, yaklaşık 2.800 kilometre uzunluğundaki kıyı şeridiyle bölgesel çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir aktördür. Karadeniz havzasında meydana gelen kirlilik, ekosistem bozulmaları ve biyoçeşitlilik kaybı gibi çevresel sorunlar, Ukrayna'nın çevre politikalarında öncelikli meseleler arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra çevresel konulara dair yeni bir yasal ve kurumsal çerçeve oluşturan Ukrayna, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren çevre koruma, deniz kaynaklarının yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda önemli adımlar atmıştır (UNEP, 2007).

Ukrayna Anayasası'nın 16. maddesi, çevreyi ve ekolojik dengeyi korumayı devletin başlıca görevleri arasında sayarken; 66. maddesi her bir yurttaşın doğayı koruma yükümlülüğünü vurgulamaktadır (Constitution of Ukraine, 1996). Bu anayasal dayanak, çevresel yasaların hazırlanmasında temel referans noktası olmuştur. Ukrayna'nın çevresel yönetimini yönlendiren başlıca kurum, Çevre Koruma ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı'dır (Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine). Bakanlık bünyesinde faaliyet gösteren Denizcilik ve Su Politikaları Departmanı, özellikle Karadeniz kıyısındaki oblastlarda kıyı alanlarının yönetimi, deniz ekosistemlerinin korunması, kirlilik izleme sistemlerinin kurulması ve entegre kıyı alanı yönetimi uygulamalarının yürütülmesinden sorumludur (Ministry of Environmental Protection, 2022).

Karadeniz'e kıyıdaş oblastlardan Odessa, Mykolaiv ve Kherson bölge idareleri, ulusal çevre politikaları ile uyumlu olarak kendi yerel planlarını geliştirmişlerdir. Odessa Oblastı, özellikle kıyı erozyonunun önlenmesi ve deniz suyu kalitesinin izlenmesi gibi konulara odaklanırken; Mykolaiv bölgesinde tarımsal kaynaklı kirliliğin önlenmesine yönelik entegre su havzası yönetim projeleri yürütülmektedir (Ukrhydrometcenter, 2022). Kherson ise özellikle Sulak Havzası ve Dinyester Deltası gibi hassas ekosistemleri korumaya yönelik rehabilitasyon programlarıyla dikkat çekmektedir. Yerel yönetimlerin çevresel kapasitesi zaman zaman yetersiz kalmakla birlikte, çeşitli AB destekli projelerle bu açıklar giderilmeye çalışılmaktadır (EEA, 2021).

Ukrayna'nın yasal altyapısı, çevre koruma alanında gelişmiş bir sistem ortaya koymaktadır. "Ukrayna'nın Çevre Koruma Yasası" (1991), ülkenin çevre yönetimi açısından temel hukuki metnidir. Bu yasa; su, hava ve toprak kalitesinin korunmasından ÇED prosedürlerine kadar

geniş bir yelpazede düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca "Su Kanunu", "Toprak Kanunu", "Orman Kanunu" gibi özel yasalarla birlikte doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı hedeflenmektedir (UNDP Ukraine, 2023). "Kıyı Alanlarının Yönetimi Stratejisi" belgesi ise entegre kıyı alanı yönetimini esas alan sektörel bir planlama dokümanıdır ve kıyı alanlarında doğal ve sosyoekonomik dengenin korunmasına yönelik tedbirleri içermektedir.

Uluslararası işbirlikleri Ukrayna'nın çevre yönetimi politikalarında önemli bir yere sahiptir. Ülke, 1992 tarihli Bükreş Sözleşmesi başta olmak üzere birçok bölgesel ve küresel çevre anlaşmasına taraftır. Ayrıca AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı programları çerçevesinde yürütülen çevresel projeler aracılığıyla Ukrayna, AB çevre müktesebatına uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Bununla birlikte, Ukrayna'nın çevre politikaları son yıllarda ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 2014 yılında Rusya tarafından Kırım'ın ilhak edilmesiyle birlikte bu bölgedeki çevresel yönetim sistemi merkezi idareden ayrılmış, Kırım kıyı şeridinde çevre koruma faaliyetleri sekteye uğramıştır (OSCE, 2015). Ayrıca 2022 yılında başlayan ve hâlen devam eden savaş ortamı, çevresel altyapının ciddi şekilde zarar görmesine yol açmıştır. Savaş, özellikle nehir sistemlerinde (örneğin Dinyeper Nehri) su kirliliği, atık arıtma tesislerinin işlevsiz kalması ve sanayi bölgelerinde kontrolsüz sızıntılar gibi pek çok çevresel tehdidi beraberinde getirmiştir (UNEP, 2023).

Bilimsel araştırmalar, Ukrayna kıyılarındaki çevresel bozulmanın temel nedenleri arasında tarım kaynaklı besin maddesi yüklemeleri, endüstriyel atık deşarjları, şehirleşme baskısı ve kıyı yapılaşmaları gibi faktörleri göstermektedir. Ukrayna Hidrometeoroloji Merkezi, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları, Karadeniz kıyı alanlarının durumuna ilişkin düzenli izleme ve analiz faaliyetleri yürütmektedir (Ukrhydrometcenter, 2022). Aynı zamanda bölgedeki sulak alanların korunması, biyoçeşitliliğin izlenmesi ve kıyı adaptasyon politikalarının geliştirilmesi gibi stratejik alanlarda bilimsel katkı önemli rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, Ukrayna'nın Karadeniz kıyı şeridi çevre yönetimi çok düzeyli ve çok aktörlü bir yapıya sahiptir. Ulusal yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar, bölgesel çevre sorunlarına karşı kapsamlı bir stratejik çerçeve sunmaktadır. Ancak siyasi istikrarsızlık, savaş koşulları, kurumsal kapasite eksiklikleri ve finansal yetersizlikler uygulamaların etkinliğini sınırlamaktadır. Bu nedenle gelecekte daha kapsayıcı, bilim temelli ve toplum katılımını esas alan çevre politikalarının geliştirilmesi, Karadeniz ekosisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

3.4. Bulgaristan'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yönetimi

Bulgaristan, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma açısından Avrupa Birliği'nin çevre politikalarıyla uyumlu bir strateji benimseyen ülkelerden biridir. 2007 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olan Bulgaristan, bu tarihten itibaren çevre koruma ve yönetim alanında AB müktesebatını iç hukukuna entegre etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Karadeniz kıyı şeridinin korunmasına yönelik politikalar ve uygulamalar, hem ulusal mevzuat hem de uluslararası taahhütlerle şekillenmiştir.

Bulgaristan Anayasası'nın 15. maddesi, çevrenin korunmasını devletin bir görevi olarak tanımlar. Anayasal bu çerçeveye dayanarak, çevre ile ilgili çok sayıda yasal düzenleme yürürlüğe konmuştur. En temel yasal metinlerden biri, 2002 yılında kabul edilen Çevre Koruma Yasasıdır. Bu yasa, çevresel etki değerlendirmesi, stratejik çevresel değerlendirme, kamu katılımı ve çevresel bilgiye erişim gibi konularda Avrupa standartlarını içeren düzenlemeler getirmiştir (Environmental Protection Act, 2002). Bunun yanı sıra, 2008 yılında kabul edilen Karadeniz Kıyı Kanunu ile kıyı alanlarının sürdürülebilir kullanımı, yapılaşmanın kontrolü ve doğal habitatların korunmasına yönelik özel hükümler getirilmiştir. Bu yasa kapsamında, kıyı bölgelerinin “koruma alanları” ve “kalkınma alanları” olarak sınıflandırılması öngörülmekte; bu sınıflandırma, imar planlamasında temel bir unsur olarak kullanılmaktadır (Black Sea Coast Development Act, 2008).

Bulgaristan'da çevre yönetiminin en üst düzeydeki kurumu Çevre ve Su Bakanlığı'dır. Bakanlık, Karadeniz kıyısında yer alan illerde faaliyet gösteren bölgesel çevre müfettişlikleri aracılığıyla çevresel denetim ve izleme görevlerini yürütmektedir. Bu müfettişlikler, kentsel ve sanayi kaynaklı kirliliğin izlenmesi, deniz suyu kalitesinin kontrolü ve atık yönetimi gibi birçok alanda faaliyet göstermektedir. Bakanlık bünyesindeki Ulusal Su İzleme Sistemi, Karadeniz kıyı bölgelerinde su kalitesinin izlenmesini sağlayan veri altyapısını sunmaktadır. Aynı zamanda, Bulgar Bilimler Akademisi'ne bağlı Oşinografi Enstitüsü ve Varna Denizcilik Üniversitesi gibi akademik kurumlar da deniz bilimleri ve çevre izleme konularında önemli bilimsel katkılar sunmaktadır (Bulgarian Academy of Sciences, 2023).

Bulgaristan, Karadeniz'in korunmasına yönelik olarak birçok uluslararası çevre sözleşmesine taraf durumdadır. Özellikle 1992 tarihli Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde, kıyıdaş ülkelerle ortak programlara katılmakta ve bu kapsamda Ulusal İzleme Programlarını sürdürmektedir. Bu program çerçevesinde, Bulgaristan karasal kaynaklı kirleticilerin azaltılması, kentsel atıksu

arıtımı ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi konularda düzenli raporlar hazırlamakta ve bölgesel toplantılara katılmaktadır. Ayrıca, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Interreg Black Sea Basin gibi çok taraflı projelere aktif katılım sağlanmakta; bu projeler kapsamında kıyı alanlarının sürdürülebilir yönetimi, deniz çöpu azaltımı ve toplumsal farkındalık artırımı gibi faaliyetler yürütölmektedir (Black Sea Commission, 2020).

Her ne kadar mevzuat ve kurumsal yapı oldukça gelişmiş olsa da, Bulgaristan'da Karadeniz kıyı yönetimi uygulamalarında birtakım sorunlar da yaşanmaktadır. Özellikle kıyı turizmüne bağılı yapılaşıma baskısı, imar planlarının çevresel duyarlılıklardan uzak hazırlanması ve denetim eksiklikleri çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır. Buna karşılık, Entegre Kıyı Alanları Yönetimi yaklaşımının benimsenmesiyle birlikte, çeşitli strateji belgeleri ve eylem planları hazırlanmış; bu planlarda yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın sürece aktif katılımı teşvik edilmiştir. Bu doğrultuda, çevresel planlamanın daha şeffaf ve katılımcı hale getirilmesi hedeflenmektedir.

Romanya'da kıyı koruma çalışmaları bilimsel kurumlar da önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle Romanya Deniz Araştırmaları ve Geliştirme Ulusal Enstitüsü Karadeniz'in ekosistem sağlığı, biyolojik çeşitlilik, kıyı erozyonu ve deniz kirliliği konularında kapsamlı araştırmalar yürötmektedir. Avrupa Birliği destekli "EMODnet", "MSFD" ve "Horizon Europe" gibi projeler kapsamında veri toplama, analiz ve izleme çalışmaları yapılmaktadır.

Romanya'nın Karadeniz kıyı şeridi çevre koruma politikası, AB üyeliğı sonrası ivme kazanmış, kurumsal ve yasal altyapı güçlendirilmiş, uluslararası normlarla uyum sağlanmışır. Ancak, kıyı turizmi, kentsel yayılma ve tarımsal faaliyetlerin baskısı, doğal ekosistemlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmeye devam etmektedir. Bu çerçevede, daha etkin denetim mekanizmaları, halk katılımının artırılması ve iklim değışikliğine uyum stratejilerinin geliştirilmesi gelecekteki öncelikli alanlar arasında yer almaktadır.

3.5. Romanya'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi

Romanya, Karadeniz'e kıyıdaş ölkelerden biri olarak, kıyı ekosistemlerinin korunması ve deniz çevresinin sürdürülebilir yönetimi konularında AB mevzuatına entegre olmuş stratejiler geliştirmiştir. 2007 yılında AB'ye tam üye olan Romanya, bu süreçle birlikte çevre koruma politikalarını yeniden yapılandırmış, kıyı alanları yönetimi, su kalitesinin iyileştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve halkın çevreye dair farkındalığının artırılması gibi çok boyutlu çevresel hedefler doğrultusunda ilerleme kaydetmiştir. Romanya'nın Karadeniz

kıyısında yer alan Dobruja bölgesi, doğal yaşam alanları, lagün sistemleri ve sulak alanlarıyla ekolojik açıdan oldukça hassas bir bölge olup, çevresel koruma politikalarının odak noktalarından biri hâline gelmiştir (Ministry of Environment, Waters and Forests, 2022).

Romanya Anayasası'nın 35. maddesi, bireylere sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı tanımakta ve devletin çevrenin korunması, geliştirilmesi ve kirlenmesine karşı önlem alması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu anayasal çerçeveye dayanarak çıkarılan başlıca mevzuat metinleri arasında 1995 tarihli "Çevre Koruma Kanunu", 2004 tarihli "Su Kanunu" (Law No. 107/1996), "Kıyı Alanlarının Entegre Yönetimi Rehberi" ve "Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Kanunu" yer almaktadır. Bu düzenlemeler ile Romanya, kıyı bölgelerinde sürdürülebilir kullanım, habitat koruma, atık yönetimi ve su kaynaklarının entegre yönetimi gibi konularda ulusal düzeyde yasal çerçeve oluşturmuştur.

Romanya'da çevresel yönetim faaliyetleri merkezi düzeyde Çevre, Su ve Ormanlar Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bakanlık, Karadeniz kıyı bölgelerinde deniz kirliliğinin önlenmesi, kıyı erozyonunun kontrol altına alınması, sürdürülebilir turizm uygulamaları, sanayi kaynaklı etkilerin azaltılması ve doğa koruma alanlarının yönetimi gibi görevleri üstlenmektedir. Bu bakanlığa bağlı olan Ulusal Çevre Koruma Ajansı (Agenția Națională pentru Protecția Mediului) çevresel izleme, denetim, Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) süreçlerinin yürütülmesi ve kamuoyu bilgilendirme mekanizmalarının işletilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Yerel düzeyde ise, Tulcea, Constanța ve Galați gibi kıyı şehirlerinde faaliyet gösteren bölgesel çevre müdürlükleri vasıtasıyla sahadaki uygulamalar koordine edilmektedir (UNEP/MAP ve UNESCO, 2009).

Romanya'nın Karadeniz kıyısında yer alan en önemli doğal alanlardan biri Tuna Deltası'dır. UNESCO tarafından Biosfer Rezervi ve Dünya Doğa Mirası Alanı olarak tanınan bu bölge, sulak alanların korunması, kuş göç yollarının devamlılığı, deniz ve tatlı su ekosistemlerinin dengesinin sağlanması açısından son derece kritik bir işleve sahiptir. Bu bölgede su kalitesinin korunması, tarımsal ve sanayi atıklarının kontrolü ve kıyı habitatlarının restorasyonu gibi projeler yürütülmektedir (Stancu vd., 2024: 13).

Romanya'nın Karadeniz çevre yönetimi politikaları yalnızca ulusal düzeyde değil, aynı zamanda çok taraflı uluslararası rejimlere bağlılık temelinde de şekillenmektedir. Bu bağlamda, Romanya 1992 yılında imzalanan Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi'ne (Bükreş Sözleşmesi) taraf olup, bu çerçevede deniz ortamına yönelik kirlletici yüklerin azaltılması, deniz kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve acil durumlara hazırlık gibi

konularda yükümlülük üstlenmiştir (BSC, 1992). Avrupa Birliği bünyesinde ise "Su Çerçeve Direktifi" (2000/60/EC), "Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi" (2008/56/EC) ve ICZM uygulamaları ile kıyı alanlarında bütüncül planlama ve yönetim ilkeleri esas alınmaktadır.

Romanya KEİ, Karadeniz Komisyonu ve Avrupa Çevre Ajansı gibi çok taraflı iş birliği platformlarında aktif roller üstlenmekte ve çevre izleme verilerinin paylaşımı, sınır ötesi çevresel etkilerin değerlendirilmesi ve ortak politika geliştirme konularında bölgesel katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte, ülkenin kıyı alanlarında karşılaştığı temel zorluklar arasında kıyı erozyonu, yoğun turizm baskısı, kentsel genişleme ve deniz çöpü sorunları yer almakta olup, bu sorunlara çözüm geliştirmek amacıyla AB fonlarıyla desteklenen birçok çevresel iyileştirme projesi hayata geçirilmiştir (Stancu vd., 2024: 16)

Sonuç olarak, Romanya'nın Karadeniz kıyı şeridi çevre yönetimi çok katmanlı bir yapıya sahiptir. AB üyeliğinin getirdiği yasal uyum zorunluluğu, güçlü kurumsal altyapı, aktif bölgesel iş birlikleri ve Tuna Deltası gibi yüksek koruma statüsüne sahip alanlar, Romanya'nın çevre koruma çabalarının temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Ancak özellikle kıyı turizmi ve liman faaliyetlerinin artması, iklim değişikliğine bağlı su seviyelerindeki yükselme ve biyolojik çeşitlilikteki azalma gibi sorunlar karşısında daha kapsamlı ve bilim temelli önlemlerin alınması gerektiği ortadadır.

3.6. Gürcistan'da Karadeniz Kıyı Şeridi Çevresinin Korunması ve Yöntemi

Gürcistan, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında yer almakta ve bu coğrafi konumu nedeniyle bölgenin ekolojik bütünlüğünün korunmasında önemli bir role sahiptir. Ülke, 300 kilometreden uzun kıyı şeridiyle özellikle batı bölgesinde yer alan Acara Özerk Cumhuriyeti ve Samegrelo-Zemo Svaneti bölgelerinde Karadeniz ekosisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli çevre politikaları uygulamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Gürcistan, çevre yönetimi alanında ciddi bir dönüşüm süreci geçirmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren çevre mevzuatını uluslararası normlarla uyumlu hâle getirme çabaları ve kurumsal yapıların yeniden düzenlenmesi bu sürecin temel taşlarını oluşturmuştur.

Gürcistan Anayasası'nın 37. maddesi, tüm vatandaşların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını güvence altına almakta ve devletin doğal çevreyi koruma sorumluluğunu açıkça tanımlamaktadır (Constitution of Georgia, 1995). Bu anayasal ilke çerçevesinde çıkarılan temel yasal düzenlemeler arasında "Çevre Koruma Kanunu" (Environmental Protection Law, 1996), "Su Kaynaklarının Yönetimi Yasası" ve "Kıyı Alanları ve Deniz Çevresinin Korunmasına Dair

Kanunlar” yer almaktadır. Bu yasal altyapı, Gürcistan’ın doğal kaynakları sürdürülebilir şekilde kullanmasını, biyolojik çeşitliliği korumasını ve deniz ekosistemlerine yönelik baskıları azaltmasını hedeflemektedir (Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia, 2023).

Gürcistan’da çevre yönetiminin yürütülmesinden sorumlu başlıca kurum, Çevre Koruma ve Tarım Bakanlığı’dır (Ministry of Environmental Protection and Agriculture – MEPA). Bu kurum, deniz ve kıyı ekosistemleriyle ilgili izleme faaliyetleri, çevresel etki değerlendirme süreçleri, korunan alanların yönetimi ve uluslararası çevre projelerinin koordinasyonu gibi görevleri üstlenmektedir. Ayrıca, Acara Özerk Cumhuriyeti’nde faaliyet gösteren Acara Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı da Batum ve çevresindeki kıyı bölgelerinde yerel düzeyde çevresel koruma projeleri yürütmektedir. Bu projeler kapsamında kıyı erozyonunun kontrol altına alınması, katı atık yönetimi, atık su arıtma tesislerinin inşası ve halkın çevre bilincinin artırılması gibi alanlara öncelik verilmektedir.

Gürcistan’ın Karadeniz kıyılarında uyguladığı çevresel koruma stratejileri, ülkenin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle de desteklenmektedir. Özellikle 1992 tarihli Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi), Gürcistan’ın bölgesel iş birliği içinde deniz ortamının korunması yönünde yükümlülükler üstlenmesini sağlamıştır (Black Sea Commission, 2023). Ayrıca Gürcistan, BM Çevre Programı (UNEP), Avrupa Birliği’nin ENPARD ve EU4Environment projeleri kapsamında teknik ve mali destek almakta; bu projeler aracılığıyla sürdürülebilir tarım, kıyı rehabilitasyonu ve iklim değişikliğiyle mücadele konularında kapasite geliştirmektedir.

Özellikle Batum gibi turistik kıyı şehirlerinde deniz suyu kalitesinin korunması, atık yönetiminin iyileştirilmesi ve yeşil altyapının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Batum Belediyesi’nin AB destekli “Yeşil Şehir Eylem Planı” (Green City Action Plan) çerçevesinde kıyı alanlarında ekolojik riskleri azaltmaya yönelik eylemler uygulamaya konulmuştur (EBRD, 2022). Ek olarak, Gürcistan Teknik Üniversitesi ve Batum Shota Rustaveli Devlet Üniversitesi gibi bilimsel kurumlar, Karadeniz’de deniz biyolojisi, su kalitesi ve kıyı jeomorfolojisi konularında araştırmalar yürütmekte ve çevre politikalarının bilimsel dayanağını oluşturmaktadır.

Ancak Gürcistan’ın çevre yönetimi uygulamaları, bazı yapısal sorunlarla da karşı karşıyadır. Yetersiz finansman, teknik kapasite eksikliği, denetim mekanizmalarının zayıflığı ve merkezi ile yerel yönetimler arasında koordinasyon sorunları bu süreci olumsuz etkileyebilmektedir.

Ayrıca, iklim değişikliğinin neden olduğu aşırı hava olayları, kıyı erozyonunu artırmakta ve deniz seviyesindeki yükselme gibi yeni tehditler yaratmaktadır (UNDP, 2023).

Sonuç olarak, Gürcistan'ın Karadeniz kıyı şeridi çevre koruma politikaları; anayasal haklar, yasal düzenlemeler, kurumsal yapılanma ve uluslararası iş birlikleri temelinde şekillenmektedir. Uygulamada karşılaşılan çeşitli zorluklara rağmen, Gürcistan'ın bölgesel ve küresel çevresel sorumluluklarını yerine getirme çabası, Karadeniz'in sürdürülebilirliği açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu sürecin daha etkili ve kapsayıcı hâle gelmesi için halk katılımı, bilimsel destek ve mali kaynakların artırılması gerekmektedir.

4.Karadenizi Koruma İmkânı

Karadeniz, yarı kapalı bir iç deniz olması ve diğer büyük denizlere göre kendine özgü su sirkülasyonu, akıntı yapısı ve havza özellikleri nedeniyle kirliliğe karşı son derece hassas bir ekosisteme sahiptir. Yaklaşık 2 milyon km² büyüklüğündeki Karadeniz havzası, Tuna, Dinyeper, Dinyester gibi büyük nehirler aracılığıyla 20'den fazla ülkeden gelen tatlı su girdilerine maruz kalmakta, bu durum bölgeyi Avrupa'nın en büyük su toplama alanlarından biri haline getirmektedir. Karadeniz'in su yenilenme süresinin yaklaşık 150 yıl olması (Braund, 2025, s. 15–17) kirletici maddelerin uzun süre sistemde kalmasına neden olurken, dip sularında oksijen azlığı da ekolojik dengeyi kırılgan hale getirmektedir. Bu coğrafi ve hidrolojik özellikler, kirliliğin kaynağına bakıldığında sorunun sadece yerel değil, havza ölçeğinde uluslararası boyut taşıdığını göstermektedir.

Bölgedeki başlıca kirlilik nedenleri arasında tarımsal gübre ve pestisit kullanımı, şehir ve sanayi atıkları, gemi kaynaklı petrol kirliliği ve kontrolsüz yapılaşma sayılabilir. Özellikle tarımsal drenajla taşınan azot ve fosfor, Karadeniz'de ötrofikasyonu artırmakta, bu da plankton patlamaları ve balık türlerinin yaşam alanlarının daralmasına yol açmaktadır (Kołodziejczyk, 2025, s. 144–148). Sovyet döneminden kalma ağır sanayi tesislerinin bıraktığı atık mirası da kuzey kıyılarında belirgin bir risk unsuru olmaya devam etmektedir.

Kirliliği önlemede ve ekosistemi korumada atılacak adımların Karadeniz'in bu kendine özgü özelliklerine bağlı olarak şekillenmesi elzemdir. Öncelikle, havza bütününde su kalitesinin izlenmesi ve kirletici kaynakların kontrolü için nehir-ağız izleme sistemlerinin güçlendirilmesi gereklidir. Tuna, Dinyeper gibi nehirlerin getirdiği yükün azaltılması için AB Su Çerçeve Direktifi ve Bükreş Sözleşmesi gibi mevcut uluslararası mekanizmaların etkin uygulanması önem taşır (Jobst ve Rohdewald, 2025, s. 180–183).

Ayrıca, Karadeniz'in kapalı deniz olmasından kaynaklanan düşük kendini temizleme kapasitesi göz önüne alındığında, kirliliği kaynağında önleyici politikalar, bölge ülkeleri arasında uyumlaştırılmış çevre standartları, ortak atık su arıtma projeleri ve tarımsal faaliyetlerde kontrollü gübreleme uygulamaları temel çözümler arasında yer almalıdır. Bu noktada, Türkiye'nin kıyı koruma alanlarını genişletmesi, kentsel atık su arıtma kapasitesini artırması ve gemi kaynaklı petrol sızıntılarını engelleyecek liman altyapılarını güçlendirmesi, hem ulusal hem de bölgesel ölçekte önemli katkılar sağlayacaktır.

Karadeniz'i etkin şekilde korumanın yolu, yalnızca çevresel düzenlemelerden ibaret değildir; bölgedeki kurumsal iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi de şarttır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) gibi bölgesel platformlar çevre yönetimi başlığına somut kaynak ve teknik destek ayırmalı; Bükreş Sözleşmesi tarafları düzenli veri paylaşımı ve ortak izleme programları yürütmelidir (İşçi, 2025, s. 361–368). Ek olarak, kıyıdaş ülkeler arasında toplumsal farkındalık çalışmaları, deniz kirliliği ile mücadelede sivil toplumun ve yerel yönetimlerin aktif katılımını artıracaktır.

Kısacası, Karadeniz'in korunması ve kirliliğin azaltılması için alınacak önlemler, bölgenin kendine özgü hidrografik yapısı, havza ölçeğinde taşınan kirlilik yükleri ve kıyıdaş devletlerin ortak sorumluluğu temelinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, deniz ekosisteminin hassas yapısı, mevcut çevre rejimlerinin etkinliği ve bölgesel iş birliği potansiyeli birlikte değerlendirilerek sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı oluşturulmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ'DE İŞBİRLİĞİ İHTİYACI: AKDENİZ REJİMİ İLE KARŞILIŞTIRMALI BİR ANALİZ VE BÖLGEDE YAŞANAN ZORLUKLAR

Bu bölümde, Karadeniz’de işbirliği imkânı ele alınacaktır. Bu bağlamda, uluslararası çevre rejimlerinin işleyiş mekanizmaları, devletlerarası ilişkilerin niteliği, işbirliği süreçlerinde karşılaşılan zorluklar ve engeller incelenecektir. Karadeniz’de kıyıdaş ülkelerin uluslararası rejimler çerçevesinde yürüttükleri politik ve yönetsel faaliyetlerin, bölgedeki çevresel iyileştirme süreçlerine olan etkileri, devletlerin çevre politikalarında, uluslararası anlaşmaların uygulanmasında ve işbirliğinin tesisinde karşılaştıkları güçlükler değerlendirilecektir.

1. Karadeniz’in Stratejik Rolü ve Bölgesel İşbirliği Dinamikleri

Karadeniz’in Avrupa ile Asya’nın kesişim noktasında yer alan jeostratejik konumu göz önüne alındığında, bölgenin yüzyıllar boyunca hem bölgesel aktörler hem de bölge dışı güçler açısından özel bir ilgi alanı olması şaşırtıcı değildir. Karadeniz bölgesi, tarihsel süreçte sırasıyla Rus ve Osmanlı imparatorluklarının etkisi altına girmiş; bu iki imparatorluk, bölgede egemenlik kurarak onu dış dünyaya kapalı bir hale getirmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise, bölge farklı jeopolitik çıkarların kesiştiği bir alan haline gelmiştir. Türkiye’nin NATO üyeliği gibi faktörler göz önüne alındığında, bu dönemde oluşan bloklaşma, bölge ülkeleri arasında kapsamlı bir işbirliği geliştirilmesini büyük ölçüde engellemiştir.

Karadeniz bölgesine yönelik artan ilginin başlıca nedeni, bölgenin transit geçiş açısından taşıdığı stratejik öneme dayanmaktadır. Bölge, Batı ülkeleri ile zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip Orta Asya ve Güney Kafkasya devletlerini birbirine bağlayan önemli lojistik kavşak noktalarını barındırmaktadır. Karadeniz’e kıyısı olan ülkelere geçen ve deniz tabanından uzanması planlanan yeni doğalgaz boru hattı projeleri, gelecekte Karadeniz bölgesinin küresel ekonomik sistemdeki rolünün artacağına işaret etmektedir.

Bölgenin ekonomik ve jeopolitik gelişimi önündeki en ciddi engellerden biri, yüksek düzeydeki çatışma potansiyelidir. Bölgede çok sayıda ulus üstü bölgesel yapının varlığına rağmen, günümüzde bu yapılar arasında hiçbirinin Karadeniz’in güvenli gelişimini garanti altına alabilecek ya da bölgesel çatışmaları önlemeye ve bunlara karşı strateji geliştirmeye yönelik somut adımlar atabilecek kapasitede olduğu söylenemez. Bu bağlamda, BLACKSEAFOR’un etkinliğinin sınırlı kaldığı görülmektedir. BLACKSEAFOR’un düşük etkinliği, öncelikle üye ülkelerin birbirleriyle çelişen dış politika önceliklerinden kaynaklanmaktadır. Grup içinde bir

yanda NATO üyesi devletler, diğer yanda Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) lideri konumundaki Rusya yer almaktadır. Bu askerî bloklara dahil olmayan diğer katılımcı ülkeler ise, çoğu durumda kendi dış politika yönelimlerini Batı yanlısı mı yoksa Rusya yanlısı mı belirleyecekleri konusunda kesin bir tutum sergileyememektedir. Ankara, Karadeniz havzasındaki konumunu pekiştirmeyi hedefleyerek, Geniş Karadeniz Bölgesi olarak adlandırılan coğrafyada yer alan tüm ülkelerle ilişkilerini istikrarlı bir şekilde güçlendirmeye ve çeşitlendirmeye devam etmektedir. Ağustos 2008'de patlak veren Güney Osetya Savaşı, Türkiye'nin Karadeniz ve Kafkasya bölgelerine yönelik dış politikasının daha da aktif hale gelmesine neden olmuştur. Bu çatışmanın ardından Ankara, Güney Kafkasya ülkelerine "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" adlı bir girişim sunmuştur. Aynı dönemde Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve Ermenistan ile ilişkilerinin normalleştirilmesi yönünde de diplomatik çabalarını artırmıştır. Her ne kadar bu iki alanda günümüze kadar kayda değer bir ilerleme sağlanamamış olsa da, Türkiye'nin bölgeye yönelik stratejik ilgisi ve diplomatik girişimleri azalmadan devam etmektedir.

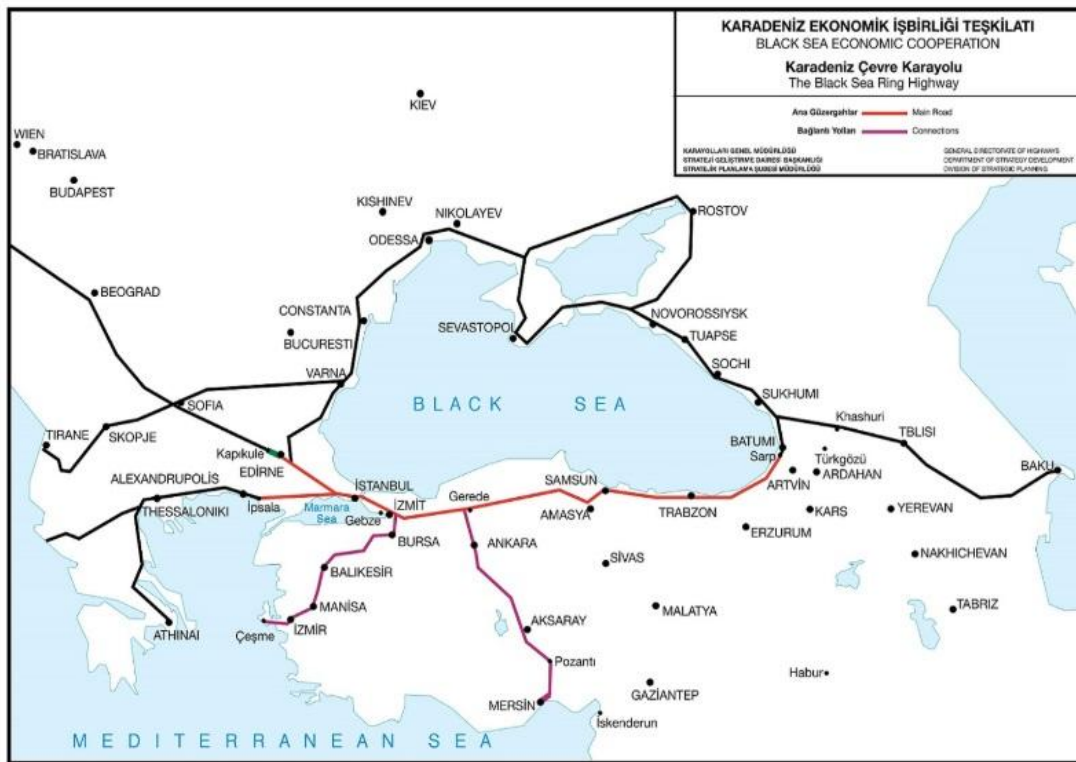
Türkiye'nin Kafkasya'daki dış politikasında Gürcistan önemli bir yer tutmaktadır. Şüphesiz, Türkiye ile Gürcistan arasındaki büyük altyapı ve ticaret projeleri, her iki ülkenin yakınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Gürcistan'ın Avrupa Birliği üyeliğine verdiği önemin ve NATO ile ilişkilerini derinleştirme hedefinin, Ankara-Tiflis ilişkilerinin güçlenmesine önemli katkı sağladığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Kafkasya ve Karadeniz politikalarında, Türkiye ile Abhazya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişimi ayrı bir boyut kazanmaktadır. Bu ilişkiler, bazı Rus gözlemcilerinin küçümsediği bir konu olmakla birlikte, Türkiye için bölgesel stratejik çıkarlar doğrultusunda büyük bir öneme sahiptir.

SSCB'nin çöküşüyle birlikte, Ankara, Karadeniz'i özellikle Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkasya'ya alternatif taşıma ve ticaret yolları açan bir tür transit koridoru olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bölgesel işbirliğinin yoğunlaştırılmasında, tüm Karadeniz ülkelerinin KEİ'ye aktif katılımı önemli bir rol oynamıştır. Bugün, bu organizasyon, Karadeniz bölgesinde bulunan tek uluslararası kapsamlı organizasyondur (ancak üyelerinin sadece 6'sı bu bölgeye doğrudan çıkışa sahiptir). KEİ uluslararası öneme sahip ulaşım altyapısının geliştirilmesi, organizasyonun öncelikli görevlerinden biridir. Karar alınması için tüm 12 üye ülkenin onayı gereklidir. Bunlara ek olarak, organizasyonun faaliyetlerine 17 uluslararası organizasyon ve gözlemci ülke katılmaktadır. Bu çerçevede, KEİ faaliyetlerinde özellikle ekonomik işbirliğine odaklanıldığı, ortak bir siyasi strateji geliştirilmesi konusunda ise

çalışmaların dışlandığı belirtilmelidir. Bölgenin çatışma potansiyeli göz önüne alındığında, bu yaklaşım mantıklı bir çözüm olarak değerlendirilmektedir.

KEİ'in temel projelerinden biri, Karadeniz çevresinde bir otoyol çemberi inşa edilmesini öngören proje (Şekil 6), devlet-özel sektör ortaklığının bir örneğidir. Projenin temel amacı, deniz çevresindeki yük taşımacılığının hızlı bir şekilde yapılmasını sağlamaktır. Karadeniz ülkelerinin yanı sıra, proje Yunanistan, Moldova, Ermenistan, Azerbaycan, Arnavutluk ve Sırbistan'ı da kapsamaktadır.

Şekil 6. Karadeniz Çevre Karayolu

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü

<https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteEng/Root/Gdh/InternationalProjects/BSEC.aspx>

Yolun uzunluğunun, önceden yapılan değerlendirmelere göre 7 bin kilometreden fazla olması bekleniyor. Karadeniz çevresindeki ana otoyol güzergâhının onaylanmasının ardından, taraflar, güzergâhın çeşitli bölümlerinin teknik ve ekonomik gerekçelerini hazırlamaya başlayacaklardır. Bu şekilde, Karadeniz bölgesinde modern bir hızlı otoyol inşa edilmesiyle, gerekli tüm altyapı tesisleriyle donatılan bu yol aracılığıyla, bölge ülkeleri, uluslararası finansal kurumlar ve kalkınma bankalarından yatırım çekmeyi amaçlamaktadır. Karadeniz bölgesindeki ulaşım sorunlarına yönelik çözüm stratejilerinden biri, halihazırda uygulama aşamasında olan bir ortak sertifika projesidir. Bu proje kapsamında, örneğin Türkiye'den Ukrayna'ya yük

taşımacılığı yapan herhangi bir lojistik şirketi, ek denetim ve gecikme olmaksızın sınırları geçebilmesini sağlayacak bir sertifika alacaktır. Şu an itibarıyla, bu anlaşmayı KEİ'nin 13 üye ülkesinden 7'si imzalayabilmiştir. Bununla birlikte, ortak bir ağırlık sertifikasının uygulanmasıyla ilgili çalışmalar da sürdürülmektedir. Ayrıca, deniz taşımacılığının yoğunlaştırılması ve yeni deniz taşımacılığı yollarının geliştirilmesi sürecine ciddi bir önem verilmektedir. Son on yıl içinde, bölgedeki deniz taşımacılığı sisteminde önemli değişiklikler olmuştur. Gerçekten de, Karadeniz bölgesi, bölge ülkelerini diğer kıtaların gelişmiş ülkeleriyle bağlayan bir düğüm noktası rolünü üstlenmektedir.

1990'lı yıllarda bir süreliğine yaşanan duraklamanın ardından, bölgesel taşımacılık önemli ölçüde artmıştır; yeni öncelikler belirlenmiştir. Sonuç olarak, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Rusya ve Ukrayna'daki limanlarda toplam yük trafiği, 2000-2020 yılları arasında iki katından fazla artmıştır. Özellikle Rusya limanlarında %94, Ukrayna limanlarında %76, Romanya limanlarında ise %74 oranında bir artış yaşanmıştır (Eshba, 2013: 43). Buna ek olarak, bölgede deniz içi kara taşımacılığına dayalı deniz hattı bağlantıları giderek daha önemli hale gelmektedir.

KEİ üyesi devletler, Avrupa ve Asya arasındaki ticari akışlara ek ulaşım imkânları sağlamak amacıyla deniz limanlarının geliştirilmesine yönelik projeyi, 10 Nisan 2008 tarihinde Odessa'da kabul edilen “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ulaşım Alanında İşbirliği Ortak Deklarasyonu”nda belirtmişlerdir. Dahası, Odessa Deklarasyonu, bölgedeki kilit ulaşım düğümleri ve ara noktalar deniz limanları da dâhil olmak üzere üzerinde hem fiziksel hem de fiziksel olmayan engellerin kaldırılmasına yönelik gerekli önlemlerin alınmasını öngören işbirliği unsurlarını içermektedir (Eshba, 2013: 44).

Karadeniz çevresi bölgesine olan ilgi, bölgenin stratejik konumu ve küresel ticaret sisteminde artan rolü göz önünde bulundurularak uluslararası aktörler tarafından da gösterilmektedir.

Bu bağlamda öncelikli olarak Avrupa Birliği'nden söz etmek gerekir. Enerji piyasası niteliği taşıyan Karadeniz bölgesi, aynı zamanda Rusya ve Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkelerden Avrupa Birliği'ne yönelik hidrokarbon taşımacılığı için başlıca transit güzergâhıdır. Dolayısıyla, petrol taşımacılığı ile doğalgaz nakliyatının güvenliği, Avrupa Birliği açısından özel bir öneme sahiptir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin genişlemesinin bu bölgenin sınırlarına ulaşması, Birliğin bölgedeki meselelere daha aktif şekilde katılımını da beraberinde getirmektedir.

Avrupa Birliği'nin kısa mesafeli deniz taşımacılığının geliştirilmesine önemli derecede önem vermesi de Karadeniz bölgesine yönelik artan ilgiyi destekleyen bir başka etkidir. AB stratejilerinin öngörüsüne göre, “Engelsiz Deniz Taşımacılığı Alanı”nın (European Maritime Transport Space Without Barriers) oluşturulması, kıyı bölgelerinde bu alandaki hizmetlerin gelişimine ivme kazandırabilir. Bu bağlamda geliştirilen “Deniz Otoyolları” (Motorways of the Sea) projesi, Avrupa genelinde yeni deniz lojistik zincirlerinin oluşturulmasını hedeflemektedir. AB, bu strateji kapsamında dört ana koridor belirlemiştir; bunlardan ikisi doğrudan Karadeniz bölgesini kapsamaktadır. İlk koridor, Adriyatik Denizi’ni İyon Denizi ve Doğu Akdeniz ile birleştiren Güneydoğu Avrupa Deniz Otoyolu’dur. İkinci koridor ise, Batı Akdeniz’i İspanya, Fransa, İtalya ve Malta ile bağlayan Güneybatı Avrupa Deniz Otoyolu’dur ve bu koridor, Güneydoğu Avrupa koridoruyla bağlantılı olarak Karadeniz’e açılmaktadır (Eshba, 2013: 45).

Avrupa Birliği'nin taşımacılığa yönelik bir diğer kilit programı ise, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun geliştirilmesini amaçlayan TRACECA girişimidir. Bu proje, Avrupa’dan Karadeniz, Kafkasya ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya’ya uzanan bir ulaşım hattının oluşturulmasını hedeflemektedir. Nihayetinde TRACECA’nın, Avrupa’nın Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları (TEN-T) ile entegre edilmesi öngörülmektedir. Bu projenin başlıca amacı, Hazar bölgesine ait enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara istikrarlı ve kesintisiz bir şekilde ulaştırılmasını sağlamaktır. Bilindiği üzere Avrupa Birliği, TRACECA projesinin finansmanı için her yıl yaklaşık 9–11 milyon avro kaynak ayırmaktadır (Eshba, 2013: 45).

KEİ’nin faaliyetleri özetlendiğinde, örgütün kapsamlı projelere rağmen (halen tam anlamıyla hayata geçirilememiş olan), ekonomik ve ticari iş birliğini yoğunlaştırabilecek güçlü bir bölgesel yapıya dönüşemediği görülmektedir. Bu doğrultuda KEİ’ye yönelik eleştiriler, örgütün daha somut, belki de daha küçük çaplı ancak somut ekonomik fayda sağlayabilecek projelere odaklanması gerektiği yönündedir.

Görünüşe göre, Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin siyasi çevrelerinde Karadeniz havzasının potansiyelinin, öncelikle bölgesel ekonomik atılımın gerçekleştirilmesi amacıyla değerlendirilmesi gerektiğine dair bir kanaat oluşmuştur. Bu bağlamda, Türk siyasetçiler Karadeniz’deki iletişim altyapısının gelişimine başarılı bir örnek olarak Köstence-Trabzon feribot hattının faaliyetlerini göstermektedir.

3.Avrupa Birliği ve Karadeniz Arasındaki İşbirliği

Bulgaristan ve Romanya'nın 1 Ocak 2007 tarihinde Avrupa Birliği'ne katılımı, Birliğin Karadeniz bölgesindeki varlığını daha da güçlendirmiştir. Deniz çevresinin korunmasına yönelik Avrupa Birliği yönetim yapısı, çeşitli önemli düzenlemelere dayanmaktadır. Bu bağlamda, 2000 yılında kabul edilen ve 2015 yılına kadar tüm Avrupa Birliği ülkelerinde iyi su kalitesine ulaşılmasını hedefleyen Su Çerçeve Direktifi başta olmak üzere, Habitat Direktifi ve Kuş Direktifi gibi, Avrupa çevre koruma politikalarının temel taşları niteliğindeki mevzuatlar öne çıkmaktadır. Buna ek olarak, Ortak Balıkçılık Politikası, Avrupa Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi, Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi, Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Stratejisi, 2007 yılında başlatılan Karadeniz Sinerjisi Girişimi ve Akdeniz Bütünleşik Deniz Politikası da Avrupa Birliği'nin Karadeniz bölgesindeki çevresel yönetim yaklaşımını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır (Oral, 2017: 385).

Karadeniz bölgesi, doğal kaynaklar bakımından zengin, Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu'nun kesişim noktasında stratejik bir konuma sahip özgün bir coğrafi alandır. Bölge, gelişme potansiyeli yüksek, büyüyen bir pazar olmasının yanı sıra enerji ve ulaştırma akışları açısından da önemli bir merkezdir. Ancak aynı zamanda, çözülmemiş donmuş çatışmaların bulunduğu, birçok çevresel sorunla karşı karşıya olan ve yetersiz sınır kontrolleri nedeniyle yasa dışı göç ile organize suç teşvik eden bir bölgedir. Bu sorunlara yönelik dinamik bir bölgesel yanıt, ilgili ülkelerin vatandaşlarına büyük faydalar sağlayabileceğı gibi Avrupa genelinde refaha, istikrara ve güvenliğe de önemli katkılarda bulunabilir (Efe, 2012: 3).

Karadeniz bölgesinin güvenlik düzenlemeleri ve farklı uluslararası örgütlere üyelik bakımından heterojen bir yapıya sahip olması, çıkarları çatışan ve ilişkileri sorunlu olan bölgesel ve dış aktörlerin varlığı, sözde "donmuş çatışmaların" mevcudiyeti ve Karadeniz-Kafkasya bölgesinin enerji taşımacılığı güzergâhı olarak artan önemi, bu alandaki istikrarsızlığın yalnızca bölgesel güvenliği değil, aynı zamanda Avrupa Birliği'nin güvenliğini de ciddi şekilde etkileyebileceğı anlamına gelmektedir (Arbatova, 2008: 293).

Avrupa Birliği müktesebatının rolü, 2007 yılında Avrupa Bütünleşik Denizcilik Politikasının ve 2008 yılında kabul edilen Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifinin yürürlüğe girmesiyle daha da belirgin bir hâle gelmiştir. Bu bağlamda, Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi'nin temel amacı, Su Çerçeve Direktifi ile paralel bir yaklaşımla, en geç 2020 yılına kadar Avrupa'nın tüm deniz sularında "iyi çevresel duruma" ulaşılmasını sağlamaktır. Direktif çerçevesinde; i) deniz

çevresinin korunması ve muhafaza edilmesi, bozulmanın önlenmesi ve mümkün olduğunda zarar gören deniz ekosistemlerinin iyileştirilmesi, ii) kirlenmenin aşamalı olarak sona erdirilmesi ve iii) insan faaliyetlerinde ekosistem temelli yaklaşımların benimsenmesi gibi hedefler doğrultusunda denizcilik stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması öngörülmektedir. (Oral, 2017: 386). Ancak her ne kadar Avrupa Birliği 2020 yılına kadar tüm deniz sularında iyi çevresel duruma ulaşmayı hedeflemişse de, mevcut veriler, bu hedeflerin büyük oranda gerçekleştirilemediğini göstermektedir. Karadeniz özelinde ise, yoğun endüstriyel faaliyetler, kıyı kentleşmesi ve yetersiz bölgesel işbirliği gibi faktörler, deniz çevresinin korunmasına yönelik çabaların beklenen sonuçları vermesini ciddi biçimde engellemiştir. Bu durum, Karadeniz'in ekolojik sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için daha kapsamlı ve bağlayıcı politikaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2007 yılında Avrupa Birliği, mevcut Avrupa Komşuluk Politikası'nı tamamlayıcı nitelikte olmak üzere, Karadeniz Bölgesi ile ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik ana hatları belirleyen Karadeniz Sinerjisi – Yeni Bölgesel İşbirliği Girişimi'ni (Black Sea Synergy – A New Regional Co-operation Initiative) kabul etmiştir. Bu girişimin temel amacı, Avrupa Birliği ile Karadeniz Bölgesi arasındaki siyasi, ekonomik ve sektörel işbirliğinin derinleştirilmesidir. Karadeniz Sinerjisi, yalnızca siyasi hedefleri ve ekonomik stratejileri kapsamamakta, aynı zamanda çevre koruma, balıkçılık yönetimi ve denizcilik faaliyetleri gibi çeşitli alanlarda işbirliğinin artırılması gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra, söz konusu girişim Karadeniz'de sürdürülebilir kalkınmayı ve iyi yönetim anlayışını destekleyecek proje ve programların finansmanı için önemli bir çerçeve sunarak bölgesel işbirliğinin kurumsallaşmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir (Oral, 2017: 386). Bununla birlikte, Karadeniz Sinerjisi beklenen ölçüde somut sonuçlar üretememiş, özellikle siyasi istikrarsızlıklar ve bölgesel çatışmalar işbirliği girişimlerinin derinleşmesini engellemiştir; günümüzde ise bu çerçeve, daha çok belirli sektörlerde (çevre, ulaştırma, enerji) proje bazlı işbirlikleri düzeyinde sınırlı bir etkiyle varlığını sürdürmektedir.

2007 yılında Avrupa Birliği üyesi olan Romanya ve Bulgaristan, Avrupa Birliği'nin Bükreş Sözleşmesi'ne taraf olabilmesi amacıyla Karadeniz Komisyonu'na resmi bir teklif sunmuştur. Ancak, Bükreş Sözleşmesi yapısı itibarıyla bölgesel ekonomik bütünleşme örgütlerinin katılımına açık bir metin değildir. Bu bağlamda, Sözleşme'nin 20. maddesinde belirtilen hükümlere uygun şekilde değişiklik yapılması gerekliliği ilk kez 2009 yılında Sofya'da düzenlenen Karadeniz Komisyonu Bakanlar Toplantısı'nda kabul edilen Sofya Deklarasyonu'nda resmîyet kazanmıştır. Sözleşmeye taraf altı devlet, Deklarasyonun 8.

maddesinde ifade edildiği üzere, "Bulgaristan ve Romanya'nın, söz konusu değişikliğin gerekliliğine ilişkin olarak bir tavsiye kararı alınabileceği yönündeki tekliflerini" değerlendirmek amacıyla Karadeniz Komisyonu bünyesinde bir ortaklık sürecinin başlatılması üzerinde uzlaşmıştır. Bu doğrultuda bir Geçici Uzman Grubu oluşturulmuş ve 2010-2011 yılları arasında İstanbul'da üç toplantı gerçekleştirilmiştir. Ancak yürütülen müzakerelere rağmen, Bükreş Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunda bir uzlaşa sağlanamamıştır (Oral, 2017: 387).

Karadeniz bölgesi, doğal kaynaklar bakımından zengin bir alan olup, Güney Kafkasya-Orta Asya ile Avrupa arasında bir geçiş koridoru olarak büyük bir potansiyele sahiptir. Ayrıca Avrupa Birliği, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler için önemli bir ekonomik ve ticari ortaktır. Son AB genişlemesi, Karadeniz bölgesindeki ülkeleri Avrupa Birliği'ne daha da yakınlaştırmıştır. AB'nin komşuluk politikasındaki temel hedefi, doğu sınırları boyunca iyi yönetişime sahip ülkelerden oluşan bir kuşak oluşturmaktır. Bu çerçevede, 2004 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikası ile AB, sınır bölgelerinde istikrar ve güvenlik sağlamayı amaçlamaktadır (Efe, 2012: 12).

Avrupa Birliği, bu bölgede barışı, demokrasiyi, güvenliğini, istikrarı, bölgesel iş birliğini ve sürdürülebilir refahı desteklemektedir. Bu bağlamda, Karadeniz Sinerjisi, demokrasinin ve insan haklarına saygının güçlendirilmesi ile sivil toplumun teşvik edilmesi için faydalı bir araç olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Karadeniz etrafındaki bölgesel iş birliğinin geliştirilmesini de hedeflemektedir. Karadeniz Sinerjisi, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında iş birliğini teşvik ederek, ortak sorunların ele alınabileceği bir platform sunarken, siyasi ve ekonomik reformları da desteklemektedir. AB Karadeniz bölgesinde istikrarı, güvenliğini, ekonomik ve siyasi iş birliğini teşvik etmektedir. Karadeniz'de barış ve güvenliğin sağlanması, Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik temel politika hedeflerinden biridir. Ancak, Geniş Karadeniz bölgesinden kaynaklanan sorunların AB'ye yayılma riski bulunmaktadır. Bu riskler, AB'nin ekonomik ve siyasi istikrarını olumsuz yönde etkileyebilir. Avrupa Birliği'nin yeni sınırları içerisinde kendini güvende hissedebilmesi ürettiği politikalar eksik kalmaktadır. Ayrıca, AB bu bölgede istikrarı ve demokrasiyi teşvik etmeli ve donmuş çatışmaların çözümünde daha etkin ve proaktif bir rol üstlenmelidir.

4. Karadeniz ve Tuna Nehri Rejimleri Arasındaki İşbirliği

Tuna Nehri, Karadeniz'e besin maddeleri taşıyan en önemli su yollarından biridir. Avrupa'nın ikinci en büyük nehir havzası olan Tuna Havzası, yaklaşık 801.463 km²'lik geniş bir coğrafyayı

kapsar ve toplamda 19 ülkeyi içine alır. Bu alan, 80 milyonu aşkın insanın yaşam alanıdır (UNDP/GEF). Almanya'daki Kara Ormanlar'dan doğan Tuna Nehri; Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Moldova ve Ukrayna gibi birçok ülkeden geçerek Karadeniz'e dökülür. Yıllık ortalama 350 km³ tatlı su taşıyan bu nehir, beraberinde yüksek miktarda besin maddesini de Karadeniz'e ulaştırır. Bu özellikleriyle Tuna, Karadeniz ekosistemi üzerinde belirgin ve kalıcı etkiler oluşturur.

Karadeniz ile Tuna Havzası'nı birbirine entegre etmeye yönelik en önemli adımlardan biri, Tuna Nehri'nin kirliliğe karşı korunması ve sürdürülebilir yönetimini amaçlayan hukuki bir çerçevenin oluşturulmasıyla atılmıştır. Bu kapsamda, 1994 yılında Tuna'ya kıyıdaş 11 ülke ile Avrupa Birliği, "Tuna Nehri'nin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı Hakkında İşbirliği Sözleşmesi"ni (Tuna Sözleşmesi) imzalamıştır. Sözleşme 22 Ekim 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Williams, 1995: 421). Tuna boyunca uzanan ülkeler arasında su kalitesinin iyileştirilmesi, taşkın risklerinin yönetimi ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi alanlarda iş birliğini sağlamak amacıyla Uluslararası Tuna Nehri Koruma Komisyonu (ICPDR) kurulmuştur. Komisyonun temel hedefi, havza ülkeleri arasında sürdürülebilir su kaynakları yönetimine yönelik politikaların oluşturulmasıdır. Sözleşmenin ikinci maddesi doğrultusunda, taraf ülkeler Karadeniz'e taşınan kirleticilerin azaltılması için gerekli tedbirleri alma ve bu konuda azami gayret gösterme yükümlülüğü altındadır.

1998 yılında Karadeniz ve Tuna Komisyonları, Karadeniz'de meydana gelen ötrofikasyonun sebeplerini ve sonuçlarını incelemek amacıyla ortak bir Çalışma Grubu oluşturmuştur. Bu Çalışma Grubu tarafından elde edilen bulgular, 26 Kasım 2001 tarihinde Brüksel'de imzalanan, Tuna Nehri'nin Korunması için Uluslararası Komisyon ile Karadeniz Komisyonu arasındaki Ortak Stratejik Amaçlara İlişkin Mutabakat Anlaşması'na temel teşkil etmiştir. Söz konusu Mutabakat Anlaşması, yalnızca Karadeniz'i değil, "bütün Karadeniz" olarak tanımlanan ve Azak Denizi'ni de kapsayan geniş alanı içermektedir. "Geniş Karadeniz Havzası" kavramı ise, Karadeniz'e boşalan tüm iç suların hidrografik sınırları çerçevesinde belirlenen alanı ifade etmektedir. Her iki komisyon, Karadeniz'in 1960'lı yıllardaki ekolojik koşullarına benzer bir duruma geri döndürülmesi hedefi doğrultusunda; besin elementi girdilerinin ve tehlikeli madde yüklerinin azaltılmasına yönelik uzun vadeli amaçlar üzerinde mutabakata varmıştır (Oral, 2017: 388). Karadeniz'de kirliliğin önlenmesi amacıyla, DABLAS (Danube-Black Sea) Görev Gücü olarak bilinen bir ortaklık mekanizması tesis edilmiştir. DABLAS Görev Gücü, Karadeniz ve Tuna Havzası ülkeleri için çevresel nitelikli ortak projelerin geliştirilmesine ve bu projelerin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik resmi bir platform sunmuştur.

Görev Gücü, özellikle su kalitesinin iyileştirilmesi, sınır aşan kirliliğin azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesi alanlarında stratejik hedefler belirlemiştir.

Karadeniz ile Tuna Nehri arasındaki işbirliğinin somut bir unsuru olarak geliştirilen Karadeniz Ekosistemini İyileştirme Projesi (The Black Sea Ecosystem Recovery Project - BSERP), sınır ötesi kirlilikle mücadele amacıyla Karadeniz'in rehabilitasyonuna yönelik kapsamlı ve entegre önlemler oluşturulmasında kritik bir rol oynamıştır. Proje, Geniş Karadeniz Havzası girişimlerinin bir parçası olarak, Küresel Çevre Fonu (GEF) desteğiyle hayata geçirilmiş ve Karadeniz'e akan başlıca nehir havzalarından (özellikle Tuna, Dinyester, Dinyepır ve Don) kaynaklanan azot ve fosfor yüklerinin azaltılmasını hedeflemiştir (Oral, 2017: 388).

BSERP'nin temel hedefleri arasında;

- Karadeniz'deki ötrofikasyonun önlenmesi,
- Balık stoklarının korunması ve biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi,
- Kıyı ve deniz ekosistemlerinin sürdürülebilir kullanımı için yasal, kurumsal ve teknik kapasitenin güçlendirilmesi,
- Karadeniz Komisyonu'nun (BSC) etkinliğinin artırılması yer almıştır.

Proje kapsamında yürütülen faaliyetler; çevresel izleme ağlarının geliştirilmesi, veri paylaşımının iyileştirilmesi, politika belgelerinin hazırlanması ve kamuoyu farkındalığının artırılması gibi çok yönlü çalışmalarla desteklenmiştir. Ancak, finansal sürdürülebilirlik ve taraf devletlerin koordinasyon eksiklikleri gibi bazı yapısal sorunlar, hedeflere ulaşılmasını sınırlamış; özellikle uzun vadeli çevresel iyileşme süreçlerinde belirgin ilerlemeler sağlanabilmesi için daha güçlü siyasi irade ve bölgesel sahiplenme gereksinimini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, DABLAS ve BSERP girişimleri, Karadeniz'in çevresel sorunlarının bölgesel düzeyde ele alınması için önemli bir zemin oluşturmuş; ancak, ekolojik restorasyon hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleşmesi, çok taraflı işbirliğinin güçlendirilmesine ve çevresel yönetim mekanizmalarının daha etkin kılınmasına bağlı kalmaya devam etmektedir.

5. Karadeniz'de Kıyıdaş Devletler Arasındaki Tarihsel Gelişimin Başarılı Bir Rejim Oluşumuna Etkisi

Karadeniz Bölgesi, jeopolitik konumu, zengin doğal kaynakları, tarih boyunca farklı medeniyetleri birbirine bağlayan geçiş hattı olması ve imparatorlukların rekabet alanı olarak

şekillenen yapısıyla uluslararası ilişkiler literatüründe hem çatışma hem de iş birliği örüntülerinin bir arada incelendiği nadir alanlardan biridir. Bu özgün karakter, bölgeyi kıyıdaş devletler için yalnızca bir deniz alanı olmanın ötesinde siyasi, iktisadi ve kültürel bir etkileşim sahasına dönüştürmüştür. Karadeniz'in tarihsel gelişimine bakıldığında, bölgedeki devletler arası ilişkilerin çoğunlukla güven eksikliği, çıkar çatışmaları ve dış müdahaleler ekseninde şekillendiği görülür. Bu durum, tarihsel mirasın bölgesel düzeyde işlevsel ve sürdürülebilir bir uluslararası rejimin oluşumuna nasıl hem zemin hazırladığı hem de hangi yapısal engelleri beraberinde getirdiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır (Braund, 2025: 77-78).

Antik dönemden itibaren Karadeniz kıyıları, İskitler, Traklar, Kolkhisliler gibi yerli halklarla birlikte Yunan kolonileri aracılığıyla Akdeniz dünyasıyla entegre olmuştur. MÖ 8. yüzyıldan itibaren Sinop, Trabzon ve Kırım kıyılarında kurulan koloniler, deniz ticaretinin gelişmesini sağlarken, bölgeyi kuzey bozkırlarının zengin tarım ve hayvancılık ürünleriyle güneydeki pazarların buluşma noktası haline getirmiştir. Bu dönemde ekonomik etkileşim, farklı topluluklar arasında yer yer çatışmalara rağmen kalıcı ticaret ağları kurulmasına imkân tanımıştır. Ancak merkezi bir düzenleyici otoritenin yokluğu, bölgeyi korsanlık ve akınlara da açık bırakmıştır. Böylece erken dönemden itibaren Karadeniz, düzensiz bir iş birliği coğrafyası olarak hem bağımlılık hem de kırılganlık üretmiştir (Kolodziejczyk, 2025: 111).

Orta Çağ'a gelindiğinde Bizans İmparatorluğu'nun güçlü merkezîyetçi yapısı, Karadeniz'i Konstantinopolis üzerinden Doğu Roma'nın ekonomik sistemiyle bütünleştirmiştir (Braund, 2025: 81). Bu dönemde özellikle Ceneviz ve Venedik gibi Batılı denizci şehir devletlerinin bölgedeki limanlara yerleşmesi, Karadeniz'i Akdeniz ticaret ağına bağlamış ve bölgeyi çok aktörlü bir ticaret alanına dönüştürmüştür. Ancak kuzeyde Slav toplulukları, doğuda Moğollar ve steplerden gelen akınlar, bölgedeki istikrarı kırılgan kılmıştır. Ticaret kolonileri belirli ölçüde düzen sağlasa da kıyıdaş halklar arasında kalıcı bir iş birliği modeli veya kurumsallaşmış bir rejim yapısı oluşmamıştır. Bu kırılgan yapı, Karadeniz'in sonraki yüzyıllarda da sürekli dış müdahalelere açık kalmasına zemin hazırlamıştır (Kolodziejczyk, 2025: 118).

1453'te Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethetmesi, Karadeniz'in tarihsel gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı, kısa sürede Kırım Hanlığı'nı kendi himayesine alarak bölgenin kuzey kıyılarına kadar etki alanını genişletmiştir. Böylece Karadeniz, uzun süre boyunca bir "Osmanlı Gölü" olarak tanımlanacak kadar merkezi bir imparatorluk denetimine girmiştir. Osmanlı deniz kontrolü, deniz ticaretini İstanbul'a bağlayarak iç deniz güvenliğini korumaya yönelik kapalı bir düzen üretmiştir. Bu durum, bölgede belirli bir istikrar sağlarken,

modern anlamda kıyıdaş devletlerin katıldığı çoğulcu bir yönetim modelinin gelişmesine imkân tanımamıştır. Zira Osmanlı denetimi altında bölgedeki düzen, yalnızca askeri ve siyasi güce dayalı bir hegemonik istikrardan ibaret kalmıştır. Yarı özerk Kırım Hanlığı gibi aktörler ise bu yapının esnek unsurları olmuştur; ancak bu özerklik, kurumsal bir rejim mantığında ortak karar alma mekanizması üretmemiştir.

Kırım'a yerleşerek Karadeniz'in en stratejik noktalarından birini kontrol altına alan Rusya'nın, tarihsel olarak Çar I. Petro'nun (bizde "Deli Petro", Ruslarda "Büyük Petro" olarak anılır) sıcak denizlere inme hayalini yeniden canlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Petro döneminde şekillenen bu vizyon, Rus devlet aklında genişleme ve küresel düzeyde etki alanını artırma arzusunun en belirgin tezahürlerinden biri olmuştur. Petro, devletin uluslararası ticaretten daha fazla pay alabilmesi için Karadeniz ve ötesindeki sıcak denizlere erişimin hayati önem taşıdığını fark eden ilk Rus hükümdarıdır. Ancak dönemin jeopolitik koşulları, Rusya'yı kuzeyde buzlarla kaplı denizler ile güneyde Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki Karadeniz arasında sıkışmış bir kara devleti haline getirmiştir. Büyük Petro, bu stratejik hedef doğrultusunda ilk adımını Osmanlı hakimiyetinde bulunan ve günümüzdeki krizlerin de odağında yer alan Azak Kalesi üzerinden atmıştır. 1695 yılında Petro, Karadeniz'e çıkış sağlamak ve Osmanlı'nın kuzey savunma hattını kırmak amacıyla Azak'ı ani bir baskınla ele geçirmeyi denemiştir. Ancak o dönemde güçlü bir donanmaya sahip olmayan Rus kuvvetleri, 96 gün süren kuşatmanın ardından ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kaledeki Osmanlı birlikleri, özellikle Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ve Kırım şehzadesi Kaplan Giray'ın komutasındaki kuvvetler, sayıca üstün düşman karşısında direnişi başarıyla sürdürmüş ve kuşatmayı boşa çıkarmıştır. Bu yenilginin ardından Petro, planından vazgeçmemiş; aksine Don Nehri kıyısındaki Voronej'de bir nehir filosu inşa ettirerek askeri kapasitesini denizden de desteklemiştir. Böylece Azak Kalesi'ne yapılan bir sonraki harekât, karadan ve nehir donanmasıyla denizden desteklenmiş, kale bu sefer Petro'nun kontrolüne geçmiştir. I. Petro'nun asıl hedefi yalnızca Kırım ve Ukrayna topraklarını ele geçirmek değil, Karadeniz üzerinden Boğazlara inerek Osmanlı'nın Akdeniz bağlantısını da kontrol altına almaktır. Bu stratejik yönelim, Petro'dan sonra da Rus dış politikasının temel eksenlerinden biri olarak süreklilik kazanmış; Karadeniz'e erişim arzusu, Kırım'ın tarihsel olarak jeopolitik mücadelelerin merkezinde yer almasına neden olmuştur (Selvi, 2022: 15).

On sekizinci yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz'e inme stratejisi, bölgedeki güç dengesini kökten değiştirmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve ardından 1783'te Kırım Hanlığının ilhak edilmesiyle kuzey Karadeniz'in Rusya'nın hâkimiyetine geçmesi, Osmanlı-

Rus rekabetini kalıcılaştırmıştır. Bu rekabet, Karadeniz’i Avrupa güçlerinin de dâhil olduğu bir jeopolitik satranç tahtasına dönüştürmüştür. Bu süreçte İngiltere ve Fransa gibi güçlerin Osmanlı’yı destekleyerek Rusya’nın Karadeniz’de mutlak üstünlük sağlamasını engellemeye çalışmaları, bölgenin istikrarsız dengelere bağlı kalmasına yol açmıştır. Bu dönemde güven eksikliği ve çıkar çatışmaları, kıyıdaş devletlerin ortak bir düzen kurmasına imkân vermemiş, aksine Karadeniz sürekli krizlerin merkezinde yer almıştır. Tarihsel olarak bu dönem, realist uluslararası ilişkiler teorisinin “güç dengesi” kavramının Karadeniz pratiğinde somut bir karşılık bulduğu örneklerden biridir (Jobst ve Rohdewald, 2025: 142).

On dokuzuncu yüzyılda Kırım Savaşı (1853–1856), Karadeniz’in küresel düzeyde ne denli stratejik bir alan olduğunu göstermiştir. Savaşın ardından imzalanan Paris Antlaşması (1856), Karadeniz’in tarafsızlaştırılmasını öngörmüşse de bu statü kalıcı olamamış, Rusya kısa sürede tekrar Karadeniz’de donanma inşa etmeye başlamıştır. Bu durum, uluslararası düzenleyici rejimlerin bölgedeki güven sorunları karşısında ne kadar kırılgan olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. 20. yüzyıl başında I. Dünya Savaşı Osmanlı ve Çarlık Rusyası’nın çöküşünü beraberinde getirmiş, bölge üzerindeki iki imparatorluk hâkimiyeti sona ermiştir. Ancak yerine kurulan Sovyetler Birliği, kuzey Karadeniz’de Rus nüfuzunu yeniden tesis etmiş, bu kez sosyalist blok düzeninde bölgedeki siyasi yapı yeniden biçimlenmiştir (Jobst ve Rohdewald, 2025, 145).

Lozan Antlaşması (1923) ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936), Karadeniz’de rejim mantığında kısmen işlevsel bir istisna olarak görülebilir. Montrö, Boğazlar rejimini belirleyerek Türkiye’nin egemenliğini güçlendirmiş ve Karadeniz kıyıdaş devletlerinin deniz güvenliği kaygılarını belirli kurallara bağlamıştır. Montrö örneği, Karadeniz’de uluslararası hukuk temelli kural koyucu bir rejimin ne ölçüde başarılı olabileceğine dair sınırlı ama önemli bir örnek sunmuştur (İşçi, 2025: 167). Yine de bu düzenleme, esasen Boğazlar’ı düzenlediği için tüm Karadeniz’i kapsayan bir yönetim modeli olmaktan uzaktır.

Soğuk Savaş yıllarında Karadeniz, Doğu ve Batı blokları arasında stratejik bir sınır bölgesi haline gelmiştir. Sovyetler Birliği, Ukrayna, Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan üzerindeki mutlak nüfuzunu pekiştirirken Türkiye NATO üyesi olarak Batı kampında yer almıştır. Bu ikili yapı, Karadeniz’de askeri caydırıcılığa dayalı kırılgan bir istikrar sağlamış; ancak bölge kıyıdaş devletlerin katılımcı olduğu çoğulcu bir rejim modeline yine kavuşamamıştır. Güven sorunu, Soğuk Savaş’ın sert kutuplaşma ikliminde daha da derinleşmiş, bölgesel iş birliği arayışlarının önünde tarihsel rekabetin mirası bir engel olarak kalmaya devam etmiştir (İşçi, 2025: 173).

1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Karadeniz’de yeni bir döneme girilmiştir. Ukrayna ve Gürcistan bağımsızlık kazanırken, Romanya ve Bulgaristan Rus etkisinden sıyrılıp Batı kurumlarıyla bütünleşme yoluna gitmiştir. Bu gelişme, bölgesel iş birliği için tarihsel olarak önemli bir fırsat penceresi yaratmıştır. 1992’de Karadeniz Ekonomik işbirliği Teşkilatı (KEİ)’nin kurulması, kıyıdaş ülkeler arasında kurumsal düzeyde diyalog ve ortak projeler geliştirme niyetinin bir yansımasıdır. Enerji güvenliği, evre koruma, ulaşım ve ticaretin kolaylaştırılması gibi başlıklar KEİ’nin ana hedefleri arasında yer almıştır. Ancak KEİ rneği bile Karadeniz’de kalıcı ve etkin bir rejim inşa edebilmenin ne kadar zor olduğunu göstermiştir. Zira ye devletler arasında srekliplik arz eden güven bunalımı, çıkar çatışmaları ve özellikle Rusya’nın bölgedeki dominant aktör olma eğilimi, KEİ gibi yapıları karar alma düzeyinde zayıf bırakmıştır(İşçi, 2025: 180).

Özellikle 2014’te Rusya’nın Kırım’ı ilhak etmesi ve 2022’de başlayan Ukrayna’ya yönelik geniş çaplı saldırılar, Karadeniz’deki rejim oluşturma çabalarını derinden sarsmıştır. Bu gelişmeler tarihsel mirasın, bölgesel barış ve iş birliği için kalıcı bir temel oluşturmak yerine kırılganlık üreten bir arka plan işlevi görmeye devam ettiğini göstermektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi hâlâ belirli ölçüde denge unsuru olarak varlığını sürdürse de, Karadeniz’in tamamı için katılımcı, kapsayıcı ve tüm kıyıdaş devletlerin çıkarlarını gözetten bir rejim modeli bugün hâlâ tam anlamıyla tesis edilememiştir.

Sonuç olarak Karadeniz’in tarihsel gelişimi, kıyıdaş devletler arasında zaman zaman iş birliği alanları yaratmış olsa da kalıcı ve başarılı bir rejim için gerekli olan güven, karşılıklı bağımlılık ve ortak değer üretimi süreçlerinin tam anlamıyla kurumsallaşmasına imkân tanımamıştır. Bölgede istikrarlı bir düzen arayışı, yalnızca tarihsel mirasa değil, bölge devletlerinin bugünkü siyasi iradesine, uluslararası hukukun güçlendirilmesine ve dış müdahalelerin dengelenmesine bağlıdır. Dolayısıyla Karadeniz rneği, uluslararası rejim kuramının pratikte tarihsel bagaj, güven eksikliği ve jeopolitik kırılganlık gibi faktörlerle nasıl sınındığını ortaya koyan önemli bir vaka olarak değerlendirilebilir.

6. Karadeniz Bölgesinde Güvenlik, işbirliği ve Sürdürülebilir Kalkınma Dinamikleri: Mevcut Zorluklar ve Gelecek Perspektifleri

Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren entegrasyon yapılarının ve oluşumların çeşitliliğine rağmen (BDT, KGAÖ, KEİ, GUAM ve son dönemde AB dahil), bölgede kapsamlı ve etkili bir güvenlik sistemi oluşturulamadığı gözlemlenmektedir. Rusya ve Türkiye’nin bölgesel meselelere ortak katılımı verimli sonuçlar doğurabilir, ancak bu, taraflar arasında daha yüksek

düzeyde karşılıklı güveni gerektirmektedir. Bununla birlikte, Rusya-Türkiye ilişkilerinde bölgesel düzeyde olumlu bir dinamizmin izlenebildiği görülmektedir: Son yıllarda Ankara'nın, Rusya'ya ve onun bölgedeki rolüne yönelik yaklaşımını yeniden değerlendirdiği, Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz'deki gelişmeler karşısında, büyük imparatorlukların mirasçıları olarak, sorumluluk üstlenmeleri gerektiği görüşünü giderek daha fazla savunduğu görülmektedir.

Rusya ve Türkiye arasında Karadeniz bölgesine dair bazı konularda ortak bir anlayış gelişmektedir. Özellikle, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin bölgede bulunmasına yönelik ortak bir karşı duruş, iki ülke ilişkilerinde önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu konu, ABD'nin Karadeniz'deki NATO faaliyetlerini artırma ve bölgeye donanma gücü yerleştirme çabalarıyla daha da önem kazanmıştır. Bu çerçevede, Rusya ve Türkiye'nin, dış aktörlerin bölgedeki etkisini sınırlamak için birbirlerinin tutumlarını destekleme potansiyeli artmaktadır. Günümüzdeki gelişmeler dikkate alındığında, iki ülkenin Karadeniz'de istikrarı koruma yönündeki iş birliği daha anlamlı hale gelmiştir.

Türkiye, dış politikasında Orta Doğu ve Avrasya yönelimlerini aktif hale getirmeyi, aynı zamanda ABD ile iyi ilişkilerini sürdürmeyi ve AB'ye entegrasyon planlarını gerçekleştirmeyi hedeflemeye devam etmektedir. Bu stratejik hedeflerin bir arada sürdürülmesi, Ankara'ya göre, mevcut dış politika yönelimlerini korurken, aynı zamanda Karadeniz bölgesinde liderlik statüsünü pekiştirmesine olanak tanıyacaktır. AB ile entegrasyon, Türkiye'nin Avrupa ve Orta Doğu'daki dış politikalarındaki önceliklerini değiştirmeden sürdürülebilir bir biçimde ilerlemesi için önemli bir araç olarak görülmektedir.

Ankara, kesinlikle, Karadeniz bölgesindeki Türk etkisini artırmak için çeşitli uluslararası kuruluşlara (BSEC, NATO, BLACKSEAFOR) katılımının potansiyelini kullanmaya devam edecektir. Rusya Federasyonu ile ilişkilerde ise, yoğun ticaret ve ekonomik işbirliğine rağmen, Türkiye, Karadeniz bölgesinde ve Güney Kafkasya'da Rusya'ya karşı ciddi bir rakip olarak kalmaktadır. Bu durum, Ankara'yı sadece Kafkasya'da değil, aynı zamanda Kırım'da da daha fazla varlık göstermeye yönlendirmektedir. Kırım Tatarları meselesi, 2014 ilhakı sonrası ve özellikle 2022'de Ukrayna'nın kabul ettiği “Sürgün Edilen Halkların Haklarının İadesi” yasasıyla yeniden uluslararası gündemin ön sıralarına taşınmıştır. Bu gelişme, Kırım'daki etnik dengelerin değişimi ve bölgesel istikrar açısından yeni riskler doğurmaktadır. Ukrayna Yüksek Radası'nın 2022 yılında kabul ettiği “Sürgün Edilen Halklarının İadesi” yasası çerçevesinde, Kırım Tatar Milli Meclisi temsilcileri, eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan yaklaşık 100.000 soydaşlarının Kırım'a dönüşünü teşvik edeceklerini açıklamışlardır. Bu

girişim, yarımada'daki etnik dengelerin hızla değişmesine ve toplumsal gerilimlerin tırmanmasına yol açabileceği endişelerini beraberinde getirmektedir. Özellikle 2014'teki ilhak sonrasında güvenlik ve uyum sorunlarının derinleştiği Kırım'da, bu dönüş dalgası potansiyel bir çatışma odağına dönüşme riskini artırmaktadır. Avrupa merkezli düşünce kuruluşu FRIDE'nin "Kırım: Avrupa Sınırında Bir Çatışma Bölgesi" başlıklı analizinde de, bölgedeki güvenlik mimarisindeki boşluklar ile artan sosyal gerilimlerin Kırım'ı uzun vadede bir kriz sahasına dönüştürebileceği vurgulanmaktadır (Shapavalova ve Balazs, 2009: 4).

Ukrayna'nın Karadeniz'e ilişkin sert tutumu, Moskova'yı beklenmedik bir dönemeçte ihtiyaç duyacağı alternatif liman altyapılarını güçlendirmeye sevk etmiştir. Rusya, 2014 ilhakı sonrasında ve 2022'de artan çatışmaların etkisiyle Karadeniz'deki alternatif liman altyapılarına (Novorossiysk, Taman, Kerç Boğazı) milyarlarca dolarlık yatırımlar gerçekleştirmiştir. Rus Admiral Nahimov'un "Sivastopol'ü elinde tutan, Karadeniz'e hâkim olur" sözü, bölgedeki jeostratejik önemi hâlâ canlı tutmaktadır. Buna paralel olarak, ABD liderliğindeki NATO güçleri, hem Türkiye başta olmak üzere Avrupa Birliği stratejik ortakları hem de Rusya üzerindeki nüfuzunu pekiştirmek amacıyla Karadeniz'de deniz unsurlarını artırma çabalarını sürdürmektedir. Bu nedenle Büyük Karadeniz Havzası ve çevresindeki Orta Doğu dengeleri, yıllardır süren altyapı yatırımları ve büyük güç rekabeti ekseninde şekillenmeye devam etmektedir (Eshba, 2013: 46).

Sonuç olarak, Karadeniz bölgesinde tam kapsamlı bir bölgesel güvenlik ve işbirliği sisteminin oluşturulmasında hâlen önemli sorunlar bulunmaktadır. Günümüz jeopolitik krizleri (özellikle 2022 Ukrayna Savaşı'nın yarattığı deniz güvenliği riskleri), artan deniz kirliliği ve iklim değişikliğinin etkileri; Bükreş Sözleşmesi ile Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) gibi uluslararası çevre rejimlerinin gereklilikleri çerçevesinde ele alınmak zorundadır. Bununla birlikte, işbirliği süreci giderek ilerlemekte olup, öncelikli alanı ticaret ve ekonomik uyumdur. Böylelikle Karadeniz'in çevre sorunları ikinci plana kalmaktadır. Küresel ticaretin derinleşmesi ve sanayi üretimindeki büyüme, Karadeniz havzasının kalkınması için büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda, bölgenin uzun vadeli kalkınma stratejisinin formüle edilebilmesi için örgütsel-hukuki ve altyapısal sorunların açıkça tanımlanması zorunludur; bu eksikliklerin giderilmesi, Karadeniz bölgesinin sürdürülebilir gelişimine kayda değer katkı sağlayacaktır.

Karadeniz bölgesinde etkin biçimde bir işbirliğinin gelişmesi, önünde bir dizi yapısal ve kurumsal engel bulunmaktadır:

1. **Koordinasyon Eksikliği:** Bölgeye kıyısı olan devletlerin ulaştırma altyapısı, lojistik süreç ve deniz taşımacılığı politikalarını eşgüdüm hâlinde planlayacak ortak bir mekanizma hâlen yeterince oluşturulamamıştır.
2. **Tarihî Çözölemeyen Sorunlar:** Sınır ihtilafları, mülkiyet anlaşmazlıkları ve yüzyıllara dayanan etnik gerilimler, jeopolitik konjonktürün değışmesine rağmen süregelen bir istikrarsızlık kaynağı olarak kalmaktadır.
3. **Sosyo-ekonomik ve Siyasal Düzey Farklılıkları:** Karadeniz’e kıyısı olan ölkeler arasında kişi başı gelir, demokratik kurumların işleyişı ve altyapı kapasitesi bakımından kayda değır uçurumlar mevcuttur; bu durum, ortak projelerin eşit fayda üretmesini zorlaştırmaktadır.
4. **Etnik-Dinsel Çeşitlilik:** Bölge, farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı bir mozaik olup, azınlık haklarına dair uyumlu bir politika geliştirilmediğinde yeni toplumsal gerilimlere kapı aralayabilmektedir.
5. **Liderlik Mücadelesi ve Dış Aktörlerin Etkisi:** Karadeniz’de liderlik peşinde koşan bölgesel aktörler arasındaki rekabet, NATO, AB, Rusya ve ABD gibi dış güçlerin bölgeye müdahalesini derinleştirerek mevcut çatışma potansiyelini artırmaktadır.
6. **Teşvik ve Finansman Mekanizmalarının Yetersizliği:** Bölgesel kuruluşlar (KEİÖ, GUAM, BSEC vb.) nezdinde, işbirliğini somut olarak destekleyecek finansal araçlar ve proje teşvik sistemleri hâlâ sınırlı düzeydedir.
7. **Politik Yönelimlerin Dağınıklığı:** Her ölkenin Batı veya Doğu eksenli dış politika öncelikleri, uzun vadeli bölgesel stratejilerin tutarlı biçimde uygulanmasını engelleyerek, işbirliğini erteleme ve bloklaşma riskini beslemektedir.

Bu engellerin aşılabilmesi için, uluslararası çevre ve deniz hukuku rejimlerine uyumlu, bütüncöl bir bölgesel yönetim modeli ve ortak eylem planları geliştirilmesi; veri paylaşımı, yeşil altyapı finansmanı ve taraflar arası sürekli diyalog için somut mekanizmaların oluşturulması şarttır. Böylece Karadeniz havzası, hem stratejik hem de ekolojik açıdan kalıcı istikrar ve sürdürülebilir kalkınma şansını yakalayabilecektir. Karadeniz bölgesinin uzun vadeli barış, güvenlik ve kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi, yalnızca uluslararası hukuk normlarına uyumla değil, aynı zamanda taraflar arasında güvene dayalı ve sürekli bir diyalog ortamının oluşturulmasıyla mümkün olacaktır.

7. Karadeniz ve Akdeniz Rejimlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Akdeniz Deneyiminden Çıkarılabilecek Uygulamalar

Karadeniz çevresel işbirliği rejimi ile Barselona Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulan Akdeniz rejimi, bölgesel deniz yönetişimi bağlamında iki önemli örneği temsil etmektedir. Ancak bu iki rejimin yapısal, kurumsal ve işlevsel yönleri karşılaştırıldığında, Karadeniz rejiminin belirgin eksiklikler içerdiği ve Barselona rejiminin daha gelişmiş bir model sunduğu görülmektedir. Bu bölümde Akdeniz Rejiminin oluşumu, kurumsal yapısı ve yasal çerçevesi ele alınacaktır; Karadeniz ve Akdeniz Rejimlerinin ortak, güçlü ve zayıf noktaları tespit edilecek ve Karadeniz için çıkarımlar yapılacaktır.

7.1.Barselona Sözleşmesi: Oluşumu, Kurumsal ve Yasal Çerçeve

Akdeniz’e kıyısı olan ülkeler arasında deniz çevresinin korunmasına yönelik uluslararası iş birliğini teşvik eden çevresel yönetim mekanizmalarının temeli, 1973 yılında UNEP bünyesinde başlatılan “Bölgesel Denizler Programı”na dayanmaktadır. Bu program, Akdeniz’in ekolojik bütünlüğünün korunmasını öncelikli hedef olarak belirlemiş ve bölgeye özgü çevresel tehditlerin bertaraf edilmesine yönelik stratejik bir çerçeve sunmuştur. Program kapsamında geliştirilen ve Barselona Sözleşmesi çerçevesinde işlevsellik kazanan “Akdeniz Eylem Planı”, kıyıdaş devletler ile Avrupa Birliği’nin katılımıyla oluşturulan çok taraflı bir iş birliği modeli olarak, deniz ortamının korunması ile kirliliğin önlenmesini amaçlayan somut politika ve uygulamaları içermektedir (Talu, 2017: 337).

Uluslararası çevre rejimlerinin oluşturulmasında genellikle ilk adım, hukuki düzenlemelerin ve bağlayıcı normların tesis edilmesi yönünde olurken; Akdeniz özelinde bu süreç farklı bir seyir izlemiştir. Bu bölgede çevresel yönetim süreci, öncelikle yasal çerçevenin değil, mevcut sorunlara yönelik somut çözüm yolları içeren kapsamlı bir eylem planının geliştirilmesiyle başlamıştır. UNEP çatısı altında 1974 yılında hayata geçirilen Bölgesel Denizler Programı kapsamında başlatılan ilk bölgesel girişim olan Akdeniz Eylem Planı (AEP), bu yaklaşımın somut bir yansımasıdır. AEP’in temel amacı, Akdeniz’de kirlenmenin önlenmesi, deniz ve kıyı alanlarında çevresel bozulmanın durdurulması ve bölge halklarının yaşam kalitesinin uzun vadeli hedefler doğrultusunda iyileştirilmesi için doğal kaynakların sürdürülebilir ve akılcı biçimde kullanılması olarak tanımlanmıştır. AEP, iş birliği temelli bir anlayışla ortak faaliyetlere ve yeni kurumsal düzenlemelere dayanan bir model olarak gelişmiş; zaman içinde

çevresel sorunların çözümünde etkinliğini kanıtlayan güçlü ve dinamik bir yönetim aracı hâline gelmiştir (Talu, 2017: 338).

Yarı kapalı deniz özelliği taşıyan ve Avrupa'nın en büyük iç denizi olan Akdeniz, yaklaşık 46.000 kilometreyi bulan kıyı uzunluğuyla çevresinde 21 ülkeye ev sahipliği yapmaktadır. Bu coğrafi ve politik çeşitlilik, bölgedeki çevresel sorunlara yönelik bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, Akdeniz Eylem Planı (AEP), kıyıdaş ülkelerin tamamı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından 28 Ocak-4 Şubat 1975 tarihleri arasında bir araya gelerek resmî olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise Avrupa Birliği'nin de dahil olduğu 22 taraf, AEP'in yürütülmesine katkı sunmakta ve bu çerçevede çevresel işbirliğini sürdürmektedir (Algan, 1995: 55).

Türkiye'nin AEP katılımı, 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sürecine denk gelmektedir. Türkiye'de çevre meselelerinin ilk kez bağımsız bir başlık altında ele alındığı kalkınma planı da bu dönem planıdır. Bu durum, çevre politikasının ulusal kalkınma perspektifine entegre edilmesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Söz konusu gelişmenin arka planında, 1972 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı) ile Avrupa Topluluğu'nun Çevre Eylem Programları gibi dönemin uluslararası çevre politikalarının etkili olduğu görülmektedir. Stockholm Konferansı, çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınması konusunda tarihsel bir başlangıç noktası olup, konferans sonucunda çevre alanında uluslararası işbirliğini yürütecek kurumsal bir yapının kurulması kararı alınmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan UNEP, çevresel sorunlara yönelik küresel ve bölgesel politikalar geliştirilmesinde öncü bir aktör haline gelmiştir. Akdeniz Eylem Planı da bu kapsamda, UNEP'in girişimiyle 1975 yılında başlatılan ve Bölgesel Denizler Programının ilk örneğini oluşturan bir çevre işbirliği mekanizmasıdır. Dolayısıyla, Türkiye'nin AEP'e katılımı, sadece bölgesel bir çevre girişimiyle bütünleşmek değil; aynı zamanda 1970'li yıllarda şekillenmeye başlayan uluslararası çevre yönetişimi yapılarının da bir parçası olma yönündeki iradesini yansıtmaktadır (Talu, 2017: 339).

1995 yılında kapsamlı bir revize sürecine giren Akdeniz Eylem Planı, bu tarihten itibaren "Akdeniz'in Kıyı Alanlarının Sürdürülebilir Kalkınması ve Deniz Ortamının Korunmasına İlişkin Eylem Planı" (AEP II. Safha) adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeni safhada da, tıpkı ilk uygulama döneminde olduğu gibi, öncelik çevresel sorunlara yönelik somut faaliyetlerin hayata geçirilmesine verilmiştir. Ancak zamanla, Barselona rejiminin kurumsal yapısı ve

hukuki düzenlemeleri de bu uygulamalar doğrultusunda dönüşüme uğramış ve rejimin bazı temel bileşenlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Algan, 1995: 54).

1995 yılında gerçekleştirilen revizyon, Akdeniz bölgesindeki çevresel yönetim anlayışında önemli bir paradigma değişikliğine işaret etmektedir. Bu değişiklik, çevre sorunlarının yalnızca deniz kirliliği boyutuyla ele alınmasının ötesine geçerek, kıyı alanlarının korunması ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin de rejimin kapsamına dâhil edilmesini sağlamıştır. Özellikle 1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda benimsenen ilkeler doğrultusunda, Barselona Sözleşmesi hem içeriği hem de başlığı açısından kapsamlı biçimde yeniden yapılandırılmıştır. 1995’te yapılan bu değişiklikte birlikte sözleşmenin adı “Akdeniz’in Deniz Çevresinin ve Kıyı Alanlarının Korunmasına İlişkin Sözleşme” olarak değiştirilmiş; metne sürdürülebilir kalkınma, halkın katılımı, çevresel etki değerlendirmesi ve ihtiyatlılık ilkesi (precautionary principle) gibi yeni normatif unsurlar dâhil edilmiştir. Böylece sözleşmeye taraf olan ülkeler, çevresel korumayı yalnızca teknik müdahalelerle sınırlamayıp, sosyo-ekonomik boyutları da içeren daha kapsayıcı ve bütüncül bir çevre yönetimi anlayışını kabul etmişlerdir (Algan, 1998: 40-41).

Akdeniz Eylem Planı’nın (AEP) kurumsal yapısı, çevresel yönetim süreçlerinin koordineli ve çok aktörlü bir biçimde yürütülmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu yapı, hem karar alma hem de uygulama düzeyinde çeşitli organları ve uzmanlaşmış merkezleri içermektedir. Planın merkezi koordinasyon birimi, Barselona’da bulunan AEP Koordinasyon Birimi (MEDU) olup, programın genel işleyişinden ve taraflar arası iletişimden sorumludur. MEDU’ya bağlı olarak çalışan AEP Bürosu (Taraf Ülkeler Bürosu) ise yürütme organı niteliğinde işlev görmektedir.

İki yılda bir düzenlenen Akit Taraflar Konferansları ya da diğer adıyla Olağan Hükümetlerarası Toplantılar, AEP Bürosunun yeniden yapılandırıldığı, stratejik yönlendirmelerin yapıldığı ve politika belgelerinin kabul edildiği temel karar alma platformlarıdır. Bu konferanslara, taraf devletlerin çevre bakanlıkları düzeyindeki temsilcileri ile Avrupa Birliği gözlemci olarak katılmaktadır.

Ayrıca, AEP kapsamında oluşturulan Akdeniz Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (MCSD), taraflara danışmanlık hizmeti sunan ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda politik öneriler geliştiren danışma organı olarak işlev görmektedir.

Uygulama düzeyinde ise AEP, farklı çevresel temalara odaklanan bölgesel faaliyet merkezleri (RAC'ler) aracılığıyla operasyonel kapasitesini sürdürmektedir. Bu merkezler şunlardır:

- MED POL (Akdeniz Bölgesinde Kirliliğin Değerlendirilmesi ve Kontrolü Programı): Deniz kirliliği izleme ve kontrolüne yönelik bilimsel verilerin toplanması ve değerlendirilmesiyle sorumludur.
- BP/RAC (Mavi Plan Bölgesel Faaliyet Merkezi): Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel planlama konularında stratejik analizler yürütür.
- PAP/RAC (Öncelikli Eylem Programı Faaliyet Merkezi): Entegre kıyı alanları yönetimi (ICZM) ilkeleri doğrultusunda teknik destek sağlar.
- SPA/RAC (Özel Koruma Alanları ve Biyoçeşitlilik Faaliyet Merkezi): Biyolojik çeşitliliğin korunması ve özel koruma alanlarının yönetimi ile ilgilenir.
- INFO/RAC (Bilgi ve İletişim Bölgesel Faaliyet Merkezi): Çevresel bilgi yönetimi, şeffaflık ve kamuoyunun bilgilendirilmesi süreçlerini destekler.
- CP/RAC (Temiz Üretim Bölgesel Faaliyet Merkezi): Sürdürülebilir tüketim ve üretim modelleri ile temiz üretim teknolojilerinin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunur.
- Ayrıca, Kültürel Alanların Korunması Programı, bölgedeki kültürel mirasın çevresel etkilerden korunmasını amaçlayan destekleyici bir programdır.

Bu kurumsal yapılanma, AEP'in yalnızca çevresel koruma değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, katılımcılık ve bilimsel temellere dayalı karar alma gibi ilkeleri etkin biçimde uygulamasına imkân sağlamaktadır (Talu, 2017: 342).

1979 yılında kurulan Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması için Bölgesel Vakıf Fonu, Akdeniz Eylem Planı çerçevesinde bölgesel düzeydeki çevre koruma faaliyetlerinin finansmanını sağlayan önemli bir mali düzenlemedir. Bu fon, taraf ülkeler tarafından BM bütçe sistemi doğrultusunda belirlenen katkı payları ile birlikte, BM, AB, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve Akdeniz'e kıyısı olan bazı gelişmiş ülkelerden sağlanan gönüllü desteklerle oluşturulmaktadır. Fon, bölgedeki çevre sorunlarına karşı ortak çözüm arayışlarını desteklemek ve çevresel sürdürülebilirliği temin etmek amacıyla çeşitli projelere ve işbirliklerine kaynak sağlamaktadır (Algan, 1988: 50).

7.2. Karşılaştırmalı Değerlendirme: Karadeniz ve Akdeniz Rejimi

Karadeniz ve Akdeniz, coğrafi olarak yarı kapalı deniz havzaları olmaları nedeniyle çevresel baskılara son derece açık bölgelerdir. Bu durum, her iki bölgeyi ötrofikasyon, biyoçeşitlilik kaybı, kirleticilerin yoğunluğu, kıyı tahribatı ve iklim değişikliği gibi çok sayıda ortak çevresel sorunla karşı karşıya getirmektedir. Bükreş Sözleşmesi, yapısal özellikleri bakımından Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına dair Barselona Sözleşmesi ile birçok ortak unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Ancak iki sözleşme arasında öne çıkan temel fark, uygulamaya yönelik kurumsal yapının örgütleniş biçiminde ortaya çıkmaktadır. Barselona Sözleşmesi'nin yürütülmesinde, konuya dair uzmanlaşmış uluslararası bir kurumun (örneğin UNEP) desteği önemli rol oynarken, Bükreş Sözleşmesi'nin işlerliği taraf ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon yapısı üzerinden sağlanmaktadır. Dolayısıyla, Bükreş Sözleşmesi'nde koordinasyon ve sekretarya gibi görevler herhangi bir uluslararası teknik kuruluş yerine, doğrudan kıyıdaş ülkelerin oluşturduğu yapıya bırakılmıştır (Algan, 1995: 44).

Bükreş Sözleşmesi, AB'nin taraf olmadığı tek Avrupa bölgesel deniz sözleşmesi olduğu belirtilmelidir. AB üyesi olan iki kıyı ülkesi, AB mevzuatına (örneğin AB Denizcilik Strateji Çerçeve Direktifi) uymak zorundadır, ancak diğer dört Karadeniz kıyısı ülkesi AB önlemlerine uyma yükümlülüğüne sahip değildir. Bu durum, tasarım gereği, kıyı devletlerinin Karadeniz'in korunmasına orantısız katkıda bulunmasına ve bu ülkeler arasında izleme çabalarının eşit dağılım göstermemesine yol açmaktadır (Bayramoğlu ve Haita-Falah, 2021: 4).

Günümüzde Karadeniz Komisyonu, Avrupa Komisyonu'na gözlemci statüsü vermiştir. Ancak, Akdeniz, Baltık Denizi ve Kuzeydoğu Atlantik'te olduğu gibi, Avrupa Komisyonu'nun Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin ardından Bükreş Sözleşmesi'ne Taraf Devlet olarak katılması beklenmektedir. Bu durum, AB'nin Karadeniz'e farklı bir stratejiyle yaklaşmasını beraberinde getirecektir. Yeni strateji, Karadeniz'i Avrupa'nın bir denizi olarak ele alacak olup, bu süreç hâlihazırda başlamıştır. AB'nin Karadeniz'e doğrudan katılımı, Bükreş Sözleşmesi'nin faaliyetlerinin finansmanını mümkün kılacak ve Karadeniz'de yüksek çevre standartlarına ulaşmak amacıyla daha sıkı düzenlemelerin kabul edilip uygulanması için itici güç sağlayacaktır (İstemil, 2004: 180).

Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulan kurumsal yapı, Akdeniz Eylem Planı kapsamında benimsenen modelden önemli yönleriyle ayrılmaktadır. Akdeniz'de koordinasyon ve sekretarya faaliyetleri, UNEP gibi uluslararası bir yapı tarafından yürütülürken; Karadeniz'e

ilişkin modelde bu görevler, taraf ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir Komisyona devredilmiştir. Ayrıca, bu Komisyon yalnızca koordinasyon göreviyle sınırlı kalmamış, sözleşme metninde açıkça tanımlanan birtakım yetki ve sorumluluklarla da donatılmıştır. Akdeniz Eylem Planı'nda uygulamaya dair kararlar, ulusal odak noktalarının hazırlıkları ve danışma süreçlerinin ardından iki yılda bir düzenlenen hükümetlerarası toplantılarda alınırken; Karadeniz özelinde bu yetki doğrudan Komisyona tanınmıştır (Algan, 1995: 45).

Akdeniz Rejimi kurumsal kapasite, yönetim yapısı, teknik uygulama gücü ve finansal sürdürülebilirlik açısından Karadeniz Rejimi'ne göre çok daha ileri düzeydedir. UNEP'in koordinasyonunda işleyen Barselona Rejimi, sadece devletleri değil aynı zamanda sivil toplum, akademi, özel sektör ve Avrupa Birliği gibi aktörleri sürece aktif olarak dâhil edebilen çok taraflı bir yapıya sahiptir. Ayrıca, Akdeniz Rejimi, tematik protokollerle desteklenmiş RAC'ler aracılığıyla teknik uzmanlık üretmekte, düzenli Taraflar Konferansları (COP) ile karar alma ve denetim süreçlerini kurumsallaştırmaktadır. GEF ve AB gibi uluslararası finansman kaynaklarına erişim de Akdeniz Rejimini daha sürdürülebilir kılmaktadır (Algan, 1995: 88-95).

Karadeniz Çevre Programı'nın oluşturulma sürecinde, Akdeniz Çevre Programı'na benzer şekilde, bölgedeki ekolojik sorunlara dair bilgilerin toplanması, analiz edilmesi ve karar alma süreçlerine aktarılması büyük önem taşımıştır. Bu süreçte, çevreye duyarlı bilim insanları, ekolojistler, biyologlar ve gönüllülerin yer aldığı uzman bir topluluğun (epistemik topluluğun) katkıları kritik bir rol oynamıştır (Güneş, 2001: 58). Karadeniz çevre rejiminin kurulması sürecinde, uluslararası siyasi ortamın uygun olması süreci bir ölçüde kolaylaştırsa da, asıl belirleyici faktör taraf devletlerin ulusal düzeyde yaşadığı olumlu gelişmelerdir. Karadeniz'de çevre rejiminin oluşturulmasından sorumlu devlet yetkililerinin, kendilerine sunulan bilimsel veriler karşısında sergiledikleri yapıcı tutum, bu rejimin ulusal düzeyde destek bulduğu koşulların varlığına işaret etmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası alanda gerçekleşen bu olumlu gelişmelerde en büyük payın, Akdeniz çevre rejiminde olduğu gibi, epistemik topluluğu oluşturan çevreci bilim insanlarına ait olduğu söylenebilir (Güneş, 2001: 74).

Akdeniz çevre rejiminin oluşumunda mühendislik, fizik, oşinografi, mikrobiyoloji ve şehir planlama gibi disiplinlerden bilim insanlarının önemli rolüne dikkat çeker. Ortak bir bilgi birikimi ortaya çıktıktan sonra, epistemik topluluklar çevresel bakış açılarını Akdeniz ülkelerindeki karar alıcılara yansıtmışlardır. Akdeniz ülkeleri arasında kalkınma düzeyleri ve çevreye verilen değer açısından farklılıklar olmasına rağmen, epistemik toplulukların oynadığı rol sayesinde bu ülkeler zamanla söz konusu rejime uyan ülkeler hâline gelmişlerdir.

Başlangıçta Akdeniz'deki kirliliği kontrol altına almak için karmaşık önlemler almaya isteksiz olan Cezayir ve Mısır gibi ülkeler bile, epistemik topluluğun karar alma düzeyindeki etkisinin güçlenmesiyle, kısa vadeli yüksek maliyetlere rağmen yeni kirlilik kaynaklarını kontrol altına almayı kabul etmişlerdir (İstemil, 2004: 27).

Akdeniz rejiminde ortak çevresel düzenlemelerin olmadığı bir durumda, yalnızca Fransa kıyı sanayileri için atık su arıtma tesisleri inşa ederse, Fransız sanayisi kıyı bölgelerinde çevre standartlarını karşılamak için ek üretim maliyetleri ödemek zorunda kalacaktır. Bu maliyetler, İspanyol ve İtalyan rakipleri tarafından karşılanmayacağından, Fransız sanayisinin karşılaştırmalı üstünlüğü azalacaktır. Bu nedenle, Fransız sanayisi hükümetini Akdeniz çevresinin korunmasına yönelik bir rejime katılmaya teşvik edecektir. Karadeniz rejimindeyse sanayinin hükümetler üzerindeki çevre rejimini güçlendirme yönündeki baskısı Akdeniz örneğine kıyasla oldukça sınırlıdır. Rejim asimetrisi, yükümlülüklerin eşit dağılmaması, denetim ve yaptırım mekanizmalarının yetersizliği, bu baskının oluşmasını ve etkili bir yönetim ortamının gelişmesini engellemektedir. Ayrıca, kıyıdaş ülkeler arasındaki politik gerilimler ve ekonomik kalkınma düzeylerindeki farklılıklar da çevresel iş birliğini zorlaştırmakta, sanayilerin ulusal hükümetlere yönelik taleplerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, Karadeniz çevre rejimi, sanayi kaynaklı baskının rejimi dönüştürücü rol üstlenmesini sağlayacak yapısal ve kurumsal temelden yoksun olup, daha çok statükonun devam ettiği, gönüllülüğe dayalı bir işleyişe sahiptir (İstemil, 2004: 28).

Uluslararası Örgütler ve STK'lar, rejim oluşum sürecinde öncü rol oynamaktadır. Bu bağlamda, UNEP'in bölgesel denizlerin korunması için rejimlerin ortaya çıkışındaki rolü özel bir öneme sahiptir. Günümüzde neredeyse tüm bölgesel denizlerin rejimler kapsamında korunmasının nedeni, UNEP'in oynadığı öncü roldür. Daha spesifik olarak, AEP'in gelişiminde, UNEP, Akdeniz'in deniz ve kıyı çevresinin korunmasına yönelik çevresel bir rejimin kurulması sürecine liderlik etmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın meydana getirdiği kısıtlamalar nedeniyle, UNEP bölgesel deniz rejimlerinin gelişiminde böyle bir role sahip olsa da, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri motive eden birleştirici bir faktör olarak, yani bir "itici güç" olarak hareket edememiştir. Sadece 1980'lerin sonlarında, uygun uluslararası koşullar ortaya çıktıktan sonra, UNEP, Bölgesel Denizler Programları kapsamında yer almayan bölgeler için, bunlar arasında Karadeniz için de bir eylem planı hazırlanmasını içeren bir hazırlık süreci başlatmıştır (İstemil, 2004: 76).

Sanayiler çevresel bozulmanın temel nedenidir. Ancak, rejim oluşum sürecinde birleştirici bir faktör de olabilirler. Devletlerin tek taraflı kirlilik azaltma faaliyetleri, bu devletlerin sanayilerini uluslararası piyasalarda karşılaştırmalı bir dezavantajlı konuma sokabilir. Böyle durumlarda, bu devletlerin sanayileri, çevre standartlarını karşılamak için ek maliyet ödemek istemedikleri için, hükümetleri üzerinde baskı kurarak diğer ülkeleri kendi koruma seviyelerine yükseltmeye zorlarlar. Örneğin, Akdeniz kıyılarında yalnızca Fransa atık su arıtma tesisleri kurarsa ve Akdeniz için ortak bir çevresel standart uygulanmamışsa, Fransız sanayisi İspanyol ve İtalyan sanayilerine kıyasla dezavantajlı duruma düşecektir. Bu nedenle, Fransız sanayisi hükümetini, diğer Akdeniz ülkelerinin de aynı çevre standartlarını benimsemesi için zorlamaktadır. Ancak ne Sovyetler Birliği'nde ne de Türkiye'de sanayi böyle birleştirici bir faktör olamamıştır. Sovyetler Birliği'nde devlet, sanayi de dahil her şey üzerinde tam kontrole sahipti; kar amacı güden ve kendi çıkarlarını maksimize eden firmalar arasında rekabet yoktu. Bu nedenle, devlet işletmeleri dezavantajlı konuma düşme endişesi taşımadığından, koruma çabalarının başlamasında itici bir faktör olamamışlardır. Öte yandan, Türkiye'de bir sanayi grubu bulunmasına rağmen, Karadeniz bölgesindeki sanayiler küçük ölçekliydi. Bu bağlamda, sanayi, Akdeniz kıyılarındaki Fransız sanayilerinin oynadığı rolü oynayamamıştır (İstemil, 2004: 78).

Hegemonik istikrar teorisine göre, uluslararası rejimlerin oluşumu hegemonya'ya bağlıdır ve hegemonya işbirliği için gerekli ve yeterli koşul olarak kabul edilir. Hegemonlar işbirliği çabalarında önemli olsalar da, Karadeniz'de diğer ülkeleri rejim oluşturma yönünde zorlayacak bir hegemonun varlığından söz etmek zordur. Yukarıda belirtilen tüm faktörler nedeniyle, Karadeniz'e kıyısı olan hiçbir ülke, Karadeniz'de bir rejim oluşumu için hegemon olamamıştır. Siyasi, ekonomik ve askeri alanda Soğuk Savaş döneminin süper gücü olan Sovyetler Birliği, çevre alanında hegemonik bir güç olarak hareket edememiştir. Türkiye de Karadeniz için bir rejim başlatmada itici güç olamamıştır. Sovyetler Birliği ve Türkiye, Baltık Denizi ve Akdeniz gibi kendi bölgesel denizlerini korumaya yönelik çevre rejimlerine katılmıştır. Ancak bu rejimler, o bölgelerdeki itici güç ülkelerin varlığı veya uluslararası örgütlerin oynadığı rol sayesinde kurulmuştur. Baltık Denizi çevresindeki ülkeleri, Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere koruma çabalarına iten katı çevre önlemlerinin savunucuları olan İsveç, Almanya ve Danimarka olmuştur; bu durum Sovyetler Birliği'nin Baltık işbirliğine katılımını mümkün kılmıştır. Benzer şekilde, Akdeniz rejiminin kurulmasında UNEP'in oynadığı rol sayesinde Türkiye Akdeniz işbirliğine katılmıştır. Sonuç olarak, Karadeniz çevresini koruma konusunda

diğer ülkeleri teşvik edecek bir itici güç ülkesinin Karadeniz’de bulunmadığı söylenebilir (İstemil, 2004: 79).

Karadeniz Bölgesi’ndeki çevresel bozulmalara karşı Karadeniz ülkelerinin tepkisinin geciktiği söylenebilir. Akdeniz’in deniz çevresini yönetmek amacıyla 1976 yılında kurulan ilk Bölgesel Denizler Programı’na rağmen, Karadeniz çevre rejimi 16 yıl gecikmeyle 1992 yılında oluşturulmuştur. Rejimin bu kadar geç kurulmasının temel nedeni, Karadeniz çevresindeki devletlerin dış politika hedeflerini şekillendiren ve özellikle SSCB ile Türkiye’nin uluslararası çevre politikalarındaki konumlarını etkileyen Soğuk Savaş’ın uluslararası iklimidir. SSCB, Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemi ve Doğu Bloğu’nun politikalarını şekillendiren süper güç konumunda iken, Türkiye ise Batılı bir müttefik olarak bu dönemde çok sınırlı bir iş birliği içinde olmuştur. Bu bağlamda, uluslararası iklim Karadeniz’de rejim oluşum sürecindeki en önemli ayrıştırıcı faktör olarak değerlendirilmektedir (İstemil, 2004: 183).

Dünya üzerindeki fiziksel ve ekolojik süreçlere dair bilimsel bilgi, sorunun tanımı; ciddiyeti, kapsamı, kirlilik kaynakları ve türleri, devletler arası işbirliğini teşvik eden önemli bir faktör olmuştur. Karadeniz’in özellikleri, çevresel sorunları ve bozulma derecesine ilişkin bilimsel bilgi, Karadeniz ülkelerini denizlerini korumaya yönelik bir rejim oluşturma yönünde harekete geçirme açısından bütünleştirici bir unsur olabilir. Ancak, Soğuk Savaş döneminde bu bilimsel bilgiler, devlet sırrı olarak kabul edildiği için Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasında paylaşılmamıştır. Bu nedenle, paylaşılan ortak bilimsel bilginin eksikliği yüzünden, Karadeniz çevresinin durumu hakkında Karadeniz ülkeleri arasında Soğuk Savaş’ın sonuna kadar ortak bir anlayış oluşmamıştır. Çernobil kazasından sonra, Sovyetler Birliği’nin çevresi ile sınır ötesi etkiye sahip diğer ülkelerin çevreleri üzerinde büyük etkisi olan bu olay, Sovyetler Birliği’nin perestroika politikası kapsamında sistemini açmasına yol açtı. Bu politika çerçevesinde, Sovyetler Birliği’nin girişiyle, o dönemin Karadeniz kıyısı olan dört devlet bir araya gelerek Karadeniz’in korunması için bir sözleşme taslağı hazırlanması olasılığını görüştü. Ancak bu süreç Soğuk Savaş’ın sonuna kadar tamamlanamadı. Savaşın sona ermesinden sonra, Karadeniz çevresindeki ülkeler arasındaki gerilimler azaldı ve 1991’den itibaren Karadeniz devletleri birçok alanda iş birliği yapmaya başladı. Bu bağlamda, Karadeniz’de bir rejim oluşumunda en etkili bütünleştirici faktör uluslararası ortam olarak değerlendirilebilir (İstemil, 2004: 80). Günümüzde devam eden Ukrayna-Rusya savaşı, soğuk savaş döneminde de olduğu gibi bölgesel bilgi paylaşımı ve uluslararası iş birliğine önemli engeller teşkil etmektedir. Söz konusu çatışma, özellikle Karadeniz gibi hassas ekosistemlerin korunmasına yönelik ortak çevresel politika geliştirme ve uygulama süreçlerinde veri alışverişini ve iş birliğini

zorlaştırmaktadır. Güvenlik endişeleri, politik gerilimler ve askeri faaliyetler, sınır ötesi kirlilik izleme, çevresel etki değerlendirmeleri ve bilimsel araştırmaların koordinasyonu gibi alanlarda bilgi akışının kısıtlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, bölgesel çevre yönetimi rejimlerinin etkinliğini azaltmakta ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğine yönelik ortak çabaların koordinasyonunu olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla, mevcut uluslararası ortam düzelmedikçe, Karadeniz’de etkili bir recimden bahsetmek oldukça zordur.

Günümüzde görüldüğü üzere destek ve uzmanlık kapasitesinin sınırlı olması, siyasi ortamın uygun olmaması, güvensizlik ortamının oluşması Karadeniz Komisyonu’nu negatif yönde etkilemektedir. Özellikle çevresel veri toplama ve izleme sistemlerinin yeterince kurumsallaşamamış olması, bilim temelli politika üretimini engellemektedir. Sözleşme gereği düzenli olarak yapılması gereken Taraflar Konferansı toplantıları da istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilmemekte; alınan kararların sahaya yansımaları sınırlı kalmaktadır. Bu durum, bölgedeki çevresel tehditlerin zamanında tespit edilmesini ve etkin müdahalelerin geliştirilmesini engellemektedir. Buna ek olarak, Karadeniz Rejiminin finansal sürdürülebilirliği de ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Komisyonun faaliyetleri büyük ölçüde uluslararası projelere ve dış finansmana bağlı olup, taraf ülkelerin düzenli ve yeterli katkı yapmaması, uzun vadeli çevre politikalarının uygulanmasını güçleştirmektedir. Karadeniz bölgesinde çevre koruma için finansman eksikliği, rejim açısından sürekli bir sorun teşkil etmekte ve önemli bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Karadeniz çevresindeki ülkeler, ekonomik geçiş sürecinde olan ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya bulunan ülkeler olduğundan, Bükreş Sözleşmesi’nin uygulanmasına yönelik faaliyetler, taraf devletler tarafından doğrudan değil, özellikle ilk dönemlerde GEF ve AB gibi uluslararası bağışçıların desteğiyle başlatılmıştır. GEF’in Karadeniz Çevre Programı girişimi, rejimin temelini oluşturulmasını sağlamıştır. Ancak, projelerin zamanla sınırlı olması ve GEF’in 2007 sonrası desteğinin belirsizliği, özellikle GEF’in Karadeniz’e yönelik destek politikasındaki değişiklikler nedeniyle, rejimin finansmanı önümüzdeki dönemde önemli bir meydan okuma olarak görünmektedir (İstemil, 2004: 124).

Bu sorunun çözümü olarak Karadeniz Çevre Fonu’nun kurulması öngörülmüştür. Eğer kurulabilseydi, bugün Karadeniz çevre rejimi sürdürülebilir bir finansal mekanizmaya sahip olacaktı. Gelecek dönemde Karadeniz ülkelerinin en öncelikli görevi, sürdürülebilir bir finansman mekanizmasının oluşturulmasıdır. Karadeniz, yalnızca çevresel bir değer olmayıp, Akdeniz’den daha zengin olan balıkçılık kaynakları, her yıl artan önemiyle bir ulaşım koridoru ve benzersiz turizm olanakları ile hem bölge içindeki hem de bölge dışındaki ülkelere ekonomik

hizmetler sunmaktadır. Vergi mükelleflerine ek yük getirmeden, kullanıcılar ve kirleticilerden doğrudan sağlanacak ekonomik araçlara dayalı bir Çevre Fonu'nun kurulması, tam işleyen ve sürdürülebilir bir rejime ulaşılması açısından önemli bir adım olacaktır (İstemil, 2004: 130).

Çevresel sorunların kapsamı ile rejimlerin katılımcı kapsamı örtüştüğünde rejimlerin etkin olduğu görülmektedir. Eğer tüm kirletici ülkeler rejimlere katılmazsa, katılımcı ülkeler gerekli tedbirleri almada isteksiz kalabilir; çünkü diğer kirleticilerin katılımı olmadan katılımcı ülkelerin çabaları kirliliği ortadan kaldırmada yetersiz kalacaktır. Bu nedenle, kirliliğe katkıda bulunan tüm devletlerin katılımı rejimlerin etkinliğini artırmaktadır. Bu bakış açısıyla, Karadeniz çevre rejiminin katılımcı kapsamının, Karadeniz'deki çevresel sorunların kapsamı ile uyuşmadığı ve bunun da rejim için bir zorluk oluşturduğu ileri sürülebilir. Karadeniz kıyıdaş ülkelerinin çabaları, ötrofikasyon sorunu ve Karadeniz'in diğer çevresel problemlerinin ortadan kaldırılmasında Tuna havzası ülkelerinin katılımı olmadan yetersiz kalacaktır. Havza genelinde bir yaklaşım, yani Karadeniz drenaj havzası içindeki on altı ülke arasında tam iş birliği, Karadeniz'de ötrofikasyonun etkin biçimde azaltılmasının temelinde yatmaktadır. Bölgesel denizlerin drenaj havzasında bulunan kıyıdaş olmayan ülkelerin, Bölgesel Denizler Sözleşmeleri'ne katılım konusunda genellikle isteksiz oldukları yönünde bir görüş de bulunmaktadır. Örneğin, Akdeniz drenaj havzasında yer alan üç kıyıdaş olmayan ülke olan Sudan, Etiyopya ve Uganda, Akdeniz Eylem Planı'na (MAP) katılmamıştır. Ancak, Karadeniz çevre rejiminde Tuna Nehri havzasındaki ülkelerin yer alması anlamlıdır; zira Karadeniz'e yıllık yaklaşık 470 km³ nehirsel su girişi olmakla birlikte, bunun yaklaşık 350 km³'ü, 2.000.000 km²'lik drenaj havzasına sahip olan Tuna Nehri'nden gelmektedir (İstemil, 2004: 152-154).

Tablo 6, Akdeniz Rejiminin özellikle çok aktörlü yönetim, teknik kapasite ve finansal sürdürülebilirlik gibi alanlarda Karadeniz Rejimi 'ne göre daha güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu fark, Akdeniz Rejiminin çevresel sorunlara daha bütüncül ve sürdürülebilir çözümler geliştirmesini mümkün kılmaktadır. Karadeniz Rejiminin karşılaştığı temel sorunlar arasında, yetersiz teknik ve kurumsal kapasite, siyasi iş birliği eksikliği, güçlü bir izleme-değerlendirme sisteminin olmaması ve finansal kaynak yetersizliği yer almaktadır. Buna karşın, Barselona Rejiminin başarılı uygulamaları Karadeniz için örnek teşkil edebilir. Özellikle:

- Bölgesel Faaliyet Merkezleri gibi teknik uzmanlık sağlayan yapıların oluşturulması,
- COP toplantılarının karar alma ve denetim gücünün artırılması,
- Veri paylaşım sistemlerinin dijitalleşmesi ve şeffaflık ilkesiyle uyumlu hale getirilmesi,

- Sivil toplum, akademi ve özel sektörün sürece daha aktif bir şekilde dâhil edilmesi,
- Sürdürülebilir finansman kaynaklarına erişimin artırılması,

Tablo 6. Karadeniz ve Akdeniz Rejimlerinin Karşılaştırması

Unsur	Akdeniz Rejimi	Karadeniz Rejimi
Kuruluş Yılı	1976 (revize: 1995)	1992
Dayandığı Sözleşme	Barselona Sözleşmesi	Bükreş Sözleşmesi
Yönetişim Yapısı	UNEP koordinasyonunda çok paydaşlı, katılımcı yapı	Karadeniz Komisyonu (BSC), sınırlı katılımcılık
Teknik Uygulama	Bölgesel Faaliyet Merkezleri (RACs)	Sınırlı teknik destek ve kapasite
İzleme ve Değerlendirme	Sistemik izleme, çevresel göstergeler, düzenli COP toplantıları	Düzensiz veri toplama, COP kararları sınırlı etkide, en son toplantı 2018
Katılımcı Aktörler	Devletler, AB, STK'lar, akademi, özel sektör	Ağırlıklı olarak kıyıdaş devlet odaklı
Finansman	GEF, AB, taraf devlet katkıları	GEF 2007'den sonra belirsiz durum, sınırlı finansman ve katılım
Etkinlik	Yüksek; stratejik hedefler ve raporlamalarla izlenen yapı	Düşük; uygulamada zorluklar ve siyasi belirsizlikler

Kaynak: Mediterranean Action Plan: 45 Years of Regional Cooperation for the Environment and Sustainable Development. Athens: United Nations Environment Programme; State of the Environment Report for the Black Sea 2020–2021. Istanbul: BSC Publications.

Akdeniz’de çevre politikalarının yanı sıra sosyo-ekonomik ve siyasi yapılarında farklılıklar olan 21 kıyıdaş ülke arasında bir dizi tüzel, kurumsal ve bilimsel/teknik araçlarla yenilenerek yaklaşık yarım asırdır işleğini koruyan AEP gibi bir bölgesel ortaklığın süregelmesi, Barselona rejiminin hem uluslararası hem de bölgesel ölçekte örnek bir konuma getirmektedir (Orhan vd., 2017: 371). Karadeniz Rejiminin yeniden yapılandırılmasında dikkate alınması gereken öncelikli reform alanlarıdır. Bu karşılaştırmalı analiz, Karadeniz’de çevre yönetiminin yalnızca teknik değil, aynı zamanda kurumsal ve yönetişimsel dönüşüme ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Barselona Sözleşmesi, sadece Akdeniz için değil, benzer çevresel sorunlar yaşayan Karadeniz gibi yarı kapalı deniz havzaları için de yönetişimsel ve yapısal açıdan örnek alınabilecek bir model sunmaktadır. Bu modelden hareketle Karadeniz Rejiminin yeniden yapılandırılması, çevresel koruma politikalarının etkililiği ve bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu çerçevede, başarılı ve sürdürülebilir bir Karadeniz çevre rejimi için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- 1) Kurumsal Reform ve Kapasite Artışı: Karadeniz Komisyonu'nun işlevselliği yeniden yapılandırılmalı; teknik kadro, bütçe ve görev tanımları güçlendirilmelidir. Protokoller revize edilerek uygulama yükümlülükleri netleştirilmelidir.
- 2) Ortak Bilgi Sistemi ve Veri Paylaşımı: Tüm kıyıdaş ülkeler tarafından kullanılacak, bilimsel tabanlı ve şeffaf bir çevresel bilgi paylaşım altyapısı kurulmalıdır. Bu sistem, karar alma süreçlerinde temel veri kaynağı olarak kullanılmalıdır.
- 3) Çok Aktörlü Yönetişim ve Katılımcılık: Sivil toplum kuruluşları, akademi, özel sektör ve yerel yönetimlerin sürece dâhil edileceği mekanizmalar oluşturulmalı; karar alma süreçlerine demokratik katılım sağlanmalıdır.
- 4) Siyasi Güvenin Tesisi: Rejim başarısı için taraf ülkeler arasında güven ortamı inşa edilmeli; çevre diplomasisi, siyasi çatışmalardan bağımsız olarak sürdürülebilir bir platformda yürütülmelidir.
- 5) Barselona Süreci'nden Öğrenme: UNEP-MAP modelinin Karadeniz'e uyarlanması, teknik iş birliği ve yönetim modellerinin entegrasyonu sağlanmalıdır.
- 6) Finansal Sürdürülebilirlik: GEF, Dünya Bankası, AB fonları gibi uluslararası mali destek araçlarıyla Karadeniz rejiminin mali alt yapısı güçlendirilmelidir.
- 7) Kamu Bilinci ve Eğitim: Karadeniz havzasındaki halkın çevresel farkındalığı artırılmalı, eğitim programları yaygınlaştırılmalı ve toplumun çevre rejimi sahiplenmesi teşvik edilmelidir.
- 8) Entegre Su ve Nehir Yönetimi: Karadeniz-Tuna Nehri rejimleri arasında kurumsal ve teknik entegrasyon sağlanarak havza bazlı su yönetimi perspektifi benimsenmelidir.

SONUÇ

Karadeniz çevre rejimi, Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna'nın katılımıyla 1992 yılında kurulmuş olup, Karadeniz ekosisteminin iyileştirilmesini sağlamak ve denizin çevresinin daha fazla bozulmasını önlemek amacı taşımaktadır. 1990'lı yıllarda Karadeniz, sahip olduğu ciddi çevresel sorunlar ve kendine özgü özellikleri nedeniyle iyileştirilemez bir deniz olarak değerlendirilmiştir. Karadeniz'deki sorunların temel nedeni, karasal kaynaklı kirlilik olarak görülmekte olup, özellikle ekosisteme verdiği zarar nedeniyle ötrofikasyon önemli bir yer tutmaktadır. Diğer bir sorun ise gemilere bağlı kirlilik olup, bu kirlilik türü petrol kirliliğine ve ekosisteme yabancı istilacı türlerin girmesine yol açmaktadır. Bu durum, Karadeniz'de biyolojik çeşitlilikte azalma ve balıkçılık kaynaklarının kaybına neden olmaktadır. Hazar petrolünün Karadeniz üzerinden uluslararası piyasalara taşınmasıyla gemilere bağlı kirliliğin yakın gelecekte ciddi bir tehdit oluşturması beklenmektedir.

Karadeniz'in bu çevresel sorunları, kendine has özellikleriyle daha da ağırlaşmaktadır. Okyanuslardan izole olması, Karadeniz havzasındaki nehirlerden özellikle Tuna Nehri'nden yüksek miktarda nehir girdisine sahip olması ve deniz hacminin yaklaşık dokuzda dokuzunu oluşturan zehirli hidrojen sülfür tabakasının varlığı, Karadeniz'i benzersiz bir ekosistem haline getirmektedir.

Bu tez çalışması, Karadeniz'in giderek derinleşen çevresel tehditler karşısında korunmasına yönelik olarak Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulan çevresel rejimin ve kıyıdaş ülkelerin çevre politikalarının etkinliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin uluslararası çevre rejimleri bağlamında benimsedikleri politikaların deniz kirliliğini önlemede ne derece yeterli olduğu ve bu bağlamda, benzer bir bölgesel çevre rejimi olan Akdeniz rejimi ile yapılan karşılaştırmadan ne tür çıkarımlar elde edilebileceğidir.

Tezin birinci bölümünde, Karadeniz'in jeolojik oluşumu, hidrolojik yapısı, ekosistem çeşitliliği ve stratejik önemi bilimsel ve tarihsel verilerle ortaya konulmuştur. Karadeniz, dünyanın en büyük oksijensiz su kütlesine sahip olup, sınırlı su değişimi, yüksek hidrojen sülfür konsantrasyonu ve düşük tuzluluk oranı gibi özel çevresel koşullara sahiptir. Bu özellikleri, deniz ekosisteminin doğal olarak savunmasız hâle gelmesine neden olmakta, dışsal baskılara karşı direnç kapasitesini azaltmaktadır. Tarımsal faaliyetler, endüstriyel üretim, evsel atık

boşaltımı ve balast sularıyla taşınan istilacı türler gibi insan faaliyetleri, Karadeniz’de uzun vadeli, kalıcı ve geri dönüşü zor çevresel sorunlar yaratmıştır. Ayrıca, kıyı şeridinde hız kazanan kentleşme ve turizm faaliyetleri de baskı unsurlarını artırmaktadır. Bu çerçevede Karadeniz’in korunması yalnızca ekolojik değil; kıyıdaş ülkeler açısından ekonomik, sosyal ve stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir.

İkinci bölümde, Karadeniz’in kirlenmeye karşı korunmasına yönelik geliştirilen uluslararası rejimler, özellikle 1992 tarihli Bükreş Sözleşmesi, yapısal çerçevesi, taraf ülkelerin yükümlülükleri, uygulama mekanizmaları ve kurumsal kapasitesi bağlamında analiz edilmiştir. Çalışma, Bükreş rejiminin kağıt üzerinde ortak bir çevresel vizyon sunsa da, uygulamada ciddi yapısal ve işlevsel eksiklikler taşıdığını ortaya koymuştur. Bu eksikliklerin temelinde, taraf devletler arasındaki siyasi güvensizlik, çevre alanına yeterli bütçenin ayrılmaması, karar alma süreçlerinde katılımcılığın sınırlı olması, çevresel verilerin sistematik biçimde toplanamaması ve ortak eylem planlarının bağlayıcı nitelik taşınamaması gibi sorunlar yer almaktadır. Bu yapısal sorunlar, rejimin etkinliğini doğrudan sınırlandırmakta ve Karadeniz’in korunmasını sembolik düzeyde bir çerçeveye indirgemektedir. Bu bölümde ayrıca kıyıdaş ülkelerin (Türkiye, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya ve Gürcistan) ulusal çevre politikaları, çevre yönetim kurumları ve denizel koruma uygulamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, ülkeler arasında çevre politikalarının kapsamı ve uygulama düzeyi açısından önemli farklar olduğunu göstermiştir. Özellikle çevresel konuların ulusal kalkınma planlarında öncelikli bir yer tutmaması ve çevre diplomasisinin siyasi krizlere bağlı olarak sekteye uğraması, Karadeniz özelinde ortak bir yönetim kültürünün gelişmesini engellemektedir.

Üçüncü bölümde, Karadeniz’de çevresel iş birliğinin önündeki kurumsal, siyasi ve stratejik engeller analiz edilmiştir. Özellikle Karadeniz Komisyonu (BSC), karar alma süreçlerinde etkisiz kalmakta, izleme ve raporlama mekanizmalarını işler hâle getirememektedir. Ayrıca bölgedeki jeopolitik krizler, örneğin Rusya-Ukrayna Savaşı gibi faktörler, çevresel iş birliğini sekteye uğratmakta; hatta kimi zaman çevre konularının stratejik çatışmalarda araçsallaştırıldığı gözlemlenmektedir. Bu da çevresel rejimlerin siyasallaşmasına neden olmakta ve çevresel güvenlik konusunun teknik düzeyde tartışılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bölümde ayrıca Karadeniz rejimi, Akdeniz için oluşturulan Barselona Sözleşmesi ve bu sözleşmeye dayalı UNEP-MAP yapısıyla karşılaştırılmıştır. Barselona rejiminin sahip olduğu güçlü yönetim yapısı, tematik protokolleri, Birleşmiş Milletler koordinasyonu, çok aktörlü katılım mekanizmaları ve teknik kapasitesi, Karadeniz rejimine kıyasla çok daha ileri düzeydedir. Bu karşılaştırma, çevresel rejimlerin yalnızca normatif belgelerle değil, aynı zamanda siyasi irade,

uygulama kapasitesi, bilimsel bilgi üretimi ve toplumsal katılım gibi bileşenlerle etkin hâle getirilebileceğini göstermektedir.

Tez kapsamında elde edilen bulgular, Karadeniz’de mevcut çevre rejiminin yalnızca sınırlı ölçüde koruma sağladığını, çevresel bozulmanın yapısal nedenlerine müdahale etmekte yetersiz kaldığını ve kıyıdaş ülkeler arasında güvene dayalı, sürdürülebilir ve katılımcı bir çevre yönetişiminin henüz kurumsallaşmadığını ortaya koymuştur. Buna göre Karadeniz’in korunması, yalnızca çevre mevzuatının güçlendirilmesiyle değil; aynı zamanda çevre yönetiminin politikanın merkezine yerleştirilmesi, ulusal ve bölgesel düzeyde ortak bir çevre etiğinin geliştirilmesi ve bilimsel altyapının güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

Karadeniz çevresel rejiminin oluşum sürecinde bir dizi bütünleştirici ve ayrıştırıcı unsur etkili olmuştur. Ancak çevresel rejimler yalnızca oluşum süreçleriyle sınırlı kalmamakta, kalıcı çözümler üretme amacıyla tasarlanan uzun soluklu yapılar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, rejimlerin sürdürülebilirliği ve etkinliği, karşılaşılan zorluklara yanıt verilebilmesine ve mevcut fırsatların ne ölçüde değerlendirilebildiğine bağlıdır. Bugün gelinen noktada Karadeniz çevresel rejiminin geleceği belirsizliklerle doludur. Eğer mevcut sorunlar Karadeniz’e kıyısı olan devletler tarafından yeterli düzeyde ele alınmaz ve var olan fırsatlar etkili bir biçimde kullanılmazsa, rejimin temel hedefi olan Karadeniz ekosisteminin iyileştirilmesi ve korunması gerçekleştirilemeyebilir. Rejimin bugüne kadar işleyişi ve varlığını sürdürmesi büyük ölçüde uluslararası bağışçıların desteğiyle mümkün olmuştur. Ancak bu desteğin gelecekte devam edip etmeyeceği hususu belirsizliğini korumaktadır. Rejimin kurulmasının ardından Türkiye, rejimin ulusal düzeyde teşkilatlandırılması sürecinde öncülük rolü üstlenmiş ve finansal katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin bölgesel düzeyde lider bir aktör olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bununla birlikte, bu türden sınırlı desteklerin rejimin uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından yeterli olmadığı açıktır. Bu noktada en önemli fırsat, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik süreçlerinde yatmaktadır. Bu süreçler, söz konusu ülkelerde çevresel standartların yükseltilmesini ve ekonomik koşulların iyileştirilmesini teşvik edecek; böylelikle Karadeniz’in korunmasına yönelik çabalara doğrudan katkı sağlayabilecektir. Avrupa Birliği, yüksek çevresel standartları ve gelişmiş yaşam koşullarıyla, uluslararası bağışçı desteğinin zamanla azalması durumunda oluşabilecek boşluğu doldurma potansiyeline sahip önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda önemli bir husus da, Karadeniz için Akdeniz rejimi örnek alınırken her iki bölgenin çevresel, coğrafi, kurumsal ve siyasi farklılıklarının göz ardı edilmemesi

gerekliliğidir. Akdeniz rejimi (Barselona Sözleşmesi ve UNEP MAP) daha geniş katılımlı, tematik protokollerle desteklenmiş ve Birleşmiş Milletler gibi küresel aktörlerin koordinasyonu ile yürütülen bir çerçeveye sahiptir. Buna karşın Karadeniz, yarı kapalı bir iç deniz olması, sınırlı su yenilenme kapasitesi ve benzersiz hidrojen sülfür tabakası gibi özgün ekosistem koşullarına sahip olduğundan, kirliliğe karşı toleransı Akdeniz'e göre çok daha düşüktür. Ayrıca, Akdeniz'deki kıyıdaş ülkelerin çoğu uzun yıllardır AB üyesi ya da aday ülke olarak ortak çevre standartları ve hukuki düzenlemeler geliştirmişken, Karadeniz'de bu uyum düzeyi görece zayıftır. Örneğin Akdeniz'de siyasi iradeyi destekleyen gelişmiş çevre veri tabanları, bölgesel izleme ağları ve çok aktörlü katılım mekanizmaları güçlü bir yönetim zemini sağlamaktadır. Buna karşılık Karadeniz'de güven bunalımı, taraflar arasında veri paylaşımının sınırlı olması, kurumsal kapasitenin yetersizliği ve mevcut protokollerin bağlayıcılık düzeyinin zayıf kalması, Akdeniz modelinin aynen uygulanmasını imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla Karadeniz için etkin bir çevre rejimi tasarlanırken, Akdeniz'den elde edilen yönetim deneyimleri rehber alınabilir ancak bu modelin bölgenin kendine özgü ekolojik, jeopolitik ve sosyo-ekonomik dinamikleri gözönüne alınarak yerelleştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, sadece normatif belgelerin aktarılmasıyla Karadeniz'in kırılgan ekosisteminin korunması mümkün olmayacak; bölgesel sahiplenme, ortak güven ve sürdürülebilir iş birliği hedefleri eksik kalacaktır.

Bu farklılıklara ek olarak, Karadeniz'de rejim oluşturma girişimlerinin bugüne kadar sınırlı kalmasının temel nedenlerinden biri de kıyıdaş devletler arasında tarih boyunca süregelen güç mücadeleleri ve güven eksikliğidir. Bölge, Osmanlı-Rus çekişmesinden Sovyet sonrası dönemde yaşanan jeopolitik krizlere kadar pek çok tarihsel kırılma yaşamış; Kırım'ın ilhakı, Rusya-Gürcistan çatışmaları gibi gelişmeler, devletler arası iş birliğini kalıcılaştıracak ortak bir güven ikliminin oluşmasını engellemiştir. Karadeniz'in stratejik konumu, enerji koridorları üzerindeki rekabet ve bölge ülkelerinin asimetrik güç ilişkileri, çevresel konuların çoğu zaman siyasi gerilimlere kurban edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle Karadeniz'deki tarihsel gelişim, Akdeniz'deki görece istikrarlı iş birliği kültürünün oluşmasına imkân veren faktörlerden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Karadeniz'de başarılı bir çevre rejiminin kurulabilmesi için yalnızca normatif sözleşmeler değil, aynı zamanda kalıcı bir siyasi irade, taraflar arasında şeffaf veri paylaşımı, ortak bilimsel izleme kapasitesinin güçlendirilmesi ve paydaş katılımının artırılması gibi unsurların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bölge ülkelerinin ulusal kalkınma planlarında çevre politikasına öncelik vermesi, çevresel yönetimi siyasi krizlerden bağımsız tutabilmesi ve toplumun her düzeyinde çevre bilincinin

geliştirilmesi, rejimin sürdürülebilirliğinin en önemli güvenceleri olacaktır. Tüm bunlar, Karadeniz'in kırılgan ekosisteminin korunmasına yönelik ortak bir sahiplenme kültürü oluşmadan, dışsal desteklerle veya kısmi iş birliği çabalarıyla kalıcı biçimde sağlanamaz.

Böylece tez kapsamında Karadeniz'in genel yapısı, özellikleri, devletler için taşıdığı stratejik önem ele alınarak Karadeniz'in mevcut ekolojik ve siyasi durumu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Karadeniz'in kirlenmesine sebep olan faktörler açıklanmıştır. Karadeniz ve çevresinin korunmasının Karadeniz kıyıdaş ülkelerinin öncelikli gündeminde olup olmadığı ile Karadeniz kıyıdaş ülkelerinin uyguladıkları çevre politikaları ve uluslararası faaliyetleri Karadeniz'de mevcut kirliliğin önlenmesine ve giderilmesine imkân verip vermediğini ve yürütülen çalışmaların mevcut sorunlar karşısında yeterli olup olmadığı açıklanmıştır. Bununla birlikte kirliliğe karşı yetersiz kalmaları durumunda meydana gelecek sorunlar ortaya konulmuştur ve başarılı bir rejimin oluşması için gereken faktörler açıklanmıştır. Bununla birlikte Karadeniz'in hem bölgesel hem uluslararası siyasi, ekonomik ve askeri önemine değinilmiştir.

KAYNAKÇA

Abay, Tezcan Eralp (2013). Uluslararası Rejim Tartışmaları ve Karadeniz’de Çevre Yönetimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

Alexandrova-Arbatova, Nadia (2008). “Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia’s Relations with the West”, Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (Ed.), The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives, 1. Baskı içinde (293-319), Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations.

Algan, Nesrin (1995). Bölgesel Çevre Yönetiminde Model Arayışları: Akdeniz, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Kent Ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Algan, Nesrin (1998). “Akdeniz Eylem Planı, Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye”, MHB Milletler Arası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Prof. Dr. Yılmaz Altuğ’a Armağan, Yıl 17-18, Sayı 1-2, 1997-1998, MMAUM, İ.Ü. Hukuk Fakültesi, İstanbul, ss: 37-54.

Alkan Ali, Serdar, Serkan, Fidan, Dilek (2008). “Kirlilik ve Karadeniz” SÜMAE YUNUS Araştırma Bülteni, 8:1, s.6-7.

Aksoy, Sevilay Z.(2015). “Rejim Teorileri”,Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 12, Sayı 46, s. 57-77.

Aktürk, Mine (2005). Heavy Metals In Sediments of The Black Sea, Boğaziçi University, Institute of Environmental Sciences, Master of Science of Environmental Sciences, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ardia, David S. (1998). Does the Emperor Have No Clothes? Enforcement of International Laws Protecting the Marine Environment, Michigan Journal of International Law, Vol. 19:497.

Aslan, Nagehan Talat and Mustafa Ökmen (2006). “The Economical and International Dimensions of the Environmental Problems, Environmental Problems in the Black Sea Region and the Role of the Voluntary Oorganizations”, Building and Environment 41,p. 1040–1049.

Aybak, Tunç (2005). ‘Interregional Cooperation between the EU and BSEC’, in: Ayşe Güneş-Ayata, Ayça Ergun, and Işıl Çelimli (eds), Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region, I.B. Tauris, London.

Aydın, Mustafa (2005). ‘Regional Cooperation in the Black Sea and Integration into Euro-Atlantic Structures’, Perceptions, Volume X, Autumn.

Aydın, Mustafa, Triantaphyllou, Dimitrios (2010). “A 2020 vision for the Black Sea region: the Commission on the Black Sea proposes”, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 10, No. 3, September, s.373-380.

Bakan, Gülfem, Özkoç, Hülya Böke, Büyükgüngör, Hanife, Ergun, Osman Nuri (2001). Karadeniz Kıyı Şeridi Çevre Koruma ve Yönetimi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü 55139, Samsun.

Başkan, Ayşe Esin (2020). Karadeniz’de Çevresel Güvenlik, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Başlamış, Cenk (2001). “Boğazda Nükleer Tehlike Ölüm Gemileri Geliyor”, Milliyet Gazetesi, 08 Haziran 2001, s. 4.

Bat, Levent, Şahin, Fatih, Satılmış, Hasan Hüseyin, Üstün, Funda, Birinci Özdemir, Zekiye, Ahmet Erkan Kıdeys, Georgy E. Shulman (2007). “Karadeniz’in Değişen Ekosistemi ve Hamsi Balıkçılığına Etkisi”, Journal of FisheriesSciences.com, 1 (4):191-227.

Bayramoğlu, Basak, Haita-Falah, Corina (2021). With or Without the European Union: the Convention for the Protection of the Black Sea Against Pollution, April 2021.

BBC News (2024). Oil spill off Crimea coast after Volgoneft tankers damaged in storm <https://www.bbc.com/news/articles/c23ngk5vgmpo> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

Bkz. UNDP/GEF Danube Regional Project. http://www.undp-drp.org/drp/danube_population.html (Erişim Tarihi: 28.04.2025)

Black Sea Coast Development Act (2008). National Assembly of Bulgaria <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135584516> (Erişim Tarihi: 22.05.2025)

Black Sea Commission. (2022). State of the Environment Report for the Black Sea 2020–2021. Istanbul: BSC Publications.

Black Sea NGO Network, Topical Items, Public consultation on reducing marine litter, “<http://www.bsnn.org/topical.html>”, (Erişim Tarihi: 27.01.2025)

Black Sea Commission (1992). Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution (Bucharest Convention) <https://www.unep.org/bucharest-convention> (Erişim Tarihi: 19.11.2024).

Black Sea Commission (2020). National Reports: Bulgaria <http://www.blacksea-commission.org> (Erişim Tarihi: 22.05.2025).

Bozkurt, Yavuz (2010). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikalarının Dönüşümü, Ekin Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Braund, David (2025). Antiquity. In Handbook on the History and Culture of the Black Sea Region, De Gruyter.

Broadus, James, Raphael V. Vartanov (1994). The Oceans and Environmental Security: Shared US and Russian Perspectives, Island Press, Washington, D.C.

Bulgarian Academy of Sciences – Institute of Oceanology (2023). Research Projects and Activities <http://www.io-bas.bg> (Erişim Tarihi: 22.05.2025).

Can, Canan, Durmaz, Şerife (2021). “Türkiye’nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Süreci”, Politik Ekonomik Kuram, 5 (2), 301-319.

Commission of the European Communities (2007). Black Sea Synergy-A New Regional Cooperation Initiative, Brussels,2007.

Constitution of Ukraine (1996). Article 16 and 66, <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Chircop, Aldo , "The Mediterranean: The Lessons Learned", V. J. Mark (drl.),Maritime Regime Building içinde, Great Britain: Kluwer Law International, 2001,27-49.

Çağırın, Mehmet Emin (2001). “Karadeniz ekonomik işbirliğı örgütü hukuki yapısı ve gelişimi üzerine bir inceleme-“ ,Galatasaray Üniversitesi Dergi Özel Sayı.

Darchiashvili, David (2005). 'Georgian Defense Policy and Military Reform', pp. 117-153, in Bruno Coppieters and Robert Legvold (eds.), Statehood and Security: Georgia after the Rose Revolution, Cambridge MA.

Dimadama, Zefi (2011). “Greening the Black Sea: Environment and Sustainable Development”, International Journal of Environmental Protection, Vol. 1, No. 1

Dimitrov, Petko, Dimitrov, Dimitar (2004). The Black Sea, The Flood and the Ancient Myths, Slavena, Varna.

Doğangün, Esra (1997). Karadeniz Kıyı Şeridinde Plajlarda ve Yüzey Sularında Biyolojik Oksijen İhtiyacı (BOİ), Çözülmüş Oksijen, Debi ve Sıcaklık Ölçümleri, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1997.

Efe, Haydar (2012). AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KARADENİZ BÖLGESİ POLİTİKASI. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(15).

Environmental Protection Act (2002). Republic of Bulgaria <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135453184> (Erişim Tarihi: 22.05.2025).

Eralp, Sibel, Sezer (2008). “Karadeniz ve Sürdürülebilirlik”, Yeşil Ufuklar, Temmuz-Eylül s. 16-17.

Erdoğan Sağlam, Naciye, Düzgüneş, Ertuğ, Balık, İsmet (2008). “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği”, E.Ü. Su Ürünleri Dergisi, Cilt/Volume 25, Sayı/Issue (1), 89-94.

Erkmenoğlu, Ferhan (2001) Karadeniz Ekonomik İşbirliğı (KEİ)-Örgütünün Dünü, Bugünü ve Geleceğı”, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı: II, Türkiye Cumhuriyeti Dış İlişkiler Bakanlığı Yayını: “https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirlici_kei_---orgutunun-dunu_-bugunu-ve-gelececi.tr.mfa”, (27.02.2024).

European Environment Agency (2021). State of the Environment Report: Ukraine. <https://www.eea.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

Ertürk, Emin (1993). “Ekonomik entegrasyon teorisi ve Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonlar”, Ezgi Kitabevi Yayınları.

Eruz, Coşkun (2014). “Ecological and Healty Problem of the Black Sea: Litter Pollution”, Turkish Fisheries in the Black Sea, (Eds. Ertuğ Düzgünes, Bayram Öztürk, Zengin M.), s. 2.

Eshba E.D. (2013). REGIONAL COOPERATION ON THE BLACK SEA: ACHIEVEMENTS, PROBLEMS, PROSPECTS. MGIMO Review of International Relations. s.42-48

Fitöz, Cengiz (2009). Gemilerden Kaynaklanan Deniz Kirliliğinin Önlenmesi ve Türk Boğazlarına Yönelik Çözüm Önerileri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Frantzi, Sofia (2008). “What Determines The Institutional Performance of Environmental Regimes? A Case Study of The Mediterranean Action Plan”, Marine Policy, No 32, ss. 618-629.

Georgian Parliament (1995). Constitution of Georgia. <https://www.parliament.ge> (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

Gücü, Ali Cemal (2008). “Karadeniz’in tekrar üretken bir deniz olması mümkün”, Yeşil Ufuklar, Bölgesel Çevre Merkezi Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 3, s.17.

Güler, Çetin, Cindoruk, Süleyman (2017). Entegre Kıyı Alanları Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları. Çevre Bilimleri Dergisi, 9(1), 22–34.

Güneş, Şule (2001). “Karadeniz’de Çevresel İşbirliği, 1992 Bükreş Sözleşmesi”. ODTÜ Gelişme Dergisi, 28 (3-4). s. 311-337.

Güven, Kasım, Cemal (2005). “Denizde Petrol Kirliliği”, Deniz Kirliliği Analiz Yöntemleri İlgili Uluslararası Sözleşmeler, (Eds. Kasım Cemal Güven, Bayram Öztürk), TÜDAV Yayınları, Bölüm II, s. 116.

Haas, Peter, (1990). “Obtaining International Environmental Protection Through Epistemic Consensus”, Millenium, vol.19, 347-363.

İstemil, Alara (2004). The Black Sea environmental regime : challenges and opportunities [M.S. - Master of Science]. Middle East Technical University.

İşçi, Önur (2025). Mare Clausum: War and Diplomacy on the Black Sea. In Handbook on the History and Culture of the Black Sea Region, De Gruyter.

Jobst, Ketrin, Rohdewald, Stefan (2025). Forging the Empires in Competition. In Handbook on the History and Culture of the Black Sea Region De Gruyter.

Kabatchenko, Ilya “Wind and waves calculations”, Black Sea State Of Environment Report (2009-2014/5) (Ed. Anatoly Krutov), The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution, İstanbul, 2019.

Kamalov, İlyas, “Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s.13-21.

Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi), 06 Mart 1994 tarih ve 21869 sayılı Resmi Gazete.

Kasım, Kamer, “Türkiye’nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler”, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA), Tartışma Platformu, Yıl 2008, Cilt: 3, Sayı: 5, 172-180.

Kaya, Yasemin, Kaya, Sezgin, “Uluslararası Rejim Türleri: Çevre Rejimleri ve Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme”, PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi Temmuz 2011, Cilt: 7, Sayı: 2, s.45-62

KEİPA Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi, Raporlar ve Tavsiye Kararları, Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre İşleri Komisyonu, “Karadeniz ülkelerinde çevresel sorunların çözümlerinin ekonomik yönleri”, Rapor (Raportör: Filippos Tsalidis-Yunanistan), Doc.: GA25/EC24/REP/05/tr, 08 Haziran 2005, s. 15.

Keskin, Serdar, “NATO’nun Genişleme Politikasının Karadeniz Güvenliğine Etkisi”, 8.Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), Bildiriler, Uluslararası İlişkiler, 10-15 Eylül 2007, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1. Cilt, Yayın No: 12/1, Ankara, 2011, s. 973-983.

Kołodziejczyk, Dariusz (2025). The Ottoman Empire, the Crimean Khanate, Poland-Lithuania and the Black Sea. In Handbook on the History and Culture of the Black Sea Region, De Gruyter.

Köse, Ömer, Taner, Ahmet, Erkan, Berna (2013). International Cooperation for Saving The Black Sea and The Coordinated Parallel Audit by SAIs of The Region.

Krasner, Stephen D. (1991). “Structural Causes and Regime Consequences”, International Regimes, Stephen D. Krasner (Ed.), London: Cornell University Press, ss. 1-21.

Kutluk, Ersoy (2018). İstanbul Boğazı’ndan Geçen Gemilerin Oluşturduğu Trafik Yükünün Çevresel Etkileri: Ro-Ro Gemileri Özelinde Bir İnceleme. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 6(1), 285-310.

Kütting, Gabriela (2000). Environment, Society and International Relations: Towards More Effective International Environmental Agreements, London: Routledge.

Latkina, Viktoria (2013). “The European Union’s Meditterrean Policy”, Moscow State Institute of International Relations (University), 139-149.

Macharashvili, Georgiy, Gavashelishvili, Alexander, Japaridze, Geogriy, Beruchashvili, Nikolay (2013). Biodiversity threats and conservation priorities in Georgia. Journal of Nature Conservation, 21(4), 228–237.

Mollamehmetoğlu, Ahmet Şefik (2010). Avrasya’nın Kilidi Karadeniz, Dama Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

Moncheva, Snejana, Stefanova, Kremena, A. Krastev, Apostolov, Apostol, Bat, Levent, Sezgin, Murat, Şahin Fatih, Timofte, Florin (2016). “Marine Litter Quantification in the Black Sea: A Pilot Assessment”, Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences, 16, s. 213.

Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia (MEPA) (2021). Annual Environmental Report. <https://mepa.gov.ge> (Erişim Tarihi: 23.05.2025)

Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine (2022). Annual Environmental Report. <https://mepr.gov.ua> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

Ministry of Environment, Waters and Forests. (2022). Annual report on the state of the environment. <https://www.mmediu.ro/> (Erişim Tarihi: 22.05.2025)

Oğuz, Temel (2010). “Karadeniz’de Hamsi Balıkçılığı - Ekosistem Etkileşimleri”, 1. Ulusal Hamsi Çalıştayı: Sürdürülebilir Balıkçılık, s. 19.

Oral, Nilüfer, (2018). Summary of EEZ Zones in the Black Sea. Nilufer Oral, Bilgi University, Istanbul, Turkey // http://www.blacksea-commission.org/_socio-economy-eez.asp. (Erişim Tarihi: 1.02.2025)

Orhan, Gökhan, Mazlum, Cerit Semra, Kaya, Yasemin, Oral, Nilüfer (2017). “Uluslararası Çevre Rejimleri”, Dora Yayınları, 1.Baskı, Bursa.

OSCE. (2015). Environmental Impacts of the Occupation of Crimea. <https://www.osce.org> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

Öztürk, Ahmet (2002) “From oil pipelines to oil Straits: The Caspian pipeline politics and environmental protection of the Istanbul and the Canakkale Straits”, Journal of Southern Europe and the Balkans Online, Vol.4, No.1.

Pamela S. Chasek, David L. Downie (2021). “Global Environmental Politics”, Eight edition by Routledge.

Panin, Nicolae (2008). “General Oceanographic Properties: Geography, Geology and Geochemistry”, State of Environment Report 2011-2006/7, The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution, İstanbul, s. 61-81.

Ragaini, Richard (1999). Environmental Security Issues in the Black Sea Region, Lawrence Livermor National Laboratory University of California, Environmental Protection Department, Environmental Restoration Division, UCRL-AR-132297, January.

Ramsar Convention Secretariat (2016). The List of Wetlands of International Importance. <https://www.ramsar.org> (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

Rudneva, Irina, Petzold-Bradley, Eileen. (2011). “Environment and Security Challenges in the Black Sea Region,” in Responding to Environmental Conflicts: Implications for Theory and Practice. 189–207.

Russian Federation Constitution (1993). Article 42, <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/> (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Sands, Philippe (1999). “International Environmental Law Ten Years On”, RE CIEL, 8: 3. ss. 239–242.

Sayan, Serdar (2002). ‘The contribution of the Black Sea Economic Co-operation organization to regional development’, South East Europe Review.

Seelarbokus, Chenaz (2005). Effectiveness of environmental treaties: Trend analysis of treaty-based environmental indicators, Journal of Environmental Assessment Policy and Management 7 (03), 493-541.

Selvi, Haluk (2022). “Tarihin İçindeyiz!”, Mostar Dergisi, Yıl: 17, Sayı: 206, ISSN: 1305-4686.

Sezer Eralp, Sibel (2008). “Karadeniz ve Sürdürülebilirlik”, Yeşil Ufuklar, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 12-21.

Shapovalova, Natalia, Jarabik, Balazs (2009). Crimea: Next Flashpoint in the European Neighbourhood?, FRIDE Policy Brief. №4.

Stancu, Mihai, Cheveresan, Maria, Sârbu, Daniela, Maizel, Adrian, Soare, Romeo, Bărbulescu, Alina; Dumitriu, Cristian, .Influence of Marine Currents, Waves, and Shipping Traffic on Sulina Channel Fairway at the Mouth of the Black Sea. *Water* 2024, 16, 2779.

Strakhov, Arkhangelsky (1993). Geological Structure and Development History of the Black Sea: Publishing house of the Academy of Sciences of the Soviet Union, Moscow.

Susskind, Lawrence, “Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements, Oxford-New York: Oxford University Press.

Şengün, Hayriye (2015). Türkiye’de Çevre Yönetimi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Uygulamaları, *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*, Issue No: 1, ISSN 2149-9543, pp. 109-130

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), Ankara.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022). Çevresel Etki Değerlendirme Rehberi. <https://csb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 16.05.2025)

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu.

The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution Permanent Secretariat, Official Documents, Legal Documents, Strategic Action Plan for the Environmental Protection and Rehabilitation of the Black Sea, 17 April 2009, <http://www.blacksea-commission.org/bssap2009.asp>, (Erişim Tarihi: 13.02.2025).

The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution Permanent Secretariat, Official Documents, Legal Documents, The Convention, The Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution, “http://www.blacksea-commission.org/_convention.asp”, (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Turan, İshak, Çelikoğlu, Şaban (2023). Enerji Güvenliği Açısından Sakarya Gaz Sahası (A. Deniz Ağca, Ed.; 1st ed.). Berikan Yayınevi.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İlişkiler Bakanlığı, Dış Politika, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), “https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu_-kei_.tr.mfa” (Erişim Tarihi: 27.02.2025).

Türk Deniz Kuvvetleri, Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR), Ağustos 2015.

Ukrhydrometcenter (2020). Water Quality Monitoring Reports for the Black Sea Coast. <https://meteo.gov.ua> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

UNDP (2012). Black Sea Ecosystem Recovery Project (BSERP) Final Report, <https://www.undp.org> (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

UNDP Ukraine (2023). Environmental Governance and Climate Resilience Projects. <https://www.undp.org/ukraine> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

UNEP (2007). State of the Environment: Ukraine Country Profile. <https://www.unep.org> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

UNEP (2012). A Joint Commitment to Saving the Black Sea, <http://www.grid.unep.ch/bsein/tda/files/preface.htm> (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

UNEP (2023). Environmental Dimensions of the War in Ukraine. <https://www.unep.org/resources/report> (Erişim Tarihi: 3.06.2025).

UNEP/MAP. (2020). Mediterranean Action Plan: 45 Years of Regional Cooperation for the Environment and Sustainable Development. Athens: United Nations Environment Programme.

UNEP/MAP & IOC/UNESCO. (2009). Integrated coastal zone management in the Black Sea region. <https://www.unep.org/resources/report/integrated-coastal-zone-management-black-sea-region> (Erişim Tarihi: 22.05.2025).

UNEP/UNDP. (2009). Revised Strategic Action Plan for the Protection and Rehabilitation of the Black Sea.

Ünalrı, Ahmet, Nafız, Oğuz Şafak (2019). “Karadeniz’de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 5/7, ss.1-10.

Vig, Norman J. (2005). “Governing the International Environment”, The Global Environment, Regina S. Axelrod et al. (Eds.), Washington: CQ Press, ss.1-20.

Wettestad, Jørgen, (1999). Designing Effective Environmental Regimes: The Key Conditions, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Williams, Paul (1995). “Can international legal principles play a positive role in resolving Central and East European transboundary environmental disputes?”, Georgetown International Environmental Law Review, vol. 7(2), s.421-462.

Yılmaz, Sait (2007). “Karadeniz’de Değişen Dengeler ve Türkiye”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 15.

Young, Oran, Levy, Marc (1999). “The Effectiveness of International Environmental Regimes” The Effectiveness of International Environmental Regimes: Causal Connections and Behavioral Mechanisms, Cambridge, Mass: MIT Press.

Young, Oran, Levy, Marc, Zürlin, Michael (1996). “The Study of International Regimes”, Reprinted from the European Journal of International Relations, Volume 1, Number 3, September.

Zaitsev, Yuvenaliy, Mamaev, Vladimir (1997). Biological Diversity in the Black Sea: A Study of Change and Decline, Black Sea Environmental Series Vol.: 3, United Nations Publications, New York.

Zonn, Igor, Sergey S. Zhiltsov (2007). “Socioeconomic, Legal and Political Problems of the Black Sea”, The Black Sea Environment içinde (Eds. Andrey G. Kostianoy ve Aleksey N. Kosarev), Springer-Verlag Berlin.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Akhmet Erbash
Uyruğu : Rusya Federasyonu
Doğum Tarihi ve Yeri :
Telefon :
E-mail :
Orcid : 0000-0003-1752-791X

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	BANÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	
Lisans	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi	2021
Lise	Crimean High School For Gifted Children	2018

Yabancı Dil

Rusça, Ukraynaca, İngilizce

Yayınlar